

Сінкевич Є.Г.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ

(1918-2020)

Міністерство освіти і науки України
Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького

Є.Г. Сінкевич

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ
(1918-2020)

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*

Черкаси
Вид-во ЧНУ ім. Богдана Хмельницького
2020

ББК 63.3(4ПОЛ)

С

УДК 94(438)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

(лист № 1.4/18-Г-8.1 від 09.01.2009 р.

Рецензенти:

д-р іст. наук, проф., завідувач кафедри історії Ю.В. Котляр
(Чорноморський державний університет)

д-р іст. наук, проф., завідувач кафедри міжнародних відносин О.В. Крапівін
(Донецький національний університет)

д-р іст. наук, проф., завідувач кафедри міжнародних відносин С.С. Троян
(Дипломатична академія)

Сінкевич Є.Г.

Українсько-польські відносини (1918-2020) : Навчальний посібник. – Вид. 3,
виправлене і доповнене. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім.Б.Хмельницького, 2020.

– с.

ISBN

Для студентів, що навчаються за спеціальностями міжнародні відносини, історія, політологія у вищих
навчальних закладах освіти та широкого кола читачів.

ББК 63.3 (4ПОЛ)

ISBN

© Є.Г.Сінкевич, 2020
© Вид-во ЧНУ ім. Б.Хмельницького

ЗМІСТ	
Передмова	5
Частина I	
Програма курсу	
Українсько-польські відносини (1918-2020 рр.)	7
Частина II	20
Розділ 1.	Українсько-польські відносини у 1918-1939 рр. 20
1.2.	Перші кроки розбудови незалежної польської держави
1.3.	Формування кордонів другої Речі Посполитої та польсько-українське протистояння на теренах Східної Галичини 24
1.4.	Польське та українське питання під час Версальської мирної конференції. Наслідки Версальського договору для поляків та українців 28
1.5.	Польсько-більшовицька війна 32
1.6.	Ризький договір та його наслідки для українців. Закріплення кордонів Польщі на міжнародному рівні 37
1.7.	Рішення Законодавчого сейму та прийняття Конституції Польської Республіки 41
1.8.	Повернення до влади Ю. Пілсудського і українське питання в Польській Республіці. Діяльність ОУН 46
1.9.	Внутрішньополітична ситуація та міжнародне становище Польщі після смерті Ю. Пілсудського 53
Розділ 2.	Українці та поляки у роки Другої світової війни 59
2.1.	Початок Другої світової війни 59
2.2.	Окупаційний режим на польських теренах 64
2.3.	Українсько-польське протистояння 68
2.4.	Катинська розправа та її вплив на радянсько-польські стосунки 74
2.5.	Місце Польщі в антигітлерівській коаліції 76
2.6.	Активізація збройного опору агресорам 81
2.7.	Кримська конференція та її роль у вирішенні «польського питання» 84
Розділ 3.	Відносини між ПНР і УРСР 88
3.1.	Перші кроки з відбудови Польщі на нових засадах (1944-1953 рр.) 88
3.2.	Проблема кордонів повоєнної Польщі 92
3.3.	Вплив міжнародної ситуації після Другої світової війни на внутрішню та зовнішню політику Польщі 94
3.4.	Національні меншини в повоєнній Польщі 99
3.5.	Вплив «відлиги» в СРСР на ситуацію в ПНР 104
3.6.	ПНР між двома кризами 109

3.7. Виникнення «Солідарності». Занепад ПНР	110
Розділ 4. Сучасний етап у відносинах між Україною та Республікою Польща	118
4.1. Розпад соціалістичної системи та СРСР і формування нових взаємин між Україною та Республікою Польща	119
4.2. Формування договірно-правових основ двосторонньої співпраці між Україною та Польщею	
4.3. Економічна та культурна співпраця України і Республіки Польща	121
Хронологія подій	125
Загальна література	133
Рекомендована література	134

ПЕРЕДМОВА

В умовах становлення Української держави та євроатлантичних інтеграційних процесів дедалі більше зростає інтерес до історії міжнародних стосунків. Україна і Польща – дві сусідні країни, два народи історичні долі яких тісно сплелися та поєдналися із самого початку їх появи на історичній арені Європи. У нашій минувшині багато спільного, а часто навіть взаємозалежного і неподільного. Проте, було не мало й непорозумінь та протистоянь, які, вилившись у взаємну боротьбу, врешті-решт призвели до втрати незалежності обома народами та до їхнього поневолення сильнішими сусідами.

Із набуттям Україною незалежності пожвавилися стосунки з історичними сусідами, в тому числі й Республікою Польща. Невпинно зростає інтерес до минулого поляків та власного народу. Історія Польщі, міжнародні відносини польської держави, українсько-польські взаємини викликають дедалі більше зацікавлення фахівців.

Поруч із нормативними курсами у відповідності до Болонської угоди дедалі більше значення відводиться дисциплінам за вибором вузу і студентів. Спецкурс «Українсько-польські стосунки (1918-2020 рр.)», що впродовж трьох останніх років викладається в Чорноморському державному університеті імені Петра Могили студентам спеціальності «Міжнародні відносини», орієнтований на тих, хто має на меті мати цілісну картину становища Польщі у складний історичний відтинок часу. Завдання курсу – подати нарис основних моментів внутрішнього життя польської держави, екстраполювавши його на українсько-польські стосунки у контексті міжнародної ситуації. Важливе значення у підготовці вітчизняних кадрів вищої кваліфікації (істориків, міжнародників, політологів) займає неупереджене вивчення місця Польщі на міжнародній арені в період від відродження в 1918 р. втраченої у XVIII ст. державності та до 2020 р. Шансом здобути в 1917-1920 рр. незалежність не скористалися українці. В цей короткий проміжок часу україно-польські відносини були зачасти напруженими, що й досі породжує контroversійні судження та оцінки. Період 1918-1939 рр. в повсякденному житті другої Речі Посполитої характеризувався складними взаєминами українців та поляків. Не меншого драматизму набули стосунки двох етносів у роки Другої світової війни. Період 1944-1989 рр. увійшов в історію польського народу як час підпорядкування ПНР кремлівському керівництву; незavidною в 1944-1991 рр. була і доля українців. Новітня історія польського та українського народів характеризується як час відходу від старих догм і стереотипів.

При підготовці до друку рукопису посібника автор використав свій науковий та педагогічний досвід викладання студентам, що навчаються у вищій школі за спеціальностями «історія», «міжнародні відносини». Завдяки фінансовому сприянню Краківського офісу «Wspólnota Polska» безпосередньо в бібліотеках та архівах Республіки Польща вдалося

опрацювати значне коло літератури і джерел з історії польського народу та українсько-польських стосунків.

Посібник має певні особливості структури, на які звертаємо увагу читачів. Виклад матеріалу розділено на дві структурні частини: перша – програма курсу, друга – виклад матеріалу (чотири розділи). Перший розділ «Українсько-польські відносини у 1918-1939 рр.»; другий розділ «Українці та поляки у роки Другої світової війни»; третій розділ «Відносини між УРСР та ПНР»; четвертий розділ «Сучасний етап у відносинах між Україною та Республікою Польща», які в свою чергу складаються із підрозділів. Зважаючи на ту обставину що студенти вивчали курс «Історія України» на попередніх курсах із метою подання повної картини українсько-польських відносин, запропоновано загальні моменти історичного розвитку Польщі у 1918-2020 рр. Наприкінці кожного розділу подано літературу і питання для самоконтролю. У тексті посібника важливі імена, події і дати виділено курсивом. До уваги студентів запропоновано хронологічну таблицю ключових міжнародних подій, пов'язаних з історією взаємин поляків та українців. Також до їх уваги подано основну та рекомендовану літературу.

Частина I

Програма спецкурсу «Українсько-польські відносини (1918-2020 рр.)»

1. Концепція курсу

Навчальним планом Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького зі спеціальності «Міжнародні відносини» передбачений спецкурс «Українсько-польські відносини (1918-2020 рр.)» обсягом 14 години лекційних, 14 годин групових аудиторних занять, 24 годин самостійної роботи і 2 години консультацій із проведенням заліку. Спецкурс ставить своїм завданням надати конкретні знання з історії відносин України та Польщі в період 1918-2020 рр., озброїти майбутнього фахівця загальними знаннями з історії українсько-польських взаємин для проведення самостійної науково-дослідної роботи в зазначеній галузі. Курс тісно пов'язаний з політологією, історією, історичною географією.

Студент у результаті вивчення курсу повинен знати і вміти:

- обирати напрям і теми дослідження,
- аналізувати стан наукової розробки проблеми,
- здійснювати пошук та відбір літератури,
- систематизувати та узагальнювати емпіричну інформацію,
- здійснювати математичну обробку статистичних даних тощо,
- самостійно готувати доповіді за визначеною тематикою спецкурсу,
- застосовувати набуті знання для підготовки повідомлень, виступів, виконання курсової роботи,
- застосовувати набуті знання при відповідях під час практичних занять,
- виступати перед аудиторією, вести дискусії з актуальних проблем курсу.

2. Витяг із навчального плану спеціальності

Форма навчання	Курс	Триместр	Всього годин	В тому числі						Форма підсумкового контролю	
				Аудиторних				самостійна робота студента		іспит	залік
				Лекцій	Семінарських	Практичних	Консультації	триместрова робота по дисципліні	курсова робота (проект)*		
Денна	5	13	54	14	14		2	24		2	

3. Зміст навчальної дисципліни – тематичні плани дисципліни

№ з/п	Назви розділів та тем	Всього годин	За формами занять, годин				Самостійна робота студента	Номер модулю	Форми контролю
			Аудиторні						
			Лекційні	Семінарські	практичні	лабораторні			
1	Змістовний модуль 1. Українсько-польські стосунки в 1918-1939 рр.	15					1	Контр. робота	
	1.1. Вступ. Предмет та завдання курсу. Перспективи відродження української та польської державності Ризький договір та його наслідки для українців. Закріплення кордонів Польщі на міжнародному рівні.	7	2	2			3		
	1.2. Рішення Законодавчого сейму. Повернення до влади Ю. Пілсудського і українське питання в Польській Республіці. Діяльність ОУН Внутрішньополітична ситуація та міжнародне становище Польщі після смерті Ю. Пілсудського	8	2	2			4		
2	Змістовний модуль 2. Українці та поляки у роки Другої світової війни	14					2	Контр. робота	
	2.1. Приєднання Західної України до УРСР. Українсько-польське протистояння. Місце Польщі в антигітлерівській коаліції	7	2	2			3		
	2.2. Активізація збройного опору агресорам. Кримська конференція та її роль у вирішенні «польського питання»	7	2	2			3		
	Змістовний модуль 3 Відносини між українцями та поляками у роки Другої світової війни	11					3	Контр. робота	
	3.1. Договір про кордони і взаємний трансфер населенням. Операція «Вісла»	11	2	2			7		
4	Змістовний модуль 4 Сучасний етап у відносинах між Україною та Республікою Польща	12					4		
	4.1. Українсько-польські дипломатичні відносини (1991-2020 рр.)	6	2	2			2		
	4.2. Українсько-польські економічні відносини та співпраця в сфері культури і спорту	6	2	2			2		

4. Розподіл начальних годин

Модулі	Лекційні заняття	Семінарські Заняття	Контрольні Заходи (тести)	Самостійна робота студента					
				Підготовка до семінару	Конспектування Першоджерел	Підготовка реферату	Дослідницька робота. Підготовка письмової доповіді	Підготовка до контрольної роботи	Всього годин
1 модуль	4	4	1	2	1	2		1	15
2 модуль	4	4	1	2	1		1	1	14
3 модуль	2	2	1	1	2	1	1	1	11
4 модуль	4	4		1	1	1	1		12
Консультація								2	2
Загалом	14	14	3	6	5	4	3	5	54 (1,5 кредита)

Аудиторні заняття

5. Тематика лекційного курсу

Змістовний модуль 1.

Українсько-польські відносини в 1918-1939 рр.

Тема 1.1.

Вступ. Предмет та завдання курсу.

Українсько-польські відносини в 1918-1921 рр. (2 год.)

Завершення Першої світової війни та шанс на відродження державності українців та поляків. УНР. Польська ліквідаційна комісія. Проголошення ЗУНР. Українська Галицька армія. «Львівські орлята». «Блакитна дивізія» генерала Галлера. Українсько-польське протистояння в 1918-1919 рр. Місії Ж. Камбона і С. Бертельмі. Українське та польське питання під час Паризької

мирної конференції. Рішення ради «амбасадорів». Варшавська угода Ю. Пілсудського і С. Петлюри. Польсько-радянська війна. Лінія Керзона.

Тема 1.2.

Ризький мир. Українське питання в другій Речі Посполитій (2 год.)

Наслідки Ризького миру для Східної Галичини і Волині. Діяльність Державного Центру УНР. Діяльність українських політичних партій в другій Речі Посполитій. Створення ОУН та її діяльність. Пацифікація. Санація. Політика прометеїзму пілсудчиків. Соціально-економічне становище українського населення на теренах другої Речі Посполитої.

Змістовний модуль 2.

Українсько-польські відносини у роки Другої світової війни

Тема 2.1.

Приєднання Західної України до УРСР (2 год.)

Пакт Молотова-Ріббентропа та його наслідки. Приєднання Східної Галичини та Волині до УРСР. Депортації польського та українського населення до таборів ГУЛАГУ. Розстріл польських офіцерів на околицях Харкова. Напад третього рейху на СРСР. Перші прояви українсько-польського протистояння.

Тема 2.2.

Стосунки ОУН-УПА та АК (2 год.)

Українсько-польське протистояння. Волинська трагедія. ОУН-УПА та АК у національно-визвольному русі. Намагання радянського керівництва використати АК у власних інтересах. Боротьба радянської влади та польських властей проти ОУН-УПА.

Змістовний модуль 3.

Відносини між ПНР і УРСР

Тема 3.1.

Договір про кордони і взаємний трансфер населенням. Операція «Вісла» (2 год.)

Маніфест ПКНВ від 22 липня 1944 р. Угода про східний кордон Польщі між ПКНВ та урядом СРСР від 27 липня 1944 р. Рішення Ялтинської і Потсдамської конференцій щодо кордонів Польщі. Взаємне переселення населення у 1944-1946 рр. Операція «Вісла». Остаточне врегулювання кордонів між УРСР і ПНР (15 лютого 1951 р.).

Змістовний модуль 4.

Сучасний етап у відносинах між Україною та Республікою Польща

Тема 4.1.

Українсько-польські дипломатичні відносини (1991-2020 рр.) (2 год.)

Визнання незалежності України та встановлення дипломатичних відносин із Польською Республікою. Польща «адвокат» України на міжнародній арені. Українські дипломатичні представництва на теренах Республіки Польща. Польські дипломатичні представництва на території України. Взаємодія українського і польського МЗС на міжнародній арені.

Тема 4.2.

Українсько-польські економічні відносини та співпраця в сфері культури і сорту (2 год.)

Українсько-польські торгівельно-економічні відносини. Польські фірми, банки та торгівельні представництва на теренах України. Проблема подовження до Польщі нафтопроводу Одеса-Броди (Полоцьк). Спільні проекти в галузі залізничного сполучення та автомобільних доріг. Прикордонні переходи на українсько-польському кордоні – їх роль у формуванні Чорноморсько-Балтійського економічного транспортного коридору.

Рік України в Польській Республіці і рік Польщі в Україні. Спільні проекти в сфері культури (театральне мистецтво, фільми, музичні фестивалі тощо). Європейський колегіум українських і польських університетів у Любліні. Спільний українсько-польський проект – Євро 2012.

6. Семінарські заняття

Змістовний модуль 1.

Семінар 1.

1. Проголошення ЗУНР.
2. Протистояння між УГА і польськими збройними формуваннями.
3. Роль країн Антанти у відродженні Польщі
4. Варшавська угода та похід українських і польських підрозділів на Київ.

Семінар 2.

1. Українське питання в другій Речі Посполитій у зовнішньополітичній діяльності СРСР та Німеччини.
2. Акції ОУН та їх наслідки.
3. Політика прометеїзму.

4. Вплив світової економічної кризи на внутрішню політику другої Речі Посполитої.

Змістовний модуль 2.

Семінар 3.

1. «Визвольний похід» 17 вересня 1939 р.
2. Катинська трагедія та доля польських військовополонених.
3. Армія генерала Андерса.

Семінар 4.

1. Армія крайова та Армія людова.
2. ОУН-УПА і радянські партизанські загони.
3. Пошуки компромісу між українськими та польськими збройними формуваннями.

Змістовний модуль 3.

Семінар 5.

1. Переселення українців із «Закерзоння» до УРСР.
2. Репатріація польського населення до ПНР.
3. Операція «Вісла» та її наслідки.

Змістовний модуль 4.

Семінар 6.

1. Проголошення незалежності України та її визнання Польською Республікою.
2. Формування взаємної мережі дипломатичних установ на теренах України та Польської Республіки.
3. Завдання та діяльність «Інституту польського».

Семінар 7.

1. Євро 2012 – в українсько-польських відносинах.
2. Рік України в Польській Республіці.
3. Рік Польської Республіки в Україні.
4. Роль фондів та фундацій (Ю.Мяновського, Скубішевського, Кіркланда...) в налагодженні наукової співпраці.

7. Темі рефератів

Змістовний модуль 1.

1. Політичний портрет С. Петлюри.
2. Політичний портрет Ю. Пілсудського.
3. Концепція підродженої Польщі Р. Дмовського.

4. Концепція відродженої Польщі Ю. Пілсудського.
5. Діяльність ОУН на теренах Другої Речі Посполитої.
6. Політичне угруповання УНДО в Польській Республіці.
7. Політика пацифікації.
8. Українське шкільництво на теренах Другої Речі Посполитої.
9. Політика прометеїзму запропонована пілсудчиками. Роль фондів та фундацій.
10. Доля членів Західноукраїнської КП у 1930-х рр.
11. Доля колишніх петлюрівських формувань на польських теренах.

Змістовний модуль 2.

1. Вторгнення військ Третього рейху та Червоної армії в оцінках польської історіографії.
2. Секретний протокол до Договору про ненапад від 23 серпня 1939 р. між СРСР та Третім рейхом.
3. Сучасна історіографія про Катинську трагедію.
4. «Волинська трагедія» в сучасній українській історіографії.
5. «Волинська трагедія» в сучасній польській історіографії.
6. Відносини між ОУН-УПА та АК в роки другої світової війни.
7. Проблема формування армії генарала Андерса в історіографії.
8. «Військо польське» в радянській історіографії.
9. Рішення Тегеранської конференції щодо повоєнних кордонів Польщі.
10. Рішення Кримської конференції щодо повоєнних кордонів Польщі.
11. Рішення Потсдамської конференції щодо територіальних володінь Польщі.

Змістовний модуль 3.

1. Облаштування кордону між ПНР та УРСР.
2. Переселення українських лемків та бойків із Польщі до УРСР.
3. Операція «Вісла».
4. Доля грекокатолицької церкви в ПНР.
5. Сталінський тоталітарний режим в УРСР та ПНР – спільне та відмінне.
6. Вплив відлиги на суспільно-політичні процеси в УРСР та ПНР.
7. Економічні відносини між УРСР та ПНР.
8. Вторгнення військ Варшавського договору до ЧССР у 1968 р. в оцінках польських і українських дисидентів.
9. Підтримка польським еміграційним виданням «Культура» українського дисидентського руху.
10. «Солідарність» та «Народний рух» – спроба порівняння.
11. «Човникова» торгівля між УРСР та ПНР за часів перебудови.

Змістовний модуль 4.

1. Українсько-польські взаємини в царині культури (1991-2020 рр.).
2. Українсько-польська наукова співпраця.
3. Проблема цвинтаря «Орлят» та вшанування пам'яті українців, що

полягли на польських теренах.

4. Українські дипломатичні установи на території Республіки Польща.
5. Польські дипломатичні установи на території України.
6. Діяльність Європейського колегіуму українських університетів.
7. Діяльність «Полонії» на теренах України.
8. Діяльність українських національно-культурних об'єднань на теренах Республіки Польща.
9. Українські та польські міста-побратими.
10. Економічна співпраця між Україною та Республікою Польща.
11. Співпраця між Україною та Республікою Польща по підготовці до проведення Євро-2012

Вимоги до написання реферату

1. Реферат це самостійна творча робота студента. Зміст реферату повинен відповідати темі, зазначеній у заголовку. Обсяг реферату може становити до 20 сторінок формату А4 друкованого тексту. Кількість опрацьованої літератури – не менше ніж 15-20 найменувань.

2. План реферату складається зі вступу, 2-4 розділів, параграфів, висновків та списку джерел та літератури. У вступі зазначаються актуальність теми, мета та завдання дослідження (4-6), а також коротка історіографія проблеми дослідження. У кінці кожного розділу або підрозділу мають бути короткі висновки.

Список джерел та літератури повинен бути побудований за такою схемою: джерела, підручники (за абеткою), монографічна література (за абеткою), періодика (за абеткою), довідникова література (за абеткою). Нумерація джерел та літератури наскрізна.

3. Посилання на літературу вміщуються у тексті у квадратних дужках, де вказується порядковий номер у списку джерел та літератури, через кому – сторінка, на яку посилаєтесь. Наприклад, [7, с.34].

4. Оформлення реферату:

а) 1-й аркуш – титульний, де вказується тема реферату, прізвище та ім'я студента, група в якій він навчається, прізвище та ініціали викладача;

б) 2-й аркуш – план реферату із зазначенням кількості сторінок, наприклад:

1. Назва розділу – 5-7 с.

а) нумерація сторінок починається з третього аркушу;

б) на останньому аркуші вміщується список джерел (архівних джерел) та використаної літератури.

5. Зразок оформлення списку літератури:

а) *архівні матеріали*: Ф. 77. Управління Київським учбовим округом. Оп. 33. – Спр. 31. Циркуляр департаменту у справах з початкових училищ про порядок здачі іспитів на звання учителя та вчительки початкових начальних училищ. 27 квітня 1896 г. – 183 арк.;

б) *опубліковані документи*: Збірник Херсонського земства. – 1903. – №2

(лютий). – Херсон, 1903. – С. 10;

в) *періодичні видання*: Бріль Я. Замітка // Рідний край. – 1906. – № 45. – С. 15;

в) *довідкова література*: Адрес-календар Миколаївського градоначальства на 1913 рік / Вид. Канцелярії Миколаївського градоначальника. – Миколів. – 1913. – С. 70;

г) *монографії і статті*: Агафонова Н.В. Становлення національної системи освіти в Україні: 1917-1920. – Одеса: Принт Мастер, 2002. – 206 с.;

д) *підручник*: Пихтіна Н.П., Новгородський Р.Г. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки: Навчально-методичний посібник. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – С. 239 с.

є) *журнал*: Валько С.А. Освіта Дніпровського повіту (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) // Таврійський степ (Мій рідний край). Ред. С.В. Водотика. – Каховка – Херсон – Київ: Вид-во «Айлант»,

б. Реферат оцінюється від 0 до 10 балів.

При нарахуванні балів беруться до уваги:

а) відповідність змісту реферату зазначеній темі та плану;

б) кількість опрацьованої літератури та якість її опрацювання;

в) наявність аналізу літератури, співставлення різних точок зору авторів, узагальнень та обґрунтованих власних висновків;

г) кількість та якість зазначених посилань;

д) логічний, ясний та правильний виклад матеріалу; грамотна, літературна мова;

є) відповідність оформлення реферату до поданих вимог.

8. Порядок поточного і підсумкового контролю

Контроль успішності студентів із врахуванням поточного і підсумкового оцінювання проводиться відповідно до навчально-методичної карти, де зазначено види і терміни контролю. Система рейтингових балів для різних видів контролю та порядок їх переводу до національної (4-х бальної) та європейської (ECTS) шкали представлені в таблицях. Для обліку і реєстрації показників успішності використовується рейтингова відомість успішності студентів.

Кожний модуль включає бал оцінки поточної роботи студента на семінарських заняттях. Рейтинговий бал за семінарські заняття встановлюється, як середнє арифметичне з усіх позитивних і негативних оцінок, виставлених по 4-х бальній шкалі, отриманих на усіх семінарських заняттях даного модуля.

Виконання контрольних завдань здійснюється за допомогою роздрукованих завдань, або в режимі комп'ютерної діагностики. Оцінювання контрольних завдань проводиться за власною методикою з приведенням підсумку до встановленої в рейтинговій шкалі балів. Заходи з модульного контролю проводяться по завершенню вивчення навчального матеріалу

даного модуля: Контрольні завдання модульного контролю – 1 бал за одне питання (5 питань).

Заходи з підсумкового контролю проводяться по завершенню вивчення всього навчального матеріалу: Контрольна робота підсумкового контролю – 5 балів за одне питання (2 питання).

Реферати підготовлені за заданою тематикою обговорюються та захищаються під час семінарських та індивідуальних занять (10 балів за реферат). Опорні конспекти захищаються під час останніх семінарських та індивідуальних занять (5 балів). Дослідницька творча робота (5 балів).

При згоді студента, до відомості обліку успішності може бути проставлена залікова оцінка на підставі поточного рейтингового балу.

9. Розрахунок рейтингових балів за видами поточного (модульного) контролю

№ П/Ч	ВИД ДІЯЛЬНОСТІ	КОЕФІЦІЄНТ (вартість виду)	КІЛЬКІСТЬ РОБІТ	РЕЗУЛЬТАТ
1	Семінарські заняття	5	3	15
2	Тести	5	3	15
3	Опорний конспект	5	1	5
4	Реферат	10	1	10
5	Конспектування Першоджерел	3	5	15
	Дослідницька робота. Письмова доповідь	5	3	15
6	Контрольна робота	5	3	15
7	Підсумкова контрольна робота (підсумкові тести)	10	1	10
8	Підсумковий рейтинговий бал:			100
	Нормований рейтинговий бал:			100

ЄВРОПЕЙСЬКА ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ECTS:

Національна шкала	відмінно	добре		задовільно		Незадовільно	незадовільно
		80-89	70-79	65-69	60-64		
Шкала університету	90-100	80-89	70-79	65-69	60-64	35-59	0-34
Шкала ECTS	A	B	C	D	E	FX	X
						З можливістю повторного складання	З обов'язковим повторним курсом

ШКАЛА ВИСТАВЛЕННЯ ОЦІНОК

Оцінка ECTS	Відсоток студентів, які зазвичай успішно досягають відповідної оцінки	ВИЗНАЧЕННЯ	За шкалою навчального закладу	
A	10	«ВІДМІННО» – відмінне виконання з незначною кількістю помилок.	Відмінно	90-100
B	25	«ДУЖЕ ДОБРЕ» – вище середнього рівня з кількома помилками.	Добре	80-89
C	30	«ДОБРЕ» – в загальному правильна робота з певною кількістю грубих помилок. «ЗАДОВІЛЬНО» – непогано, але зі значною кількістю недоліків.	Добре	70-79
D	25		Задовільно	65-69
E	10	«ЗАДОВІЛЬНО» (достатньо) – виконання задовольняє мінімальні критерії.	Задовільно	60-64
FX		«НЕЗАДОВІЛЬНО» – потрібно Попрацювати перед тим, як отримати залік.	Незадовільно	35-59
X		«НЕЗАДОВІЛЬНО» – необхідна серйозна подальша робота.	Незадовільно	0-34

10. Питання до заліку

1. В чому виразилося протистояння поляків та збройних формувань ЗУНР?
2. Чому проблеми національних меншин викликали багато дискусій на міжнародній арені?
3. В якому документі було зобов'язано Польщу гарантувати права національних меншин?
4. В чому полягали рішення Ради амбасадорів стосовно теренів заселених українцями?
5. Які рішення зафіксовано у Ризькому мирі?
6. Назвіть українські політичні партії у Другій Речі Посполитій.
7. Яка була політика польських можновладців стосовно національних меншин у 1920-1930-х рр.?
8. Яку роль відіграла у внутрішньополітичному житті Польщі ОУН?
9. Які наслідки мав пакт Молотова-Ріббентропа для Польщі та світової спільноти?
10. Осадництво на теренах Волині.
11. Становище української греко-католицької церкви у 1918-1939 рр.
12. За яких обставин Червона армія вторглася на територію Польщі?
13. В чому полягав «четвертий поділ Польщі»?
14. Які взаємини склалися між ОУН-УПА та АК у роки війни?
15. Які наслідки для Польщі мали рішення Кримської (Ялтинської) конференції?
16. «Волинська трагедія» в українсько-польських стосунках Другої світової війни.
17. За якими взірцями та гаслами відроджено повоєнну польську державність?
18. Переселення українських лемків з Польщі до УРСР.
19. Наслідки операції «Вісла» для українців Польщі.
20. Яким чином сформувався східний кордон ПНР?
21. Яким чином відбувалося освоєння ново приєднаних до ПНР земель?
22. Як боролася влада в УРСР та ПНР із римо-католицьким та греко-католицьким костелом?
23. За яких обставин у ПНР виникла «Солідарність»?
24. За яких обставин в УРСР виник «Народний рух»?
25. Які події в Європі називають «осінню народів 1989» і як ця подія вплинула на ситуацію в ПНР та УРСР?
26. Яке значення для Польщі мали процеси пов'язані з розпадом Радянського Союзу і відмовою від доктрини Брежнєва?
27. «Договір про добросусідство, дружні відносин та співробітництво» між Україною та Республікою Польща.
28. Перший офіційний візит президента України до Республіки Польща.
29. Перший офіційний візит президента Республіки Польща до України.
30. Співпраця України та Республіки Польща в підготовці до проведення Євро 2012.

Частина II.

Розділ 1.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ У 1918-1939 рр.

1.1. Міжнародна ситуація наприкінці Першої світової війни. Перспективи відродження української та польської державності

Невпинне наближення до розв'язки в ході Першої світової війни внесло кардинальні зміни у перспективи вирішення польського і українського питання. Обидва народи отримали шанс скористатися з достатньо сприятливої ситуації, коли поневолювачі знаходилися у ворожих таборах. Терени Польського Королівства по вигнанню з них німцями росіян, опинилися у розпорядженні центральних держав, які мали намір утворити самоврядне польське намісництво, аби спонукати поляків до більш активної боротьби проти Росії. З цією метою вони у 1916 р. видали спеціальний документ, що отримав у історіографії назву від дня підписання – «акт листопада». В ньому йшлося про створення самосійної держави на польських теренах раніше підпорядкованих Росії. Німецьке військово командування розраховувало, що поляки масово почнуть вступати до їх підрозділів. Зокрема, великі сподівання були на польські легіони, що нараховували на той час понад десять тисяч вояків. У липні 1917 р. дійшло до кризи, пов'язаної із відмовою значного числа легіонерів приймати присягу. Тому частина з них була інтернована, а інші відправлені на фронт у складі австрійських підрозділів. Юзефа Пілсудського і його найближчого соратника Казімежа Соснковського ув'язнено до фортеці в Магдебургу. Однак, підготовка кадрів для подальших військових змагань із метою відродження польської державності тривала. Займався цією справою ще один соратник Ю. Пілсудського – полковник Едвард Ридз-Шмігли.

Близьке завершення Першої світової війни та подальші події у Росії спричинили хаос, що робив непередбачуваним кожен день. Разом із тим, сам факт падіння самодержавства у Росії посприяв постановці на порядок денний питання щодо статусу Польщі. 27 березня 1917 р. в умовах коли терени Польського Королівства не були підконтрольні Росії, петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів ухвалила рішення про право польського народу на самовизначення і створення незалежної держави. Вже через день, Тимчасовий уряд оголосив відозву до поляків, де декларував поновлення польської держави на всіх поневолених теренах із переважаючим польським населенням, а також скликання у Варшаві, після визволення польських земель, установчих зборів. Справа усталення кордонів майбутньої держави відкладалася до часу скликання всеросійських Установчих зборів. Цими діями росіяни намагалися «насолити» німцям і завадити їх намаганням повернути поляків на свій бік. Очевидно, що така щедрість тимчасової російської влади була обумовлена і ситуацією на фронті та бажанням заручитися для боротьби проти центральних держав підтримкою понад трьох

мільйонів поляків, які на той час перебували на теренах Росії. Відозва Тимчасового уряду Росії дозволила Франції офіційно виступити в підтримку польського питання.

Не менш динамічно розвивалася ситуація на теренах населених українцями. У Києві 4 березня 1917 р. з ініціативи Товариства Українських Поступовців за участю українських політичних партій, українських військовиків, робітників, духовенства, кооператорів, студентства, громадських і культурних організацій (Українське Наукове Товариство, Українське Педагогічне Товариство, Товариство українських техніків і агрономів тощо) заснована Українська Центральна Рада. Головою УЦР заочно обрано М. Грушевського, якого тимчасово заступав В. Науменко, а товаришами голови: Д. Антоновича і Д. Дорошенка. 22 березня 1917 р. УЦР видала першу відозву «До українського народу», а коли 27 березня 1917 р. керівництво перебрав М. Грушевський, стала дійсним дійовим центром українського національного руху. Після скликання Всеукраїнського Національного Конгресу УЦР перетворилася на своєрідний парламент, складений із 150 чоловік, обраних від українських політичних партій, професійних і культурних організацій та делегатів від губерній. На конгресі обрано нову президію УЦР: голова М. Грушевський, заступники голови – С. Єфремов і В. Винниченко.

Антонович Дмитро Володимирович (псевдонім *Войнаровський*, *Муха*, *Шельменко*, *Подорожній*; (1877-1945) – український історик мистецтва й театру, політичний діяч, син Володимира Антоновича; один із засновників Революційної української партії, редактор численних українських часописів; член Української Центральної Ради, член Всеросійських установчих Зборів, морський міністр, міністр мистецтва, голова дипломатичної місії в Римі (1919), один з організаторів і ректор Українського вільного університету (у Відні та Празі); голова Українського історико-філологічного товариства у Празі.

Винниченко Володимир Кирилович (1880-1951) – український прозаїк, драматург, художник, а також політичний і державний діяч - член Центральної Ради, згодом очолив Генеральний секретаріат і став генеральним секретарем внутрішніх справ, глава Директорії.

Грушевський Михайло Сергійович (1866-1934) – український історик, організатор української науки, політичний діяч і публіцист, дійсний член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові та краківської Академії знань, голова Центральної Ради (1917-1918), академік, автор понад 2000 наукових праць.

Дорошенко Дмитро Іванович (1882-1951) – політичний діяч, історик, публіцист, літературознавець, бібліограф. Засновник "Просвіти" на Катеринославщині. З квітня 1917 р. – крайовий комісар Галичини й Буковини. Член УПСФ, Центральної Ради, Чернігівський губернський комісар. У травні–листопаді 1918 р. – міністр закордонних справ Української держави. З 1919 р. – в еміграції, де був організатором і співробітником українських наукових установ.

Єфремов Сергій Олександрович (1876-1939; за іншими даними – 1937) – український громадсько-політичний і державний діяч, літературний критик, історик літератури, академік Української Академії Наук (з 1919), дійсний член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові

Представники національних меншин, у тому числі й поляки, з настоюю зустріли український національний рух. Польська шляхта і

фабриканти вбачали в ньому загрозу своєму економічному процвітання. Наступні події весни-літа 1917 р. до певної міри підтвердили їх побоювання. Соціальні суперечності, що нагромаджувалися в українському селі впродовж тривалого часу, обернулися вибухом класової та національної ненависті. До кінця березня 1918 р. близько 85 % польських маєтків на Правобережній Україні були зруйновані.

На початку 1918 р. не підлягало сумніву, що Перша світова війна закінчиться поразкою центральних держав, а одним з її наслідків стане відбудова незалежної польської держави. Президент США Томас Вудро Вільсон 8 січня 1918 р. виголосив програму повоєнного урегулювання. Стосовно майбутнього поляків він наполягав на відродженні державності на теренах заселених поляками і забезпечення їм вільного доступу до моря. В свою чергу французи були зацікавлені в розбудові польської армії на своїх теренах. Вояків набирали з числа добровольців-поляків, що мешкали на Заході Європи та в Америці. Вже в перші місяці вступити до формування зголосилося близько 20 тисяч емігрантів-поляків, що проживали в США та декілька тисяч із Бразилії. Очолив це військове формування генерал Юзеф Галлер.

Вже на весні 1918 р. на теренах заселених поляками виникли три незалежні осередки, метою яких була відбудова державності: в Кракові – Польська ліквідаційна комісія, на теренах Великопольщі – Центральний громадянський комітет і у Варшаві – контрольована німцями Регентська рада. Роль репрезентанта польських інтересів на Заході взяв на себе Польський Національний Комітет (Комітет Народови Польскі), що мав штаб-квартиру в Парижі та фактично виконував функції міністерства закордонних справ ще не існуючої держави. Його керівником був відомий публіцист та політик – Роман Дмовський. Фактично, польський народ отримав два політичні центри влади: один, визнаний Центральним державами (Регентська рада), і другий – Антантою (Польський національний комітет). Кожен тиждень і навіть день стали вирішальними для майбуття польського народу і відновлення його незалежності. Понад сто років (від третього поділу Речі Посполитої у 1795 р.) поляки від покоління до покоління передавали пам'ять про вільну Вітчизну так необачно втрачену. Найбільш відважні верстви піднімали повстання, приносили на вівтар Батьківщини свою свободу і навіть життя. У відповідальні дні 1918 р. нація висунула лідерів, які повели її за собою: Юзеф Пілсудський, Роман Дмовський, Ігнацій Ян Падеревський, Вінцентій Вітос, Войцех Корфанти, Ігнацій Дашинський. Вони пройшли загартування у повсякденній роботі на еміграції, в тюрмах та на засланні.

***Ю. Пілсудський** (1867-1935) народився на Віленщині в сім'ї з повстанськими традиціями. Навчався на юриста у імператорському Харківському університеті звідки за політичну діяльність був засланий до Сибіру. За політичними поглядами був соціалістом-незалежником.*

***Р. Дмовський** (1864-1939) походив із середовища варшавських ремісників. Лідер національного табору. Його зусилля допомогли включити Польщу до коаліції країн-переможців у Першій світовій війні.*

І. Падеревський (1860-1941) походив із поміщицької родини на Поділлі. Свою блискучу кар'єру піаніста розпочав у США. Його популярність та особисті зв'язки з президентом Вудро Вілсоном позитивно налаштували керівництво США на вирішення польського питання.

В. Вітос (1874-1945) був представником бідного прошарку селянства. Відомий як лідер Польської селянської партії.

В. Корфанти (1873-1939) походив із шахтарської сім'ї під Катовицями. Активний учасник та керівник повстань у Сілезії.

І. Дашинський (1866-1936) був уродженцем містечка Збараж. Засновник та діяч правого крила Польської соціал-демократичної партії, депутат австрійського сейму.

Ці лідери, настільки були різні за своїм соціальним корінням і політичними вподобаннями, зачасти вороже налаштовані один проти одного, але в ім'я відродження Вітчизни, зуміли піднятися над тим, що їх розділяло. Погляди більшості польських істориків та політиків кінця XIX – початку XX століття базувалися на переконанні у необхідності відродження польської держави у історичних кордонах першої Речі Посполитої. Представники різних політичних таборів лише по-різному бачили шляхи відродження незалежної польської держави. Одна з *найбільш популярних концепцій* була сформульована табором націонал-демократів (*ендеків*) лідером яких був Р. Дмовський. У своїх ключових працях «Думки сучасного поляка» (1903), «Німеччина, Росія і польська проблема» (1908) він обґрунтував ідею *«інкорпорації»*, тобто входження українських земель до польської держави. Напередодні Першої світової війни ця концепція набула завершеного вигляду. Згідно з нею, українцям, як народу «неісторичному», «недержавному», відмовлялося в праві на власне самовизначення. Його соратники вважали, що за останні століття українці нічим себе не проявили – ні державно-політично, ні культурно і були пасивним, інертним елементом, нездатним до самостійного державотворчого життя. Р. Дмовський зазначав: «Там, де ми можемо примножити свої сили і свою цивілізаційну працю, поглинаючи інші елементи, жодне право не може заборонити нам того, а діяти так, то навіть наш обов'язок». На переконання ендеків, інкорпорувати необхідно стільки «східних», у тому числі заселених українцями земель, скільки можна поглинути і поступово повністю полонізувати, перетворивши Польщу на мононаціональну державу. Разом із тим, враховуючи реальну ситуацію, яка склалася, Р. Дмовський вважав мало ймовірною можливість відновлення польської державності у кордонах до 1772 р. На переконання лідера ендеків, *Польща мала стати форпостом християнства у його протистоянні зі Сходом*.

Не менш впливовою і популярною, ніж концепція ендеків, була *«федералістська»* програма Ю. Пілсудського. Її суть полягала в тому, що в результаті повалення царизму і розпаду Російської імперії має виникнути сильна і велика Польща. Передбачалося, що відроджена друга Річ Посполита (як часто називали відроджену Польщу) постане на «федеративних» засадах. До її складу увійдуть також литовські, українські та білоруські землі. Незважаючи на те, що програма не давала відповіді як діяти, коли зазначені

народи не захочуть об'єднуватися, вона набула широкої популярності у колах соціалістів.

Ці концептуальні засади Р. Дмовського та Ю. Пілсудського стали основою державотворчої діяльності вже перших урядів відродженої держави, її керівників, еволюція світогляду яких була складною – від ідеї автономії у складі іноземних держав, залежно від їх орієнтації, до створення суверенної країни. Подальші події засвідчили, що поляки послідовно реалізували напрацьовані їх лідерами політичні доктрини і концепції.

1.2. Перші кроки розбудови незалежної польської держави

Відродженню державності поляків загалом сприяла міжнародна ситуація. Намагаючись заручитися підтримкою народів колишньої Російської імперії 15 листопада 1917 р. більшовики опублікували Декларацію прав народів Росії, де йшлося про право самовизначення і навіть створення незалежної держави. В грудні 1917 р. у Брест-Литовську розпочалися мирні переговори представників РНК Росії з представниками Німеччини і Австро-Угорщини, які невдовзі були припинені. На початку лютого 1918 р. Німеччина і Австро-Угорщина уклали договір з УНР, який передбачав передачу Холмщини і частини Галичини Україні. Поляки сприйняли підписання договору як зраду Центральних держав. Договір засудила Регентська рада; поляки, що посідали в державному апараті у Відні високі посади стали подавати у відставку (в тому числі міністр у справах Галичини, колишній її намісник Міхал Бобжинський).

Тривалі дебати спонукали, 7 жовтня 1918 р., Регентську раду видати **Маніфест до польського народу**. В ньому йшлося про необхідність утворення незалежної Польщі на всіх загарбаних теренах. Польська Регентська рада 12 жовтня 1918 р. ухвалила декрет про створення польського війська й закликала солдатів і офіцерів цісарської та царської армій вступати до його лав. 23 жовтня 1918 р. рада призначила прем'єром ендека Ю. Свежинського, а військовим міністром (заочно) Ю. Пілсудського. 27 жовтня проголошено декрет про формування регулярної армії та обов'язкову військову службу громадян відроджуваної держави.

Восени 1918 року швидко розгорталися події в Галичині та інших теренах підконтрольних Австро-Угорщині. В підписаному цісарем 16 жовтня 1918 року Маніфесті з метою запобігти розвалу імперії визначалося перетворення монархії на федеративну державу. Ці події спонукали польську патріотично налаштовану інтелігенцію до рішучіших дій. 28 жовтня 1918 р. в Кракові на спільне засідання зібралися депутати крайового сейму і Ради держави, на якому підняли питання про створення *Польської ліквідаційної комісії*, як тимчасової влади метою якої було прискорити об'єднання всіх поневолених польських земель. Зібрання визнало, що тільки польський уряд у Варшаві потрібно наділити повноваженнями представляти Польщу на мирних переговорах і зажадало скликання впродовж десяти тижнів сейму, як

найвищого представницького органу, обраного народом на демократичних засадах. До складу Польської ліквідаційної комісії увійшли 23 депутати, що репрезентували всі провідні політичні угруповання Галичини. 30 жовтня 1918 р. шеф краківської поліції Рудольф Крупінський визнав повноваження Польської ліквідаційної комісії, а наступного дня без опору під її управління перейшли казарми, арсенали і військові склади.

10 листопада 1918 р. овіяний славою легіонера Ю. Пілсудський прибув до Варшави. **11 листопада 1918 р.** представники німецького уряду підписали з державами Антанти перемир'я, що знаменувало *завершення Першої світової війни*. Для поляків цей день став національним святом – *першим днем відновленої державності*. Регентська рада передала Ю. Пілсудському всі свої повноваження. Він, в свою чергу, повідомив ключові держави світу про відновлення польської держави та сформував новий уряд, на чолі якого став Єнджей Морачевський. 22 листопада 1918 р. польський уряд видав декрет про призначення Ю. Пілсудського тимчасовим Начальником Держави. До моменту обрання законодавчого сейму Начальник був ключовою владною фігурою у державі. Такий перебіг подій не задовольняв правницю (ендеків) та представників рад. Тому, як компроміс було досягнуто домовленості про те, що уряд очолив **І. Падеревський** – добре відомий у світі як авторитетний серед поляків борець за відродження держави. На перших порах польський уряд поширював свою владу на досить обмежені терени.

Принциповим питанням для держави, що виникала, була її територія. Чи це мали бути терени, що належали до спадщини цілої Речі Посполитої з доби перед поділами, чи якась інша конфігурація? В колах інтелігентів і землевласників домінувало переконання щодо приналежності земель першої Речі Посполитої до відроджуваної Польщі. З перших днів поляки претендували на кордони, що включали би Верхню Сілезію, Велику Польщу, Гданське Помор'я, частину Вармії і Мазурського поозер'я, а також Заользя. На сході, відповідно до інкорпораційної концепції Р. Дмовського, кордон відродженої другої Речі Посполитої мав проходити по лінії другого (1793 р.) поділу. Кроки з відродження державності викликали в суспільстві небувалий ентузіазм. На переконання лідерів Польської ліквідаційної комісії Краків мав стати лише тимчасовим місцем перебування їх штаб-квартири – було визначено мету – перебратися до Львова. Однак, цим планам перешкодили виступи з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. українців, що досить швидко взяли під свій контроль Львів і Східну Галичину і 13 листопада 1918 р. проголосили створення Західноукраїнської Народної Республіки.

У свою чергу поляками в ніч із 6 на 7 листопада 1918 р. в Любліні був створений *Тимчасовий народний уряд Польської Республіки* під керівництвом галицького соціаліста **І. Дашинського**. Водночас у Любліні за російським прикладом була створена рада робітничих і солдатських депутатів. ТНУПР задекларував громадянам надання демократичних свобод; обіцяв парцеляцію великої земельної власності, восьмигодинний робочий день, націоналізацію копалень, безкоштовну освіту. Однак, цей уряд проіснував декілька днів.

1.3. Формування кордонів другої Речі Посполитої та польсько-українське протистояння на теренах Східної Галичини

10 листопада 1918 р. у Познані виникла *Вища Народна Рада*, яка позиціонувала себе репрезентантом поляків, що проживали на теренах, приналежних Пруссії. По обидва боки (поляки і німці) знайшлися радикали, що підштовхували до збройного протистояння. Хоч німці і зазнали поразки у Першій світовій війні, на теренах Великопольщі їх сили переважали польські. Всупереч намагання ВНР, під час маніфестації пов'язаної із приїздом до Познані І. Падеревського, 27 грудня 1918 р. вибухнуло повстання. Очолив його генерал *Юзеф Довбур-Мусьницький*. Кількатижнева боротьба була кривавою. У ситуацію втрутився створений у Варшаві уряд та Франція і Англія. Завдяки цьому, 17 лютого 1919 р. військові дії були зупинені. Повстання у Великопольщі закінчилося перемогою поляків.

Першочергової ваги набуло питання створення польського регулярного війська. 13 грудня 1918 р. на Саському майдані у Варшаві було організовано урочисте складання присяги. Солдати, а також Ю. Пілсудський, що мав уже під своїм керівництвом п'ятдесяти-тисячне військо, склали присягу на вірність польському народу. Очікувалося повернення на Батьківщину з Франції сімдесятишеститисячного війська легіонерів під командуванням генерал Ю. Галлера (*в силу різних причин воно прибуло на весні 1919 р.*). У цьому складному міжнаціональному і соціальному протистоянні й розпочалася *польсько-українська війна*. Боротьба за східні кордони польської держави була найбільш тривалою, запеклою і драматичною.

Відновлена Польща і українські національно-визвольні змагання утворили своєрідний феномен взаємного протистояння двох народів. Причому завдяки ряду обставин і факторів ставлення Польщі до України й українського питання загалом багато в чому відрізнялося від політики щодо української справи інших європейських держав, для яких вона становила лише тактичний інтерес і розглядалася виключно як знаряддя власної стратегії на певному історичному етапі.

Ще 31 жовтня 1918 р. австрійський намісник Галичини К. Гуйн відмовився передати українцям владу. Під тиском Військового комітету Національна Рада вирішила збройним виступом взяти владу в свої руки. Готуючи план повстання, Українська Генеральна Команда виходила з того, що австро-угорські частини вдасться нейтралізувати. І хоча в першолистопадовому повстанні у Львові взяло участь лише 1400 стрільців і 60 старшин, українцям вдалося захопити пошту, ратушу, будинок сейму, цитадель, в'язниці, декілька військових складів та інтернувати коменданта Львова Пфаффера. Пополудні цісарський намісник передав владу українцю В. Децикевичу – своєму заступникові, а той – Українській Національній Раді.

Загалом українські громадсько-політичні та військові організації майже без перешкод перейняли владу в більшості повітів Східної Галичини і частині Буковини. Лише в західних повітах і містах, де поляки становили велику частину населення, уникнути боротьби не вдалося. На першому етапі

протистояння переважали національно-територіальні домагання: галицькі українці прагнули відродити на власних етнічних землях національну державність, а поляки – повернути так звані «історичні землі». Завдяки перевазі польських військових сил, нейтралізовано заворушення українізованих військових підрозділів у Любліні й Жешові, та ліквідовано спроби українців перебрати владу в Ярославі, Любачеві, Новому Сончі, Сяноку, Томашеві, Грубешові. Значно довше влада протрималася на Лемківщині, де були проголошені республіки – Вислоцька і Фльоринська.

Після виведення зі Львова підрозділів австрійської армії, 4 листопада 1918 р., розпочалася боротьба за Львів, що тривала багато місяців. Українським формуванням на перших порах протистояли польські під командуванням капітана Чеслава Мончинського. До Кракова, шукаючи підтримки, літаком зі Львова, прибув професор Станіслав Стронський. На його заклик йти на Львів перш за все відгукнулася молодь – студенти Ягеллонського університету. Вони припинили навчання і сформували студентський батальйон. Частина їх увійшла до складу команд бронепоездів «Smigły» і «Smok», що боролися проти українців. Значною стратегічною невдачею українського командування стала втрата 11 листопада 1918 р. Перемишля. Ця обставина відкрила дорогу на Львів загонам під командуванням підполковника Токажевського та генерала Б. Роя. Від початку українсько-польського протистояння на теренах Польщі набув поширення культ захисників Львова, серед яких знаходилася велика група молоді, звана *Львівськими Орлятами*. Обопільна боротьба за місто викликала значні жертви. Полеглих Орлят поховали на окремій ділянці Личаківського цвинтаря у Львові. Перші польські військові формування мали довільну структуру. Ударною силою стали регулярні частини й батальйони легіонерів із Центральної Польщі. Загалом у березні-квітні 1919 р. бойові дії на Галицькому фронті вели 40-60 тисяч вояків. Головним родом військ була піхота. На відміну від українців, у польській армії велика увага надавалася також кінноті.

На другому етапі протистояння польських підрозділів та загонів підпорядкованих ЗУНР відбулося воєнно-дипломатичне втручання Антанти і Росії, а війна вийшла за національно-територіальні рамки і перетворилася на арену геополітичної боротьби великих держав у цьому регіоні. Україна, охоплена полум'ям громадянської війни, вважалася ненадійним союзником. Війна посилила конкурентну боротьбу Англії, Франції і США за перерозподіл нафтових, соляних і лісових багатств Прикарпаття. Завдяки підтримці Франції та США поляки утримували на Галицькому фронті більше сотні легких танків і 60 бойових літаків, 24 бронепоезди. Українські частини змушені були відступити на лінію Підбірці-Лисиничі-Винники-Чижки. В ході воєнних дій йшло формування *Української Галицької армії*, основою для якої став Легіон українських січових стрільців. Захід остаточно зробив ставку на Польщу як бар'єр проти наступу більшовизму в Європі.

За сприяння Антанти, 25 березня 1919 р. Варшаві полякам вдалося укласти угоду з Австрією і Чехословаччиною про транзит із Франції та Італії

транспортів із людьми й озброєнням. Вже 14 травня галлерівці завдали першого могутнього удару по корпусу В. Курмановича на північному відтинку Галицького фронту і по Волинській групі УНР, боєздатність якої була підірвана 29 квітня антидержавним заколотом, який спровокував командувач групи В. Оскілко. Впродовж дводенного наступу полякам вдалося зайняти Волинь і створити загрозу тилам УГА. Їх успіхом скористалася більшовицька Росія. Її дванадцята армія розгорнула наступ у напрямку Кременець-Рівне. Залишки Наддніпрянської армії відступили на Тернопільщину. Галицькі частини чинили завзятий опір, однак втримати оборонні рубежі їм не вдалося. Втрата Дрогобицько-Бориславського нафтового басейну завдала значного удару економіці ЗУНР. Скерування «*блакитної армії Галлера*» проти українців і послаблення проти-більшовицького фронту викликало невдоволення президента США В. Вільсона та англійського прем'єра Ллойд-Джорджа. Влітку 1919 р. УГА провела Чортківську наступальну операцію, яка зрештою завершилася невдачею. В подальшій боротьбі українські війська було витіснено зі Східної Галичини. Керівництво ЗУНР перебралось до Кам'янця-Подільського – ставки Головного Отамана УНР.

Відроджена країна розбудовувалася в умовах збройного протистояння із сусідніми державами. До Польщі увійшли землі з етнічно переважаючим непольським населенням, яке прагнуло створити власні держави. Це істотно впливало і на внутрішні взаємини, і на зовнішню діяльність, формування польської держави, її міжнародне становище у міжвоєнному світі.

1.4. Польське та українське питання під час Версальської мирної конференції. Наслідки Версальського договору для поляків та українців

Остаточна конфігурація повоєнної Європи виборювалася в збройній боротьбі та на *Версальській* (Паризькій) *мирній конференції* за участю представників 27 країн (з яких 10 брали безпосередню участь у війні, 14 формально знаходились у стані війни і 3 новостворені держави). Конференція тривала від 18 січня до 28 червня 1919 р. і завершилася підписанням мирних договорів. *Вперше в історії дипломатії* переможені держави не брали участі в переговорах. Німеччина і її колишні союзники були допущені лише тоді, коли були вироблені проекти мирних договорів. Учасники конференції, офіційно названі «союзні та дружні держави», з самого початку роботи були поділені на чотири нерівноправні категорії. Провідну роль на конференції відігравала «*Рада чотирьох*», до якої входили глави урядів – президент США Вудро Вільсон, прем'єр-міністри Франції – Жорж Клемансо, Великої Британії – Ллойд Джордж, Італії – Вітторіо Орландо. Крім «*Ради чотирьох*» найважливіші рішення приймалися також «*Радою десяти*», яка складалась із глав урядів і міністрів закордонних справ США, Англії, Франції, Італії та Японії.

Формування нових міжнародних відносин, власне виникнення нових держав, відбувалося в неспокійній атмосфері. Мирна конференція нерідко характеризувалася як зустріч, під час якої всі боролися проти всіх з усіх питань. Цією ситуацією намагалися скористатися країни, що зазнали поразки у війні. Зрештою їх можливості для дипломатичного маневру були достатньо обмеженими, тому що представники цих країн не були допущені до безпосереднього обговорення питань повоєнного облаштування Європи і світу. Важливе місце в роботі Паризької мирної конференції займали питання визнання держав, які перебували в процесі утворення. Покладаючи великі надії на справедливе вирішення національного питання, у Париж приїхали делегації з новоутворених країн Балтії, Кавказу й України. Зокрема, українська делегація на конференції була спільною від Української Народної Республіки і Західної Облaсті УНР, яку очолював Григорій Сидоренко. Заступником голови призначено Василя Панейка – державного секретаря закордонних справ ЗО УНР. Але засідання проходили переважно без участі самих зацікавлених держав, представники яких лише спорадично запрошувались на деякі засідання, не стільки, щоб представити свої міркування, а скоріше, щоб вислухати вердикт великої «четвірки».

Щодо польського питання позиції країн Антанти були найбільш дискусійними. Польщу звинувачували в намаганні заволодіти теренами, заселеними в більшості представниками інших націй. Однак, в кінцевому результаті, зійшлися на необхідності проведення плебісцитів, під час яких мешканці відповідного регіону мали висловитися щодо територіального питання. Прагнення поляків до відновлення державності, а згодом і постанови Версальського договору найбільш активно заперечувалися Німеччиною та Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою. Таким чином боротьба за західний і східний кордони польської держави набувала особливого значення.

Справами східного кордону Польщі на конференції займалася спеціальна Польська комісія під головуванням прихильного до поляків Жюля Камбона. Питання ускладнювалося суперечністю ситуації на теренах Росії. Держави Антанти розраховували на поразку більшовиків і всіляко підтримували «білий» рух. Тому, справа східного кордону Польщі відкладалася до стабілізації ситуації в Росії. Уряд УНР, що підписав на початку 1918 р. сепаратний договір з Німеччиною, не викликав особливих симпатій у лідерів західноєвропейських держав. Наприкінці лютого 1919 р. Паризька конференція спрямувала до Галичини військову місію на чолі з французьким генералом **С. Бертельмі**, який поставив перед воюючими сторонами ультиматум негайно укласти перемир'я і запропонував демаркаційну лінію, за якою третина Східної Галичини зі Львовом і Бориславом включно залишалася за Польщею. Уряд ЗУНР відхилив цю пропозицію. Нова військова місія на чолі з генералом **Ф. Ботою** запропонувала більш прийнятну для українців демаркаційну лінію. Однак, така ситуація вже не задовольняла поляків. Як вже зазначалося, в квітні 1919 р. на східний фронт було скеровано частини «блакитної армії»

Ю. Галлера, які відтіснили УГА за річку Збруч. Підрозділи УГА об'єдналися з військами Директорії УНР і вели війну на три фронти: проти більшовиків, «білої» армії генерала А. Денікіна і поляків.

Характерно, що в середовищі польських політиків, які вели між собою непримиренну боротьбу за владу в середині держави, відмінності стосовно східного кордону були не настільки суттєвими. Р. Дмовський, автор інкорпоративного плану, вважав, що прагнення до незалежності українців, білорусів, литовців буде на заваді поновленню Польщі. Автор федеративного плану Ю. Пілсудський вважав Росію найбільш небезпечним ворогом. Тому, на його переконання, поляки мали допомогти українцям та литовцям у становленні осередків їх державності. Він вважав за необхідне створення федерації суверенних держав: литовсько-білоруської, польсько-української, яка була би здатна протистояти російській агресії.

25 червня 1919 р. Верховною Радою Паризької конференції «з метою захистити цивільне населення від небезпеки більшовицьких банд» прийнято **рішення про передачу в тимчасове (на 25 років) управління Польщі Східної Галичини** за умови надання їй в майбутньому автономії. 28 червня 1919 р. у Версалі було підписано мирний договір із Німеччиною. Він означав втрату Німеччиною на користь Франції Ельзасу та Лотарингії; Великопольща і Помор'я передавалися Польщі; Судети мали належати Чехословаччині, а всі колонії розподілялися на користь переможців. 28 червня 1919 р. Р. Дмовський і І. Падеревський підписали так званий **малий Версальський договір**, в якому країни-переможці зобов'язали Польщу забезпечити права всіх національних меншин. Щоправда підписання цього документу польськими представниками сприймалося як тимчасовий і вимушений крок. Їх насторожувало те, що договір може слугувати для більш сильних держав підставою втручатися у внутрішні справи Польщі. 21 листопада 1919 р. Верховна Рада конференції затвердила Статут для Східної Галичини. Ці терени були проголошені підмандатною територією Ліги націй, а Польщі надавалося право на управління. 2 грудня 1919 р. було прийнято ще одне рішення, згідно з яким, встановлювався кордон етнічного розмежування між поляками, українцями і білорусами (*лінія Джорджа Керзона*). Ухвала забороняла полякам формувати адміністрацію на схід від цієї лінії. Як показали подальші події, керівництво Польщі ігнорувало це рішення Верховної Ради Паризької конференції.

* * *

Версальський договір гарантував Польщі незалежність і давав можливість заключити вигідні двосторонні угоди. Одночасно, постанови Версальського договору піддавалися критиці двома ключовими європейськими державами – Німеччиною та виникаючим на руїнах Російської імперії Радянським Союзом. Москва і Берлін досить швидко знайшли спільну мову і, в 1922 р., в італійському містечку Рапалло підписали торгівельно-політичний договір, що містив додаткові таємні статті з військових питань.

Завершення широкомасштабної війни спонукало до напрацювання міжнародних механізмів та створення інституцій, які запобігали би її розв'язанню у майбутньому. На переконання лідерів країн-переможців таку роль мала відіграти новостворена *Ліга націй*. Окрім того вона мала сприяти налагодженню та розширенню співпраці між державами в господарчій і культурній царинах. Ліга націй повинна була стати добровільним і рівноправним об'єднанням незалежних демократичних держав. На практиці в ній домінували дві найвагоміші тогочасні європейські держави – Англія і Франція. США відмовилися від участі в діяльності цієї міжнародної організації. Радянській Росії, зважаючи на нехтування нормами міжнародного права було відмовлено у членстві (*СРСР став членом Ліги націй у 1934 р., а у 1940 р. за агресію проти Фінляндії був виключений*). Секретаріат Ліги націй перебував у Женеві. Наприкінці 1920-х р. членами Ліги націй були 54 держави. Пошук компромісу при вирішенні складних міждержавних конфліктів виявився достатньо нелегким завданням. Тому Лігу часто критикували за надмірний бюрократизм, недостатню конкретність рішень, значні фінансові витрати на її утримання.

Після підписання Версальського договору польський уряд розпочав переговори з познанською ВНР про приєднання до Польщі. У серпні 1919 р. Законодавчий сейм ухвалив рішення про запровадження тимчасової польської адміністрації у Великопольщі. Для поетапної інтеграції теренів колишньої Пруссії з Польщею було створене Міністерство Пруської Дільниці. На території Східного Помор'я польська адміністрація встановлювалася в міру виведення німецького війська. Вже 10 лютого 1920 р. генерал Ю. Галлер провів на Балтійському узбережжі символічну церемонію «*заручин Польщі з Балтикою*», кинувши у хвилі перстень із зображенням польського орла.

Реалії боротьби за державність були більш жорсткими і не завжди вписувалися в розроблені плани. Окрім протистояння з українцями, на деякий час більше зусиль було приділено південним кордонам. Великого міжнародного розголосу набув плебісцит на теренах Шльонська Цешинського (Цешинської Сілезії). Намагання шляхом плебісциту розділити між поляками та чехами даний район обумовило 23 січня 1919 р. початок повстання чеських збройних формувань. Чеські війська завдали удару по слабких польських загонах і посіли Цешинську Сілезію. Чехи скористалися дуже важким на той час становищем Польщі на Східному фронті (липень 1920 р.). Навіть у такій ситуації більшість міста Цешин припала Польщі, а його залізнична станція – Чехословаччині з кордоном по річці Ольжі. Рада послів Антанти визнала за Польщею менше половини території Цешинської Сілезії та лише невеличкі клаптики Спіша й Орави – місцевості в горах Словаччини.

Важливе місце посіло питання приналежності так званої Верхньої Сілезії. Йшлося про 13 тисяч км² території і населення понад 2 мільйони осіб. Це був потужний промисловий і сільськогосподарський регіон із великою кількістю шахт, металургійних підприємств і сільськогосподарських

латифундій. Боротьба за цей стратегічний район характеризувалася багатьма драматичними моментами. Тричі у 1919-1921 рр. вона супроводжувалася збройним протистоянням. Зважаючи на дану обставину, створена переможцями Міжнародна комісія була направлена до міста Ополе з метою підготувати умови для проведення плебісциту стосовно майбутньої долі регіону. На цих давно онімечених землях краще були організовані німці. Поляки скаржилися на утиски з їх боку. В такій ситуації, члени комісії сформовані переважно з французів, англійців та італійців займали контрверсійні позиції. В Битомі виник Польський комітет із питань плебісциту на чолі з **В. Корфанти**. Драматизму плебісциту в Сілезії надавали результати опитування, що відбулося у липні 1920 р. у Вармії і Мазурах під час походу Червоної армії на Варшаву. Плебісцит закінчився перемогою німців. Із метою моральної підтримки і заохочення населення проголосувати на користь приєднання регіону до польської держави, сейм у Варшаві, ухвалив закон про надання краю автономії в складі Польщі. Плебісцит відбувся 20 березня 1921 р. Шістдесят відсотків учасників висловилися за входження Сілезії до складу Німеччини. На цій підставі німці вимагали приєднання всього регіону до себе. Їх підтримувала Англія. В такій ситуації В. Корфанти очолив чергове повстання, що вибухнуло на початку травня 1921 р. Повстання тривало до кінця червня і супроводжувалося значними втратами з обох боків. 12 жовтня 1921 р. Ліга націй ухвалила поділ спірного району. Поляки отримали 29 % території. В результаті на німецькому боці, в Опольській Сілезії залишилося проживати близько пів мільйона поляків, а на теренах Катовіцького воєводства – близько 200 тисяч німців. Остаточний статус цих територій було визначено в 1922 р. під час підписання в Женеві спеціальної конвенції.

Серед інших ухвал Версальського миру Польща і решта новоутворених держав мусили підписати трактат про меншини, що гарантував би захист їх інтересів. Національні меншини становили близько 31 % населення Польщі. Найчисленнішою групою були українці (близько 14 %), на другому місці євреї – близько 9 %). Кілька відсотків припало на білорусів і німців. Менше 1 % склали росіяни, литовці й чехи. Українці, білоруси і литовці населяли схід держави і там становили переважну більшість населення на селі, німці були зосереджені на заході, а чехи і словаки – на півдні.

1.5. Польсько-більшовицька війна

У лютому 1919 р. Радянська Росія, посіла частину населених поляками теренів, які залишила німецька армія. Війна проти Росії домінувала над польсько-українським, польсько-білоруським і польським-литовським конфліктами, змушуючи всі сторони припиняти бойові дії або міняти тактику. Польсько-більшовицьку війну, що розгорілася у 1920-1921 рр. (*в російській історіографії вона називається радянсько-польською війною або ж війною з білополяками*) Польща вела за свою незалежність. У ході війни мав визначитися східний кордон держави. Після капітуляції Німеччини

радянський уряд скасував умови Брестського миру і розпочав збройну операцію під назвою «Вісла». Радянські війська мали на меті «на багнетах понести революцію в Європу», і забезпечити перемогу комунізму. Фактично, польсько-російська військова операція, в першу чергу, була направлена проти незалежності Білоруської Народної та Литовської республік. У грудні 1918 р. радянське військо зайняло Мінськ, у січні 1919 р. – Вільно і Ковно. 27 лютого 1919 р. було проголошено створення Литовсько-Білоруської Соціалістичної Республіки Рад. Захопленню білорусько-литовських земель Червоною армією намагалися перешкодити поляки, і загалом все населення католицького віросповідання Західної Білорусії та Віленського краю, організовуючи комітети самооборони.

Польський уряд, спробував затримати марш радянських військ на Схід, зумівши 5 лютого 1919 р. домовитися з німецькою армією, що покидала окуповані території згідно рішення Версальського мирного договору 1919 р. щодо пропуску частин польської армії через підконтрольні німцям території. 9-14 лютого 1919 р. польські війська закріпилися на позиціях по лінії: Кобрин, Пружани, вздовж рік Зельва і Німан. Через декілька днів до зайятих поляками укріплень підійшла Червона армія. Таким чином виник польсько-радянський фронт на території Литви і Білорусії. На початку березня 1919 р. поляки розпочали наступ. Група військ генерала С. Шептицького зайняла Сломин і закріпилася на північному березі Німану, підрозділи генерала А. Листовського увійшли до Пінська і форсували річку Ясельду та канал Огинського. В результаті чергового наступу, в квітні 1919 р., поляки оволоділи Новогрудком, Барановичами та Лідою. Перша дивізія легіонів генерала Е. Ридза-Сміглого чисельністю 2,5 тисячі вояків, і група кавалерії підполковника В. Беліни-Прахмовського, що нараховувала 800 кавалеристів, взяли Вільно (з 1939 р. місто називається Вільнюс). У період від початку травня до першої половини липня 1919 р. лінія фронту стабілізувалася.

Після того, як Біловезькі перемовини у червні-серпні 1919 р. закінчились невдачею частини польської армії під командуванням генерала С. Шептицького створили Білорусько-Литовський фронт. Поляки, розпочали наступ і 8 серпня 1919 р. зайняли Мінськ, перейшли Березину, а 29 серпня 1919 р. увійшли до Бобруйська.

Влітку 1919 р. Ю. Пілсудський розірвав союз із генералом А. Денікіним, що прагнув відновити Росію в кордонах, які існували до Першої світової війни та відмовлявся визнати незалежність польської держави. Впродовж жовтня-грудня 1919 р. польська сторона започаткувала мирні переговори з більшовиками, спершу в Москві, а згодом у Мікашевичях на Поліссі. Завдяки зупинці наступу польського війська Червона армія змогла вивільнити частину сил, що дозволило їй розбити А. Денікіна і С. Петлюру. На кінець 1919 р. під польським контролем знаходились території на захід від лінії по річках Збруч, Случ, Уборть, Березина.

У січні 1920 р. Польща взяла участь у конференції прибалтійських країн. Однак, досягти угоди про зміцнення зв'язків і співпраці не вдалося. Тоді, у січні 1920 р., Е. Ридз-Сміглий на чолі першої та третьої дивізій

легіонів виступив під Двінськ і підтриманий литовськими силами взяв місто, й передав його Литві. Скориставшись із перерви в бойових діях у зимовий період обидві сторони зайнялись підготовкою до наступу. Червона армія накопичувала сили в Білорусії, польська – в Східній Галичині. 5 березня 1920 р. польська армія проводила «мозирську операцію». Владислав Сікорський отримав наказ вбити клин між двома російськими фронтами – у Білорусії та в Україні. Він наступав відносно невеликими силами на більшовицькі підрозділи на Поліссі. Однак, наступ склався вдало, бо саме тоді 47-а російська дивізія була замінена 57-ю дивізією. Крім того, командування над тим районом передавали з однієї армії до іншої, – з одного фронту до іншого. Тобто, був короткий момент організаційного хаосу. Тому, радянське керівництво, з тактичних міркувань, старалося продовжувати мирні перемовини (*нота Г. Чичерина і Л. Скульського*), одночасно розробляючи плани наступу. 20 березня 1920 р. за ініціативи офіцерів першої бригади легіонерів Верифікаційна комісія сейму надала Ю. Пілсудському звання *маршала Польщі*. 27 березня 1920 р. маршал відреагував на ноту, запропонувавши місцем перемовин Борисов, розташований на лінії фронту. Росіяни готувалися до наступу в Білорусії, тому пропозицію відхилили. На той момент польська армія нараховувала вже близько 700 тисяч вояків. У березні 1920 р. вона зайняла важливі стратегічні пункти: Мозир і Каленковичі.

У розпорядженні Ю. Пілсудського залишився єдиний можливий союзник – Директорія УНР, армія якої зазнала поразки від більшовиків. Ще з травня 1919 р. між сторонами точилися таємні переговори про можливий військовий союз. Каменем спотикання було майбутнє Східної Галичини і польської власності в Україні. Ще восени 1919 р. делегація УНР на чолі з А. Левицьким взяла участь у тривалих переговорах, що відбулися у Варшаві й закінчилися у грудні. Українська сторона в умовах, які склалися, змушена була погодитися із втратою Галичини і Західної Волині в обмін на військову підтримку. 21 квітня 1920 р. між представниками уряду Польщі та урядом С. Петлюри було підписано договір та конвенція, а 24 квітня 1920 р. угода. Згідно з досягнутими домовленостями польські та українські війська повинні були діяти спільно, як союзні армії. У випадку польсько-українського наступу проти радянських військ на території Правобережної України військові операції мали проводитись під керівництвом польського командування. Польське військо на теренах України мало утримуватися коштом українців. Польський уряд визнавав існування УНР у межах, які мали бути означені договорами з суміжними країнами. Кордон між Польщею та УНР встановлювався по лінії, яку війська Ю. Пілсудського вже зайняли. Таким чином, у межах Польщі залишалися Холмщина, Підляшшя, Надсяння і Лемківщина (з 1918 р.), Західна Волинь і частина Полісся по Збруч і Горинь (з травня 1919 р.) і вся Галичина (з липня 1919 р.). Разом із тим, Польща відмовлялася від претензій на розширення своєї території до кордонів Речі Посполитої 1772 р.

В Україні інформація про загальні риси досягнутих домовленостей була сприйнята вкрай негативно. Накреслений В. Леніним і Х. Раковським курс на створення Української радянської держави вже втілювався у життя. Оманливі ілюзії щодо перспектив існування УСРР поділяв навіть В. Винниченко. Безкомпромісна позиція С. Петлюри, який віддавав перевагу залежності від Варшави, аби відстояти створену в 1917 р. УНР, засуджувалася багатьма українськими політичними діячами. Зокрема, на конференції есерів, що відбулася у Празі, М. Грушевський, О. Жуковський, М. Шаповал визнавали досягнуті домовленості юридично неспроможними. Голова Всеукраїнського трудового комітету С. Вітик звернувся до Москви з декларацією, в якій заявляв, що Варшавський договір укладений незаконно, і пропонував розпочати мирні переговори з урядом УНР. Варшавський договір викликав негативну реакцію і галичан. Херсонська дивізія, що складалася з вихідців зі Східної Галичини, у кінці серпня покинула фронт і під команду генерала Кравса перейшла до Чехії, звідки була інтернована до Йозефова.

25 квітня 1920 р. розпочалася наступальна операція польської армії та загонів УНР в Україні. Польські підрозділи налічували близько 40 тисяч вояків. Поляки під командуванням Е. Ридза-Сміглого, при підтримці українських частин (дві українські дивізії), вже 7 травня 1920 р. вступили до Києва. Не бажаючи сприяти своїми успіхами генералу А. Денікіну, що боровся за відновлення Російської імперії, поляки закріпилися на берегах Дніпра. Перемоги викликали на теренах Польщі значний ентузіазм. Прихід поляків до Києва місцеве населення зустріло без особливої радості. Вразливе у воєнному відношенні становище Києва було заздалегідь враховане більшовиками. Резиденцією центральних органів влади в Україні вони обрали Харків. Ейфорія поляків тривала не довго. Більшовикам вдалося зосередити значні сили для здійснення контрнаступу. Л. Троцький методично нарощував кількісну перевагу, звідусіль перекидаючи на польський фронт найбільш боєздатні підрозділи: з Кавказького фронту – 1-шу кінну армію, з Туркестанського – 25-ту Чапаєвську дивізію, з-під Перекопу – 8-му червонокозачу дивізію. На Південно-Західний фронт було направлено близько 40 тисяч бійців. Командувачем фронтом призначено О. Єгорова, а командування фронтом у Білорусії, де зосереджувалися найбільші резерви для наступу на Варшаву, було доручене М. Тухачевському.

14 травня 1920 р. радянське командування розпочало наступ на Двіні та Березині, який, однак, був зупинений. 26 травня 1920 р. радянські війська під командуванням генерала О. Єгорова розпочали наступ в Україні, а невдовзі кінна армія С. Будьонного прорвала польську оборону під Самогородком і створила загрозу оточення польських частин у Києві. 10 червня 1920 р. польська армія залишила місто і з важкими боями відступила на захід. Відповідно, Червона армія переслідувала її та підійшла до Львова і Замостя.

Успішно закінчився і наступ росіян, розчатий 4 липня 1920 р. в Білорусії. На кінець липня радянські війська зайняли Вільно, Ліду, Гродно і Білосток. У першій половині серпня Червона армія під командуванням М. Тухачевського дійшла до Вісли і створила загрозу для Варшави. В цій

ситуації уряд *Л. Скульського* подав у відставку. Новий прем'єр *С. Грабський* передав всю владу Раді оборони держави, до складу якої увійшли: голова держави, голова (маршалек) сейму, прем'єр, три міністри, три представники армії і десять послів. Розпочаті західними дипломатами, на проханням уряду *С. Грабського*, попередні переговори не викликали зацікавлення з боку уряду Радянської Росії. Тому уряд *С. Грабського* невдовзі також пішов у відставку і прем'єром нового кабінету став *В. Вітос*. Слідом за військом Червоної армії просувалася обозна адміністрація, що складалася з представників Комінтерну. Ще 3 липня 1920 р. в Тернополі було створено *Галревком*, як тимчасовий уряд терміново проголошеної ***Галицької Соціалістичної Радянської Республіки***. На його чолі став *В. Затонський*. Ревком видав декрети про конфіскацію поміщицьких та церковних земель, націоналізацію промисловості й банків, відокремлення церкви від школи та держави. 28 липня 1920 р. росіяни в Білостоці створили заміну польському уряду – підконтрольний *Ф. Держинському* Польський тимчасовий ревком (*Польревком*) на чолі з *Юліаном Мархлевським*.

В липні 1920 р., налякана просуванням більшовицького війська на Захід Великобританія, в ході *конференції європейських держав*, поспішно скликаної в містечку *Спа* (Бельгія), вимагала від польської делегації на перемовинах із більшовиками виходити з визнання лінії Керзона. Однак, *В. Ленін*, що був переконаний у перемозі соціалістичної революції на теренах всієї Європи, відхилив цю пропозицію. Радянські вожді та керівництво створеного в 1919 р. у Москві *Комінтерну*, вважали за можливе до 12 серпня 1920 р. опанувати Варшавою. 4 серпня 1920 р. Польща звернулась за допомогою до Ліги націй, представникам якої вдалося добитися призупинення воєнних дій. На той час Червона армія підійшла до Варшави. Захист столиці став принциповим питанням, ***бути чи не бути, Польщі, Литві, Білорусі та Україні***. Загроза польській державності згуртувала навколо уряду найширші верстви суспільства. Уряд терміново видав закон, який обмежував на користь селян поміщицьке землеволодіння. Негайну допомогу Польщі зброєю та боєприпасами надала Франція.

У цей складний для польської державності момент (у серпні 1920 р.) під час збройного повстання на Прикарпатті була проголошена ***Бойківська Радянська Республіка***. Повстання готувала Комуністична партія Східної Галичини серед вояків УГА, інтернованих у Чехословаччині (Кошицях і на Закарпатті). Його початок КПСГ координувала з керівництвом Червоної армії та Галревкомом. Збройний виступ у Сколівському повіті (*нині територія Львівської обл.*) розпочав загін вояків УГА на чолі з *Ф. Бекешем*, що прибув із Закарпаття. До нього приєдналися лісоруби та селяни. 21 серпня 1920 р. верховинці роззброїли польську прикордонну заставу в с. Опорець. На майдані *Ф. Бекеш* зачитав листівку «За що б'ються більшовики» та проголосив БРР. 22 серпня повстанці вигнали польських прикордонників із с. Лавочне та обрали ревком на чолі з *Ф. Бекешем*. Наступного дня залізницею загін дістався до сіл Тухля і Гребенів. Під с. Славське повстанці розгромили польське військове з'єднання та

намагалися оволодіти м. Стрий з метою приєднатися до 8-ї кавалерійської дивізії ЧА В. Примакова. У зв'язку з відступом ЧА 26 серпня повстанці під тиском польських військ повернулися до Бескидського прикордонного тунелю, перейшли на Закарпаття, де й були інтерновані чехословацькими властями.

Дійсно, переломним моментом війни, що справив значний вплив на міжнародне становище, стала **варшавська битва**, яка розгорнулася 12-25 серпня 1920 р. Радянські війська 13 серпня 1920 р. оволоділи невеличким населеним пунктом, що розташований за 23 кілометри від Варшави, і підійшли до приміської фортеці Модлін. Це був їх останній успіх. Бо йшли під Радзимином, Непорентом і Оссовом. Тягар оборони столиці лежав на армії Північного фронту – генерала Ю. Галлера. Після відбитих атак частин радянського Західного фронту під командуванням М. Тухачевського, 5-ю армією генерала В. Сікорського була проведена вдала атака на позиції 15-ї і 3-ї ЧА. 16 серпня 1920 р. маневрена група в складі п'яти дивізій піхоти і бригади кавалерії, під командуванням Ю. Пілсудського розгорнула наступ в районі річки Вепш. Вона прорвала російський фронт під Коцком, зайняла Підляшшя і вийшла у тил військ М. Тухачевського. Атаковані з півдня і заходу радянські частини були змушені перейти прусський кордон, частина військ відступила на схід. Небезпеку було усунуто. Маневр з оточенням армії М. Тухачевського дав змогу виграти битву за Варшаву (*60 тисяч червоноармійців та командирів потрапили у полон*). Перемога отримала назву **«диво на Віслі»**. Очевидно таке пропагандистське визначення вигадали противники Ю. Пілсудського. Цим вказувалося на те, що поляків врятували не таланти командирів, сила та патріотизм армії, а лише втручання вищих сил.

У вересні 1920 р. М. Тухачевський ще намагався організувати оборону по лінії Німану в районі містечка Обжиськ, що на північ від Варшави, де 20-26 вересня 1920 р. прийняв бій, але був розбитий (*втрати становили близько 18 тисяч вояків*). Окрема польська група обійшла більшовицькі позиції через Литву і стала в Пущі Рудницькій. Щойно у росіян пролунав наказ про відступ, поляки рушили на їх тили. Зокрема польське військо форсувало Двіну, а на південному сході дійшло до річки Збруч. Червона армія зазнала поразки і на півдні Польщі. В боях під Комаровим Хрубешовом кінна армія С. Будьоного була розбита. Ця обставина спричинила панічний відступ радянських військ. Таким чином, польська армія вийшла на лінію: Тернопіль, Дубно, Мінськ. 12 жовтня 1920 р. був підписаний указ про припинення бойових дій.

Разом із тим, ще до укладання миру з більшовиками Польща вирішила покласти край суперечкам із Литвою за Віленщину. Згідно із домовленістю генерала М. Тухачевського з литовським урядом, що перебував у Каунасі, терени Віленщини мали відійти до Литви. Внаслідок польсько-литовської війни і втручання представників Ліги націй, 7 жовтня 1920 р., було укладено угоду в Сувалках, що визначила демаркаційну лінію. За нею Вільнюс залишився на литовському боці. Однак, вже через два дні після підписання

угоди генерал Люціан Желіговський із відома і за ініціативи Ю. Пілсудського опанував Вільнюсом і на теренах Віленщини створив так звану *Центральну Литву*. Невдовзі, там було проведено вибори до Віленського сейму, що ухвалив прилучити Центральну Литву до Польської республіки. В березні 1922 р. сейм у Варшаві одностайно затвердив акт інкорпорації. Після цього сейм Центральної Литви як такий, що виконав свою історичну місію, було розпущено.

Війна з Радянською Росією і оборона від Червоної армії Варшави займає досить важливе місце в історії польської державності, адже реальною загрозою було перенесення «на багнетах» Червоної армії соціалістичної революції на Захід.

1.6. Ризький договір та його наслідки для українців. Закріплення кордонів Польщі на міжнародному рівні

18 березня 1921 р. у Ризі було підписано мирний договір між Польщею і трьома радянськими республіками: Росією, Україною і Білоруссю. Польщі вдалося задовольнити всі територіальні вимоги. До неї відійшли території Білорусії по ріки Двіна і Березина, та України по річки Збруч і Дністер. Невдала військова компанія більшовиків поклала край намаганням експортувати революцію до Західної Європи. *Ризький договір* від 18 березня 1921 р. закреслив федеративну ідею Ю. Пілсудського і перемогу інкорпораційної моделі ендеків.

Ризький договір був вигідний Польщі. Він закріплював за Польщею великі території з непольським населенням. Окрім того польська сторона зажадала компенсацію в 30 мільйонів золотом за участь у господарському житті Російської імперії. Було обумовлено питання повернення культурних цінностей, евакуйованих з польських теренів у ході Першої світової війни. Підлягали поверненню на Батьківщину військовополонені та інші переміщені особи. Сторони зобов'язалися поважати державний суверенітет один одного, не створювати і не підтримувати організацій, що направлені проти однієї з них. Встановлювалися двосторонні дипломатичні відносини. Ризький договір став підставою для клопотання Польщі перед міжнародними організаціями щодо визнання прав Польщі на Східну Галичину і Західну Волинь. Вояків С. Петлюри після переходу польського кордону було інтерновано в кількох таборах. Їм надали цілковиту свободу дій всередині таборів.

У радянсько-польських відносинах першої половини 1920-х рр. основним питанням була реалізація положень Ризького договору. При цьому становище Польщі і Радянських республік було різним. Польща була загальноновизнаною державою. Радянські республіки існували «де-факто», тому для них важливою була кожна угода, що робила їх повноправними учасниками міжнародних відносин.

Уряд ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем, що перебував у Відні, домагався скасування прав Польщі на тимчасове управління набутими за Ризьким договором територіями і створення буферної *Галицької Республіки*.

З метою переконати міжнародну громадськість у добрих намірах, влітку 1922 р., сейм ухвалив рішення про запровадження воєводського самоуправління, а також про наміри створити український університет. Ці ухвали так і не були реалізовані. 14 березня 1923 р. *Рада послів Ліги націй* ухвалила рішення про визнання східного кордону Польщі. Таким чином, країни Заходу остаточно визнали інкорпорацію Східної Галичини до Польської Республіки. В світлі міжнародного права вона відтоді становила частину теренів польської держави.

Рішення Ради послів мали великий вплив на подальшу долю українців. Для українського суспільно-політичного руху розпочався період пошуку нових орієнтирів та концепцій розвитку. На зміну міжпартійному порозумінню прийшли протистояння і невизначеність. Перед лідерами національно-визвольного руху постали проблеми стосунків з польською державою, оцінки процесів у радянській Україні та зовнішньополітичної орієнтації, ідейної, політичної і організаційної єдності українського визвольного руху. Надії на допомогу держав Антанти у відбудові української державності остаточно розвіялись. Розпочався перегляд програм українських політичних партій. Новий статус Східної Галичини після рішення Ради послів спричинив зміцнення антипольських настроїв в Українській радикальній партії, наслідком чого стало об'єднання партії з соціалістами-революціонерами Волині в одну Українську соціалістично-радикальну партію. Вона зайняла негативну позицію щодо УНДО та інших українських політичних партій за винятком соціал-демократів. Рішення Ради послів прискорило перехід УСДП на платформу комуністичної партії. Цей перехід підтвердив VI з'їзд партії (березень 1923 р.). Соціал-демократи вбачали майбутнє незалежної України у федеративному союзі радянських республік.

Зміна міжнародного статусу Східної Галичини зміцнила інкорпорацію її території в складі другої Речі Посполитої, правлячі кола якої, як виявилось, і не думали надавати українським землям не тільки територіальної, а й ще більш обмеженої воєводської автономії, обіцяної напередодні виборів до польського парламенту.

Відчуваючи істотну підтримку Франції, Польща могла проявити значну зовнішньополітичну активність на Сході, прагнучи набути статусу впливового гравця в міжнародних відносинах. Тим більше, що влітку 1921 р. у Радянській Росії почався голод і виникли сподівання, що більшовицька влада невдовзі впаде. Ця обставина активізувала дипломатичну гру на східноєвропейському напрямку. 14 вересня 1921 р. Польща спрямувала Російській Федерації *вербальну ноту* з вказівкою на невиконання умов Ризького договору. Від Москви зажадали звільнити всіх польських заручників і полонених, передати обіцяне золото і вивезені культурні цінності. У випадку невиконання вимог Варшава погрожувала розривом дипломатичних стосунків. Радянський уряд погодився частково виконати вимоги, але в свою чергу вимагав від поляків інтернувати зі своєї території білогвардійців і петлюрівців. 7 жовтня 1921 р. був підписаний *радянсько-польський протокол* про врегулювання взаємних претензій. За ним

підлягали депортації з Польщі Б. Савенков, Д. Ярославцев, Д. Одінець, А. Рудін, А. Мягков, Ю. Тютюнник, М. Павленко-Омелянович, А. Зелінський, З. Булак-Балахович та інші. В свою чергу Російська Федерація розпочала поетапну передачу коштів і майна та повернення полонених. Достатньо проблем у сторін було з демаркацією кордонів. 2 травня 1921 р. в Мінську почала роботу *змішана прикордонна комісія*, робота якої завершилася тільки в серпні 1924 р. Сторони також визнали за польською державою Вільнюс і Віленщину. Приналежність цієї території стала предметом багаторічної суперечки Литви та Польщі.

Таким чином, завершилося формування території Польської держави, яке відбулося за умов складних взаємин між провідними європейськими країнами, піднесення соціальних і національних рухів. Незважаючи на відмінне бачення майбутнього держави представниками різних польських політичних таборів, державницька ідея у підсумку стала об'єднуючим чинником. Водночас діяльність перших керівників Польщі засвідчила великодержавницьку традицію, що мала тяглість ще з часів першої Речі Посполитої і передбачала включення до кордонів держави т.зв. кресів. У порівнянні з новоствореними після Першої світової війни державами: Чехословаччиною, Литвою, Латвією, Естонією, Фінляндією чи Югославією – Польща була не тільки найбільшою і найчисельнішою державою, але також найпотужнішою. За кількістю населення Польща посідала одинадцяте місце у Європі.

Відроджена польська держава охоплювала 388,4 тисяч квадратних кілометрів і налічувала 27 мільйонів населення (згідно з переписом 1921 р.). 1938 р. територія держави збільшилася за рахунок Заольжя (Цешинська Сілезія) мала 389,7 тисяч квадратних кілометрів із 35 мільйонами населення. Позиції Польщі в Європі були достатньо слабкими. За рівнем виробництва продукції на одного мешканця вона посідала одне з останніх місць на континенті. Франція і Англія вважали її своєрідним «санітарним кордоном» на Сході. Німеччина та Радянська Росія (СРСР) досить болюче сприймали сам факт існування польської держави. Гострою внутрішньою проблемою залишалося національне питання. На першому місці стояла українська справа, адже польсько-українська війна залишила значний слід у свідомості українців Холмщини, Підляшшя, Волині, Лемківщини і Східної Галичини. Польська адміністрація чинила різноманітні утиски щодо патріотично налаштованої національно свідомої частини українського населення. У 1920 р. було ліквідовано галицький крайовий сейм, а його споруду передано Львівському університету імені Яна Казимира (нині – центральний корпус Львівського національного університету імені І. Франка). Підписання Ризького миру змусило польський уряд інтернувати українських вояків союзницької УНР і розмістити їх в таборах Вадовіце, Ланьцут, Пікулице, Александров Куявський, Пьотркув, Ченстохова, Каліш, Епюрна. Окрім того польський уряд тривалий час підтримував очолюваний С. Петлюрою Державний Центр УНР розташований у Тарнові. Частина українських емігрантів знайшла собі місце праці в цивільних польських установах

(І. Огієнко, В. Біднов, О. Лотоцький). Із часом становище української еміграції в Польщі погіршилося, що обумовило її переїзд до інших європейських країн.

1.7. Рішення Законодавчого сейму та його значення для міжнародного іміджу другої Речі Посполитої. Прийняття Конституції другої Речі Посполитої та внутрішньополітична ситуація

У післявоєнній Європі, за винятком СРСР і кількох країн Центрально-Східної Європи, утвердилися ліберальні демократії. Більшість у Польщі в 1918-1926 рр. підтримувала правицю, і призначення Ю. Пілсудським соціалістичного уряду Є. Морачевського не сприяло політичній стабілізації в державі й за кордоном. Паризька мирна конференція довіряла правиці, представлений Р. Дмовським. Тому глава держави розпустив уряд і сформував новий під проводом І. Падеревського, що здобув підтримку ендеків і людовців та був визнаний державами Антанти і більшістю депутатів новообраного сейму. Польський національний комітет на чолі з Р. Дмовським був доповнений представниками польського уряду і переформатований у делегацію польського уряду на Версальській мирній конференції.

26 січня 1919 р. відбулися прямі, загальні, рівноправні, таємні і пропорційні *вибори до Установчого (Законодавчого) сейму*, що розпочав свою роботу 10 лютого 1919 р. В сеймі відбувся традиційний поділ за політичною ознакою на правицю, центр і лівицю. Достатньо сильні позиції посіли представники правиці, що об'єдналися з національними демократами. Їх головним ідеологом довгий час виступав Р. Дмовський. Серед центристів достатньо сильні позиції посідав ПНП «П'яст» на чолі з В. Вітосем. Лівицю сформували Польська партія соціалістична та ПНП «Визволення». Під впливом революційних подій у Росії ще в грудні 1918 р. виникла Польська комуністична робітничка партія, що реформувалася в Польську комуністичну партію.

20 лютого 1919 р. сейм схвалив тимчасові засади функціонування держави, так звану *Малу Конституцію*. За нею начальник держави мав обиратися сеймом і представляв країну в зовнішніх відносинах, виконував рішення сейму та призначав уряд. Відбудова країни потребувала великих зусиль. Належало уніфікувати адміністрацію, законодавство, освіту, залізничне сполучення тощо. Зведення до однієї грошової одиниці потребували і фінанси. А вже до 1920 р., до впровадження польської марки в обігу були російські рублі, німецькі марки і австрійські крони. Суттєво відрізнялися галузі народного господарства в кожній із трьох частин країни, що доти перебували під владою Росії, Австро-Угорщини і Німеччини. Схвалення Малої Конституції відкривало шлях до міжнародного визнання Польщі. Ю. Пілсудський склав перед сеймом повноваження глави держави. Однак, йому було доручено виконувати обов'язки надалі. Його резиденцією

став Бельведер – палац розташований у Варшаві в районі колишньої літньої резиденції польських королів – Лазенки.

Законодавчий сейм (1919-1922) відіграв важливу роль у боротьбі за демократичні форми й устрій відродженої Польщі, розбудові її на республіканських засадах шляхом парламентської демократії, національної інтеграції, що мало важливе значення за тогочасних реальних внутрішніх умов, нестабільного міжнародного становища, невизначених кордонів; створенні співпрацею на ньому представників різних регіонів, суспільних груп і політичних сил правової й адміністративної реформ, інших законодавчих соціально-економічних і духовно-культурних актів.

До здобутків початкового періоду розбудови держави належало законодавче поліпшення умов праці. Було впроваджено 8-годинний робочий день і англійську суботу, обов'язкове страхування, контроль безпеки праці, захист квартиронаймачів, а від 1922 р. оплачувані відпустки. Було ухвалено аграрну реформу. У суспільстві існувала більш-менш загальна згода на її впровадження, хоча були суперечності щодо способів та темпів здійснення. В руках великих землевласників мало залишитись, залежно від теренів де розташовані маєтки, від 60 до 400 гектарів. Одностайне схвалення сеймом 15 липня 1920 р. закону про аграрну реформу мало велике значення, коли на Польщу наступала Червона армія з величезним апаратом анти поміщицької класової пропаганди.

Перший період відбудови країни завершився 17 березня 1921 р. ухваленням Конституції. Згідно з нею законодавча влада належала сеймові та сенату, що обирались кожні п'ять років. Виконавчу владу мали здійснювати президент і уряд. Президента обирали спільно сейм і сенат на сім років. **Березнева Конституція** продовжувала традицію давньої Речі Посполитої, зокрема Конституцію 3 травня 1791 р. Перевагу в громадському й адміністративному житті держави отримав сейм. Роль президента було обмежено майже винятково репрезентативними функціями. Уряд достатньо сильно був залежний від співвідношення сил у парламенті, тому теж не отримав належних гарантій стабільності. Обраний 1922 р. за новою Конституцією сейм нараховував 444 депутатів і 111 сенаторів. Перемогу на виборах здобула правиця, але й вона в сеймі не отримала більшості. Сейм зібрався 28 листопада 1922 р. **Першим президентом** Польщі, 9 грудня 1922 р., обрано професора **Габріеля Нарutowича**, що переміг Мавриція Замойського і Станіслава Войцеховського. Г. Нарutowич отримав більшість голосів завдяки підтримці депутатів від національних меншин. Це викликало обурення правиці. Ендеки влаштувала кампанію в пресі й маніфестації проти президента. 12 грудня 1922 р. послі від правиці бойкотували урочисте засідання сейму з нагоди інавгурації президента. Ескалація націоналістичних настроїв призвела до вбивства Г. Нарutowича 16 грудня 1922 р. митцем-маляром Елігіушем Невядомським, ідейно пов'язаним із національною демократією.

Другим президентом було обрано *С. Войцеховського*, майже тими самими голосами, що попередника. Та вбивство Г. Нарutowича було певним струсом для суспільства, і різкі суперечки вщухли. Становище країни було важким. Необхідно було стабілізувати фінансову систему країни, ліквідувати психологічний бар'єр, що склався між трьома частинами країни за часів тривалого перебування під іноземним гнітом, згладити міжнаціональні протиріччя. Кабінет Юліана Новака подав у відставку. Нестабільність урядів перешкоджала впровадженню невідкладних заходів, а завдань було багато. Новим прем'єром став В. Сікорський, який 17 грудня 1922 р. запровадив у державі надзвичайний стан. Були заарештовані найбільш запальні агітатори, що підбурювали до вуличних безпорядків і акцій непокори. Парламентська демократія в Польщі з великими труднощами і жертвами переборювала першу значну кризу. Відбудові господарства, зруйнованого німцями і росіянами, дуже заважали труднощі повернення вивезених ними техніки і промислового устаткування. Значної шкоди господарству завдавала інфляція, з якою намагалися боротись всі уряди. Заслуга в цій справі належить міністрові фінансів Єжи Міхальському (1921-1922 рр.). В поданому Сеймові бюджеті на 1922 р. йому вдалося наблизити грошову рівновагу. Бюджет вперше охоплював прибутки і видатки цілої держави. Незважаючи на сильну опозицію, Є. Міхальський провів у сеймі важливий для державних надходжень закон про тютюнову монополію. Інфляція принесла і певну користь, прискоривши відбудову промисловості та збільшивши зайнятість, що в свою чергу спричинило зростання споживання. Вона також сприяла експорту. В цих умовах значимість постаті Ю. Пілсудського в польській політиці значно зменшилася. В травні 1923 р. він вирішив відійти в «тінь», відмовившись від виконання державних функцій і перебрався до Сулеювку.

В травні 1923 р. внаслідок домовленості (*Ланцкоронський пакт*) між ПНП «П'яст» і правими партіями виник так званий уряд «Х'єно-П'яста» з прем'єром В. Вітосом. Проте кон'юнктура тоді вже помітно змінилась. Дедалі більша інфляція переросла в гіперінфляцію, гальмуючи економічний розвиток. Зростали безробіття, ціни і невдоволення суспільства. Уряд намагався вгамувати ці прояви силою і впровадив надзвичайний стан. Незважаючи на це, на початку жовтня 1923 р., спалахнули страйки в Кракові, Бориславі й Тарнові, що організували ППС і професійні спілки. Внаслідок сутичок із військом і поліцією були вбиті та поранені. Ніхто не бажав громадянської війни, тому вдалося досягнути компромісу. Організатори відмовилися від загального страйку, а уряд – від надзвичайного стану.

В грудні 1923 р. уряд В. Вітоса пішов у відставку, а натомість сформовано уряд Владислава Грабського. Ще працюючи міністром фінансів в уряді В. Вітоса, В. Грабський розробив план оздоровлення економіки, а насамперед – гальмування гіперінфляції. Ставши прем'єром, він зберіг і портфель міністра фінансів. Отримавши повноваження від сейму уряд за кілька місяців здійснив принципову реформу, стабілізував гроші та досяг збалансованого бюджету. В обіг було впроваджено польський злотий. Результатів не довелось довго чекати. Ціни перестали зростати, а реальна

платня помітно підвищилась. *Реформу було проведено власними силами без позик і закордонної допомоги.* В суспільстві міцнішала довіра до уряду.

Важка ситуація склалася у східних воєводствах. Чергові уряди вели малоефективну політику щодо українців і білорусів. Оскільки ідея федералізму відпала, треба було знайти інший спосіб співіснування. Влада намагалася загравати з національною інтелігенцією. У Варшаві був створений Український науковий інститут. Проте, меншинам не було надано навіть автономії. Результатом стало те, що в 1922 р. українці бойкотували вибори. Радянська пропаганда використала невдоволення українців і білорусів. Впродовж 1922-1924 рр. із радянської території проникали диверсійні загони, що знаходили підтримку місцевого населення, нападали на польські маєтки і навіть державні установи в містечках та влаштовували замаху на польських посадовців. Уряд розпочав протидію. Разом зі змінами на посадах воєвод у східних воєводствах, з ініціативи тодішнього військового міністра генерала В. Сікорського, було створено спеціальний військовий *Корпус охорони прикордоння*. В листопаді 1924 р. його підрозділи посіли найбільш неспокійні ділянки східного кордону. Наскоки диверсійних груп вщухли. Та вогненебезпечна ситуація всередині країни тривала.

На теренах другої Речі Посполитої уряд В. Грабського протримався найдовше з усіх кабінетів. Однак, він не здолав труднощів внутрішньої політики і погіршення становища в господарстві. Проявилися недоліки парламентаризму. Це збагнули і праві, й ліві. Р. Дмовський, В. Вітос, І. Дашинський засуджували наявний стан речей. Усунуті від влади пілсудчики влаштовували кампанії на підтримку свого лідера. Р. Дмовський готувався створити Табір Великої Польщі. Питанням часу стало те, хто вдасться до спроби перевороту на зміну тодішнього політичного ладу.

Підсумовуючи огляд періоду 1918 – початку 1920-х рр. відзначимо, що по завершенні Першої світової війни в частині держав відбулися революції: Росія, Угорщина, Німеччина, Туреччина. Перші кроки на шляху самостійного розвитку робили: Литва, Латвія, Югославія, Болгарія, Угорщина, Румунія та Польща. Внутрішнє облаштування польської держави припало на важку добу усталення кордонів. Усі новопосталі держави підписали так званий Малий Версальський договір, або трактат про права національних меншин. Значне змішання населення на теренах колишніх імперій не гарантувало стабільності у новостворених державах, а провокувало конфлікти. Окрім того Польща знаходилася поміж двома найбільшими ворогами Версальської системи – Радянською Росією і Німеччиною. Вони прагнули ліквідувати Польщу як самостійну державу і знівелювати підписані раніше міжнародні договори. Щоби хоч якось убезпечити Польщу, Ю. Пілсудський в 1921 р., у Парижі, уклав угоду з французьким урядом. Для французів вона мала анти-німецьке спрямування, тоді як для поляків і антирадянське. *Полько-французька угода* до певної міри зменшувала і польсько-чехословацьке суперництво, що пережило момент загострення у 1920 р. 25 серпня 1924 р. була підписана *радянсько-польська угода* про реевакуацію і компенсацію майна. ***Остаточний візерунок новоєнних домовленостей*** між країнами

переможцями і переможеними був сформований восени 1925 р. на міжнародній конференції в *Локарно*, коли Франція, Бельгія та Німеччина підписали договір про непорушність західних кордонів Німеччини.

Відродженню польської державності сприяли й гуманітарно-культурні фактори. Після тривалого періоду іноземного панування, яке часто призводило до зневажання національних цінностей, піднесення культури стало невід'ємною частиною національно-державного відродження, консолідуючим чинником, інтегратором демократичних сил, оскільки вона мала здатність об'єднувати людей незалежно від їхньої світоглядної й ідеологічної орієнтації та етнічної приналежності. Одним із здобутків держави були реформування системи освіти, збільшення кількості навчальних закладів, розвиток науки, мови, літератури, мистецтва тощо.

Взявши до уваги історичні умови відродженої Польської держави, можна виділити два функціонально відмінних, політично зумовлених періоди. Відповідно, на нашу думку, вони охоплюють: I – 11 листопада 1918 р. – 17 березня 1921 р.; II – 17 березня 1921 р. – 14 травня 1926 рр. Перший період – це час розбудови польської державності, створення владних структур, нормативно-правового визначення суспільного устрою й встановлення кордонів. Процес формування політичної самостійності Польщі завершився в 1921 р. після міжнародно-правового закріплення кордонів та прийняття у березні 1921 р. Конституції Польської Республіки. За таких умов виокремлюється наступний – другий період у становленні національної держави. Хронологічно він співпадає з добою функціонування парламентсько-демократичної системи та пошуку шляхів стабілізації. Польське державотворення базувалося на двох принципових засадах, які часто вступали у протиріччя між собою – демократії й авторитаризму. На початку формування державницьких структур переважали демократичні норми і принципи, а з часом ситуація стала критичною, під впливом Ю. Пілсудського, його однодумців та обставин життя, посилювалися тенденції переростання демократії в авторитаризм, що врешті-решт призвело до травневого державного перевороту.

Державотворчий процес зумовлював захист національних пріоритетів, визначення кордонів та утвердження на міжнародній арені як самостійної держави. Зауважимо, що у контексті цих завдань зовнішню політику Польщі в окреслений час умовно поділено на два періоди: перший охоплює 1918-1923 рр. і характерний зусиллями щодо визначення кордонів, а також їх міжнародного визнання; другий – 1923-1926 рр., коли Польща простувала до зміцнення свого нового становища в Європі, налагодження відносин із сусідами й тогочасними великими державами. Відзначимо, що процес формування території відбувався складно й неоднозначно. В її утвердженні важливу роль відігравала сукупність таких чинників, як: збройний, дипломатичний, політичний та етносоціальний. Важливу роль у визнанні Польщі, встановленні її кордонів мали Паризька мирна конференція, Ліга Націй, Рада Послів та ін. міжнародні утворення, польські й зарубіжні громадсько-політичні діячі, однак силове встановлення більшої частини

кордонів Польщі призвело до міжнаціональної напруги, підозри і конфліктів, послаблення націодержавних процесів. Необхідно зазначити, що відроджена країна розбудовувалася в умовах збройного протистояння із сусідніми державами. Разом із тим, до Польщі увійшли землі з етнічно переважаючим непольським населенням, яке прагнуло створити власні держави. Це істотно впливало і на внутрішні взаємини, і на зовнішню діяльність, формування Польської держави, її міжнародне становище у міжвоєнному світі.

Аналіз етнополітичного процесу дає підстави для висновку, що і в умовах незалежності винятково непослідовною була польська політика в ставленні до національних меншин, особливо слов'янських. Пропагована ідея відродження Польщі в історичних межах сприяла загостренню протистояння між поляками й етнічними меншинами. Українська проблема стала однією з найскладніших у повоєнній історії країни. Незважаючи на постійне коригування офіційного курсу польського уряду в національному питанні, на всіх етапах міжвоєнної Польщі стратегічною метою були колонізація й асиміляція непольського населення. Офіційна Варшава, з одного боку, гарантувала національним меншинам права й свободи, захист життя і недоторканість житла, а з іншого – в результаті ігнорувала їх. У 1918-1926 рр. робилися спроби національного порозуміння, але значних результатів вони не дали. Асиміляторська політика польської влади, так само, як зневіра у можливостях демократичного розв'язання проблем етнічних меншин, спонукали їх до боротьби за національну справу. Спроби порозуміння поляків з іншими народами, які проживали на теренах Польщі, ще раз засвідчили надзвичайну складність руху етнічних спільнот до демократичного суспільства в поліетнічних країнах.

1.8. Повернення до влади Ю. Пілсудського і українське питання в Польській Республіці. Діяльність ОУН

В квітні 1926 р. військовий міністр генерал Желіговський зосередив біля Варшави підрозділи прибічників Ю. Пілсудського. 12 травня 1926 р. маршал повів їх на Варшаву в розрахунок на підтримку президента. Та С. Войцеховський не підкорився. Внаслідок боротьби між загонами, вірними президентові, та загонами Ю. Пілсудського близько 400 осіб загинули, коло тисячі було поранено. Державний переворот засвідчив згортання парламентсько-демократичних основ у національному державотворенні й створення авторитарного «санаційного» режиму оздоровлення політичних, моральних та господарських стосунків у країні. Його причинами стали економічна і політична нестабільність країни, слабкість основ демократизму, відсутність традицій парламентаризму, маловпливовість інституту президента, погіршення стану в збройних силах, їх організації і незавершеність створення цілісної системи відповідно до нових умов національного державотворення, особистісний чинник Ю. Пілсудського, ускладнення суспільно-політичної ситуації й поглиблення внутрішніх суперечностей, а також міжнародні події

виокремили вразливість молоді держави, невизначеність чітких пріоритетів у її зовнішньополітичній діяльності.

Перемогу Ю. Пілсудського захоплено вітали ліві з Польської партії соціалістичної. Учасники робітничих мітингів вимагали розпуску парламенту. Однак, маршал не став зводити рахунки із переможеними і не розпустив парламент. Він сформував новий уряд на чолі із професором Львівського політехнічного інституту *Казимиром Бартелем*. Наприкінці травня 1926 р. було обрано нового президента – ним став *Ігнацій Мосьцицький*, професор хімії, відомий винахідник. Фактична влада в державі належала Ю. Пілсудському. Ситуація, що склалася після травневого перевороту, характеризувалася суперечливими тенденціями: з одного боку, збереглися демократичні інститути і діяли положення Конституції 1921 р., з іншого – виконавча влада демонструвала прагнення управляти державою, не рахувалася з парламентом та політичними партіями, спиралася на авторитет Ю. Пілсудського.

Невдовзі уряд запропонував програму *санації* (оздоровлення) держави. Така назва закріпилася за формою правління, що встановилася в Польщі після травневого перевороту. Програма санації передбачала зміцнення влади президента і уряду та скорочення повноважень парламенту, передбачала реформування війська і капіталовкладення у народне господарство держави й поліпшення відносин у сфері національної політики. Нова влада запропонувала внести зміни до Конституції, що увійшли в історію під назвою *серпнева новела*. У 1927 р. прихильники Ю. Пілсудського почали формування Безпартійного блоку співпраці з урядом маршала. Вони стверджували, що роль традиційних політичних партій вичерпала себе.

Впровадження санації передбачало й поліпшення політики у сфері міжнаціональних відносин. Тут найвразливішим місцем залишалося українське питання, яке особливо загострилося у 1921-1926 рр., коли вплив ендеків на прийняття рішень державної ваги був вирішальним. Оточення Ю. Пілсудського у переломний для долі країни момент не могло нехтувати довір'ям чотиримільйонного українського населення, яке компактно заселяло стратегічно важливі південно-східні воєводства країни і становило на цих землях більшість. Для реалізації поставлених завдань було вирішено застосувати *концепцію прометеїзму* пілсудчиків, назва якої походила від легендарного Прометей, що приніс людям вогонь. Серед засновників товариства «Прометей» польські історики називають також *Романа Кнолля*. Він був послом Речі Посполитої в Туреччині й поряд з основною діяльністю налагоджував співпрацю з емігрантами що оселилися в Анкарі й Константинополі. У липні 1925 р. спільно з *Тадеушем Голувком* і військовим аташе Польської республіки в Туреччині підполковником *Тадеушем Шетцелем* вони узгодили програму прометеївської діяльності. Польща як Прометей добровільно брала на себе місію нести світло європейської цивілізації на Схід. Вважаючи українське питання ключовою ланкою в реалізації своїх планів, теоретики з табору санації розглядали його в двох аспектах: зовнішньому і внутрішньому.

Перший із них передбачав перетворення Польщі в одну з наймогутніших європейських держав і був спрямований проти СРСР. Прометеїсти вважали, що багатонаціональний склад Радянського Союзу є причиною його внутрішньої слабкості і тому планували за допомогою національно-визвольних рухів сприяти його розпаду. За їх задумом на руїнах колишньої імперії Романових мала виникнути могутня федерація напівзалежних від Польщі держав: України, Білорусії, Литви, Грузії, Азербайджану і так далі. Т. Голувко налагодив зв'язки з представниками Комітету визволення Кавказу, який об'єднував грузинських, азербайджанських і північнокавказьких емігрантів. За його ініціативи у січні 1926 р. в Парижі було створено організацію під назвою «Le Promethee» («Прометей»), що об'єднала українських, грузинських, азербайджанських, туркестанських, північнокавказьких, татарських кримських і казанських, а навіть карело-фінських (інгерманландських) емігрантів. Прометеївська діяльність емігрантів із Кавказу підтримувалася грошовими субсидіями уряду Польщі.

Другий аспект – українське питання як внутрішня справа Польщі. Західну Україну пілсудчики, як і ендеки, вважали споконвічно польською територією. На відмінну від своїх політичних опонентів, вони визнавали, що на теренах Східної Галичини більшість становлять українці, але заперечували їх право на самовизначення. На противагу ендецькій політиці національної асиміляції прихильники табору санації пропонували запровадити державну асиміляцію – формування свідомого почуття приналежності до польської держави. Не випала з поля зору прометеїстів і українська еміграція. Для фінансування еміграції УНР Т. Голувко одержав 8000 злотих, з яких 5000 мав особисто передати Головному отаманові С. Петлюрі. Українців у Парижі очолював колишній прем'єр уряду УНР – *В'ячеслав Прокопович*. Найближчим його співпрацівником був *Олександр Шульгін*. Серед видатних українських емігрантів у Парижі називалися також *Іларіон Косенко* (колишній міністр закордонних справ УНР), генерал *Удовиченко* (голова товариства комбатантів української армії отамана С. Петлюри), *Микола Ковальський* (секретар вищеназваного товариства). Пресовим органом товариства «Прометей» у Парижі став однойменний місячник «Promethee», що був створений у листопаді 1926 р. діячами Комітету незалежності Кавказу, який об'єднував грузинську, азербайджанську і північнокавказьку еміграцію. КВК був одночасно видавцем і власником місячника. Незабаром до співпраці з редакцією долучилися українські емігранти, а від 1927 р. – туркестанська еміграція. До складу редакційної колегії увійшли по одному представнику від кожної національної еміграції. Головним редактором «Promethee» впродовж 1926-1938 рр. був видатний грузинський політичний діяч *Єжи Гважава*. Окрім нього до редакційної колегії входили: азербайджанець *Мір Якуб Мегтієв*, представник еміграції з Північного Кавказу – *Ібрагім Шулік Сулейман*, виходець з Туркестану – *Мустафа Чокаєв*, професор *Олександр Шульгін* – емігрант з України. «Promethee» став політичною трибуною, з якої голосно

на весь світ розкривалася облудність і лицемірство національної політики більшовиків. Не випадково перші номери місячника викликали хвилю протестів у пресі лідерів радянських республік та напруження у польсько-радянських стосунках.

Клуб «Прометей» у Варшаві був створений у 1928 р. До нього крім поляків входили карели, інгри, інгерманландці, комі, українці, азербайджанці, грузини, горці Північного Кавказу, туркестанці, вільні козаки. Офіційна назва Клубу – Ліга поневолених народів Росії: Азербайджану, Дону, Карелії, Грузії, Ідель-Уралу, Інгрії, Криму, Комі, Кубані, Північного Кавказу, Туркестану і України. Завдання на найближчу перспективу, яке стояло перед керівниками Клубу, було впливати і виховувати національну еміграцію, а також формувати суспільну думку в польському суспільстві в руслі ідей прометеїзму.

Однак, поруч із ідеями прометеїстів здійснювалися конкретні кроки по державній асиміляції меншин, що були опрацьовані і виголошені міністром внутрішніх справ генералом *Казімежем Млодзяновським* на засіданні Ради Міністрів Польщі 18 серпня 1926 р. Він наполягав, що національне питання полягає в ефективності управління на місцевому рівні, а не зміні політичного устрою держави. Багато шкоди заподіяло на східних землях польське військове осадництво. Осадники лише невеликою мірою самі обробляли наділи. Частина приватизувала землі, а багато гектарів залишалось перелогами. Зважаючи на злидні та земельний голод на селі, це стало підставою для почуття образи у автохтонного населення. Накоїла лиха і колонізація шкільництва. Було ліквідовано білоруські школи. Ще у 1924 р. ухвалено закон про освіту, що запроваджував замість національної, так звану «утраквістичну», тобто двомовну школу. На підставі цього закону в Східній Галичині та на Волині українські школи замінялися на двомовні українсько-польські. Але, українці продовжували розпочату ще перед Першою світовою війною культурно-освітню діяльність на чолі з «Просвітою» і сільську кооперацію. Це давало їм ліпшу, ніж у білорусів, позицію в боротьбі за власні права. Ускладнювала справу демагогічна пропаганда правих, що підбурювала з обох боків настрої ворожнечі й перешкоджала компромісам. Тому, більшість українських політичних партій і організацій стояла на засадах невизнання польської державності у Східній Галичині. Внаслідок об'єднання Української Військової Організації та декількох студентських націоналістичних спілок – Групи Української Національної Молоді, Ліги Українських Націоналістів, Союзу Української Націоналістичної Молоді виникла ОУН. Дві конференції українських націоналістів, що відбулися відповідно 3-7.11.1927 р. у Берліні та 8-9.4.1928 р. у Празі, підготували ґрунт для проведення установчого конгресу, що відбувся 28.01.-03.02.1929 р. у Відні. Згідно з первісними заявами, головною метою ОУН було встановлення незалежної соборної національної держави на всій українській етнічній території.

Вбивство у Трускавці 29 серпня 1931 р. членами ОУН одного з головних ідеологів політики прометеїзму Т. Голувка припинило розмови про

польсько-українське порозуміння і ще більше загостило національні відносини в Галичині. Ці події, очевидно надали нового поштовху намаганням полонізувати українське населення. Міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького вважали головним провідником цієї політики. Очевидно, що цей фактор став причиною його вбивства 15 червня 1934 р. У відповідь влада створила в Березі Картузькій концентраційний табір куди кидали всіх запідозрених в антиурядовій діяльності.

Складна внутрішньополітична ситуація, в якій опинилися українці на початку 1935 р. змусила лідерів провідних українських легальних партій шукати компромісу з владою. Від імені УНДО 5 лютого 1935 р. в сеймі виступив Д. Левицький. Він запропонував шляхи польсько-українського порозуміння на базі спільної антирадянської платформи і надання автономії для українців в Польщі. Польський уряд відхилив цю ініціативу. 2-3 червня 1936 р. у Варшаві відбувся з'їзд Ліги поневолених Росією народів «Прометей», метою якого було дослідження мовних проблем. На з'їзд прибули представники Азербайджану, Грузії, Ідель-Уралу, Інгрії, Карелії, Комі, Криму, Кубані, Північного Кавказу, Туркестану й України. З'їзд відкрив голова Ліги «Прометей» і професор Варшавського університету імені Юзефа Пілсудського *Роман Смаль-Стоцький*. Окремі учасники зібрання у своїх промовах звертали увагу на переслідування білоруської й молдавської мови в СРСР. Загалом світове співтовариство скептично поставилося до самого факту проведення з'їзду, зважаючи на ту обставину, що поляки говорили про русифікацію білоруської мови в СРСР у той час коли в самій Польщі 2,5 млн. білорусів не визнано окремою нацією. Те саме стосувалося мільйонів українців у Східній Галичині.

Наприкінці березня 1928 р. відбувся *парламентський конфлікт*. Інцидент стався підчас відкриття Ю. Пілсудським сесії нового сейму. Групу послів-комуністів за лайку та скандування, за наказом маршала було видворено із зали поліцією. Сейм відхилив кандидатуру К. Бартеля на посаду маршалка сейму і обрав соціаліста І. Дашинського. Ці події показали, що сейм не буде слухняним зряддям у руках виконавчої влади. Складна внутрішньополітична боротьба спричинила урядову кризу і на чолі виконавчої влади став ставленик Ю. Пілсудського полковник К. Світальський. Усі ключові пости в новому урядовому кабінеті посіли люди з оточення маршала, тому в народі його назвали урядом полковників. Цей уряд зустрів шалений спротив опозиції, тому невдовзі був відправлений у відставку. Певну лепту до внутрішніх конфліктів щодо складу уряду внесла *світова економічна криза*. Спад закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, зниження купівельної спроможності населення, загострення міжнаціональних конфліктів обумовили ще більшу нестабільність держави.

Правлячий табір опинився перед загрозою втрати контролю над ситуацією. Тому, 25 серпня 1930 р. Ю. Пілсудський особисто очолив уряд. Розпочалися арешти діячів опозиції та послав сейму. Ці події отримали в історичній літературі назву *«нацифікація»* (умиротворення). Події «нацифікації» отримали міжнародний резонанс і стали предметом розгляду в

Лізі націй. Боротьбу проти табору санації розпочали ПКП «Пяст» і ППС, що створили разом із своїми прихильниками Центролів (лівоцентристські партії). Діяльність опозиції в парламенті призвела до розпуску сейму і сенату.

У 1929-1933 рр. західний світ пережив одну з найглибших криз, яка розпочалася з краху фінансової системи США. **Світова економічна криза 1929 р.** була обумовлена тим, що в магазинах були значні залишки нереалізованих товарів, а в покупців не було коштів щоб їх придбати. У жовтні 1929 р. на біржі в Нью-Йорку відбувся обвал цін на акції підприємств. Із метою захисту власного ринку уряд США в 1930 р. підвищив мито на імпорту. Аналогічно поступили й інші країни. Криза в першу чергу охопила ті країни, які були тісно пов'язані з американською економікою – перш за все Німеччину. Ця обставина спричинила відтік іноземного капіталу з країни. Банки позбулися готівки, яку масово забирали і вкладники. Зросло безробіття. Натомість, СРСР, що був ізольований від світової економіки не постраждав від кризи. Навпаки, в 1929 р. там розгорнулася реалізація першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства. Індустріалізація провадилася на фоні масової примусової колективізації села. Розтиражований пропагандою трудовий ентузіазм відбувався поруч із примусовими виселеннями та терором проти населення і голодомором в Україні. Разом із тим, радянське керівництво провело низку пропагандистських акцій на міжнародному рівні. Їх метою було показати на фоні світової економічної кризи та депресії переваги радянського способу господарювання і політичного укладу.

Криза в Польщі мала схожі з іншими країнами ознаки. Достатньо сильно вона вдарила по сільському господарству та промисловості більшості європейських країн. Її наслідки поглибили політичну напругу в Польщі. Сільськогосподарська продукція купувалася за безцінь. Після чергової масової демонстрації Центроліва у Кракові влада наважилася арештувати лідерів парламентської опозиції (вересень 1930 р.). Їх, в тому числі й В. Вітоса було припроваджено в Брестську фортецю. Ближче до середини 1930-х р. народне господарство держави почало відроджуватися. З метою зміцнити свої позиції табір санації 23 квітня 1935 р. запровадив *нову Конституцію держави*. За нею президент обирався на сім років із числа двох претендентів і визнавався відповідальним «перед Богом та історією». Конституція обмежувала сферу громадянських свобод. Держава проголошувалася вищою цінністю.

Польський уряд намагався провадити в 1930-х рр. активну політику щодо національних меншин. Перш за все вона полягала в продовженні тактики поступової колонізації слов'янського населення, зокрема українців – санаційна програма державної асиміляції. Влада намагалася загравати із лояльно налаштованим УНДО. В 1935 р. віце-маршалом сейму був обраний голова УНДО *Василь Мудрий*. Українська інтелігенція вміло користувалася наданими їй польським законодавством правами, організовуючи просвітницькі заклади та господарські кооперативи («Рідна хата»,

«Просвіта», «Луг», «Сокіл»). Одночасно уряд розгорнув боротьбу з радикальними рухами шляхом проведення каральних операцій в українських селах. Економічні негаразди та прорахунки у національному питанні сприяли політичній нестабільності. На теренах Польщі та за їх межами розгорнула свою діяльність ОУН, яка не виключала насильство як політичне знаряддя у боротьбі проти зовнішніх та внутрішніх ворогів. Найвизначнішими жертвами організації стали міністр внутрішніх справ Польщі Б. Перацький (1934 р.) та чиновник радянського консульату А. Майков (*помста за голодомор 1932-33 рр. у Радянській Україні*). Польське керівництво вживало кардинальних заходів аби подолати прояви національного спротиву. На процесі у Варшаві С. Бандеру було засуджено до страти, яку зрештою замінили на довічне ув'язнення. Не зважаючи на складні умови ОУН розбудувала свою організаційну мережу в другій Речі Посполитій. Їй вдалося проникнути і на терени Радянської України. Сталінський режим був настільки стурбований потугою ОУН, що у 1938 р. організував вбивство Є. Коновальця в Роттердамі.

Відродження та становлення незалежної Польщі було обумовлене невтомною діяльністю полонії – поляків, що мешкали закордоном. Чисельна польська громада ще у ХІХ столітті створила в Парижі політичне об'єднання навколо князя А. Чарторийського під назвою Готель Лямбер. Перемоги на фронтах у боротьбі за незалежну державу в 1918-1920 рр. були здобуті також завдячуючи армії легіонерів. У 1918-1939 рр. за межами Польщі проживало близько 8 мільйонів поляків. Значна частина поляків-емігрантів мешкала в США, Литві, Чехословаччині, Німеччині, Франції та СРСР. Тільки в Радянському Союзі польська національна меншина нараховувала мільйон осіб. Більша частина поляків проживала в Білорусії і Україні, а також Казахстані та Сибіру. Основна їх частина, це потомки польських засланих – учасників Січневого повстання.

1918-1921 роки для польського народу стали періодом історичного випробування, яке він звитязно витримав. Відродилася Річ Посполита. Для українців же це був час гірких поразок. Як Наддніпрянська Україна (Українська Народна Республіка), так і Галичина (Західноукраїнська Народна Республіка) виявилися політичними однопенками. Це було результатом як їхніх внутрішніх конфліктів, так і політики сусідів. Поляки й українці зіткнулися в братовбивчій боротьбі за Львів. Союз Ю. Пілсудського і С. Петлюри лише на якусь мить зблизив обидва народи. Однак потім поляки забули про українських союзників і Ризьким договором (1921 р.) спільно з більшовиками поділили українські та білоруські землі. Українцям не вдалося створити власної держави, а їхні національні прагнення щораз більше пригнічувалися як польською, так і радянською владою. Звичайно, ситуація в Польщі була кращою – особливо в 1930-ті роки, коли на радянській Україні лютував Голодомор. Попри це, позиція польських властей бажала кращого. Політика асиміляції, гірші життєві перспективи для громадян української національності, спроби знищити православ'я, відсутність українського університету – все це породжувало невдоволення українців, особливо

молодшого покоління. Вони дорікали батькам за їхню невдачу 1918 року і охочіше дослухалися до радикальних, націоналістичних гасел, прагнули незалежної української держави. Шлях до цієї мети пролягав через збройну боротьбу. В 1929 р. постала ОУН. Її акції саботажу й терору спричинилися до загострення польсько-українських стосунків. У відповідь польська влада розпочала арешти українців і каральні операції в українських селах. Всупереч ідилічному уявленню, яке про цей край до сьогодні має багато людей, уже в міжвоєнний період там склалася вибухонебезпечна ситуація. Влада Польської Республіки проводила на Волині своєрідну політику колонізації. Намагалася знищити православ'я.

1.9. Внутрішньополітична ситуація та міжнародне становище Польщі після смерті Ю. Пілсудського

12 травня 1935 р. помер Ю. Пілсудський, якого було поховано в Кракові, в каплиці Срібних дзвонів у соборі Вавеля, поруч з усипальницями польських королів. Згідно із заповітом серце маршала захоронили на віленському цвинтарі Росса, в могилі його матері. Смерть Ю. Пілсудського широко коментувалася за кордоном. Ліга націй на спеціальному засіданні вшанувала пам'ять лідера польської держави. Смерть вождя нації і фактичного керівника держави прискорила боротьбу за владу в середині табору «санації». Вона розгорнулася між трьома угрупованнями, що об'єднувалися навколо прем'єр-міністра В. Славека, президента Польщі І. Мосціцького та новопризначеного Генерального інспектора збройних сил Е. Ридз-Смігли. Невдовзі по смерті маршала відбулися парламентські вибори, які бойкотували всі опозиційні партії. Внаслідок суперечностей у середині табору санації укріпив свої позиції президент – І. Мосцицький, а також генерал Е. Ридз-Сміглий, що був призначений маршалом Польщі. У середині 1936 р. пост голови Ради міністрів посів генерал Феліціан Складковський.

Підсумовуючи аналіз становлення відродженої польської держави зазначимо, що в результаті завершення Першої світової війни на європейському континенті виникла низка нових держав, що слідом за Великобританією і Францією, обрала демократичну форму правління. До їх числа можемо віднести другу Річ Посполиту. Разом із тим, у всіх цих країнах спостерігався розвиток національних рухів. Намагання не допустити поширення комуністичної ідеології, обмеження в правах національних меншин, ріст екстремізму, часті урядові кризи, спричиняли тяжіння до авторитарних форм правління в багатьох молодих демократіях.

Хиткість становища Польщі на європейській арені засвідчило підписання у вересні 1938 р. в *Мюнхені* представниками Франції, Великобританії і Італії договору з Німеччиною, що надавав третьому рейху можливість зайняти Судетську область Чехословаччини. Польській дипломатії стало зрозуміло, що не за горами нехтування версальських угод із польського питання. В цій ситуації вівся інтенсивний пошук вірогідних союзників серед найближчих сусідів. Польщі вдалося схилити Литву до

поновлення дипломатичних відносин. На знак добросусідства, в листопаді 1938 р. литовське керівництво розпустило праву антипольську організацію – Союз визволення Вільнюса.

Тривожним залишалося міжнародне становище Польщі. Обидва її сусіди СРСР та Німеччина тісно співпрацювали з метою посилення свого впливу на європейські справи. Вони використовували невдоволення національних меншин внутрішньою політикою польського уряду. Так, 7 червня 1927 р. на вокзалі в Варшаві російським емігрантом Б. Ковердою, як акт помсти за участь у розстрілі царської родини, був вбитий посол СРСР у Польщі П. Войков. Суд приговорив Б. Каверду до пожиттєвого ув'язнення (15 червня 1937 р. помилуваний). Керівництво СРСР використало цю факт загибелі П. Войкова як засіб дипломатичного тиску на Польщу. Збурювали ситуацію Німеччина та Литва, регулярно ставлячи перед Лігою націй питання стосовно територій та кордонів. Польща намагалася убезпечити свої кордони шляхом міжнародних гарантій. У серпні 1928 р. вона підписала в Парижі так званий пакт Бріана-Келлога (за прізвищами міністрів закордонних справ Франції і держсекретаря США). Згідно цих домовленостей країни-учасники (до пакту приєднався і СРСР) відмовлялися від війни як засобу міжнародної політики. У лютому 1929 р. між Польщею та СРСР було підписано спеціальний протокол («протокол Літвінова»), що запроваджував у двосторонні стосунки положення пакту Бріана-Келлога.

На початку 1930-х рр. відбулися відчутні зміни на міжнародній арені. Економічна криза суттєво погіршила ситуацію в Німеччині, що привело до влади радикальні сили. Різко погіршилися стосунки між Німеччиною та СРСР, що давало Польщі шанс зіграти на цих протиріччях. Вектор зовнішньої політики Польщі в 1930-х рр. визначив міністр іноземних справ **Юзеф Бек**. Вона була направлена на збереження рівноваги в контактах із могутніми сусідами. На перших порах такий підхід давав свої позитивні результати. В 1932 р. Польща підписала договір про ненапад із СРСР, а в 1934 р. аналогічний із Німеччиною. Однак, загострення відносин між СРСР та третім рейхом у 1936 р., в зв'язку із громадянською війною в Іспанії, обумовило не прості взаємини Польщі з сусідами. В цих умовах зовнішня політика Польщі продовжувала спиратися на *концепцію балансування* між СРСР та Німеччиною. У польських дипломатів був певний розрахунок на підтримку Франції. Однак, інтереси Польщі ставилися під удар політикою потакання Німеччині з боку західних держав. Франція шукала зближення з СРСР і в травні 1935 р. уклала з ним *Договір про взаємну допомогу*. Великобританія була схильна піти на поступки Німеччині та Італії. У 1935 р. А. Гітлер порушивши версальські домовленості ввів загальну військову повинність, у 1936 р. було окуповано так звану Рейнську демілітаризовану зону, а в 1938 р. відбувся *аншлюс Австрії*. Наступним пунктом німецької експансії стала Чехословаччина, коли завдяки Мюнхенській угоді (*Мюнхенська змова*) з Францією, Великобританією та Італією Німеччина ввела свої війська в Судетську область. Стало очевидним, що наступною жертвою буде обрано Польщу. Намагаючись уникнути тісної співпраці з

Німеччиною направленої проти СРСР, так і навпаки, Ю. Бек добився поновлення дипломатичних зв'язків із Литвою (1938 р.).

В середині березня 1939 р. німецькі війська зайняли Чехію і Моравію, порушивши підписану Мюнхенську угоду. Одночасно була проголошена незалежна Словаччина, що фактично підпорядковувалася Німеччині. Тижнем пізніше захоплено балтійський порт Клайпеда, що мав статус вільного міста. В середині квітня – середині червня 1939 р. відбувся обмін нотами та переговори з послами в Москві – *У. Сідсом* (Англії) й *Ж. Пайяром* (Франції). Англія пропонувала Радянському Союзу дати односторонні гарантії Польщі та Румунії. СРСР у відповідь запропонував Англії та Франції укласти на 5-10 років союзний договір із воєнною конвенцією про взаємну допомогу. Проте Англія відмовилася від радянської ініціативи.

В свою чергу, міністр іноземних справ Рейху Йоахим фон Ріббентроп у черговий раз висунув вимогу до другої Речі Посполитої дати згоду на приєднання до Німеччини Данцига (Гданська).

Період другої Речі Посполитої – це роки будівництва польською спільнотою своєї державності у виключно складних умовах, що склалися на міжнародній арені та в середині країни. Наперекір цьому, за неповних двадцять років незалежного існування поляки добилися значних успіхів: була проведена значна робота по ліквідації наслідків понад столітньої неволі, інтегрована економіка, підготовлені національні кадри. Слабкою стороною другої Речі Посполитої були напружені стосунки із найближчими сусідами.

Підводячи підсумок першого розділу зазначимо, що вибух Першої світової війни та революційні події, які охопили всю Європу, піднесли на гребінь хвилі змін в українській та польській національні рухи. Проте застарілі стереотипи та підходи до оцінки один одного в політичних лідерів та пересічна народна свідомість не дала змоги на початку ХХ ст. повноцінно розв'язати питання державного відродження українців та поляків. Як і в ХVІІ ст., обидва народи більше енергії витратили на боротьбу один проти одного, а не проти спільних ворогів. Але відмінністю взаємної боротьби початку ХХ ст. було те, що в кінці її з'явилося взаємне усвідомлення спільності долі. 25 березня 1920 р. на політичному банкеті з нагоди польсько- українських переговорів один із найвидатніших польських лідерів Ігнаци Дашинський заявив: «В історії ми читаємо, що не раз і не два лилася зовсім непотрібна польська та українська кров у боротьбі між собою, боротьба знесилила обидва народи і довела до втрати самостійності і Україною, і Польщею перед ворогами сильнішими, які тільки й чекали нашого знесилення, щоб накинути на нас і на вас ярмо неволі, тяжкі кайдани гніту. Але зараз Польща стає на шлях нового порозуміння з Україною, і тут я урочисто заявляю, що, на мою думку, не може бути вільної Польщі без вільної України і вільної України без вільної Польщі». На жаль, це порозуміння прийшло занадто пізно. Україна на той час свою незалежність уже втратила. Щодо Польщі, то пророчі слова І. Дашинського справдилися через якихось 19 років. 1939 р. відбувся черговий поділ Польщі між Радянським Союзом та Третім Рейхом, внаслідок

якого вона, як і двісті років тому, слідом за Україною втратила свою незалежність, та й державність.

Питання для самоконтролю:

1. Які рішення підвели підсумок Першої світової війни?
2. Назвіть держави-переможці і держави-переможені за наслідками Першої світової війни.
3. Які країни появилися на карті Європи після Першої світової війни?
4. В чому виразилося протистояння поляків та збройних формувань ЗУНР?
5. Хто ініціював створення Ліги націй?
6. Чому проблеми національних меншин викликали багато дискусій на міжнародній арені?
7. В якому документі було зобов'язано Польщу гарантувати права національних меншин?
8. Чому в Європі часто ставилися під сумнів рішення версальських угод?
9. Який документ задекларував відновлення польської державності?
10. Де відбулися плебісцити, що вирішили державну приналежність спірних територій і якими були їх наслідки?
11. Коли і хто надав Юзефові Пілсудському повноваження маршала Польщі?
12. Чому Польсько-радянська війна має ключове значення у процесі відродження Другої Речі Посполитої?
13. Що Ви розумієте під висловом «чудо над Віслою»?
14. В чому полягали рішення Ради амбасадорів стосовно теренів заселених українцями?
15. Які рішення зафіксовано у Ризькому мирі?
16. Чому кордони відродженої Польщі не можна назвати безпечними?
17. Які пріоритети міжнародної політики Польщі у міжвоєнний період Ви можете назвати?
18. Українські політичні партії у Другій Речі Посполитій.
19. Які ключові моменти зафіксовано у конституції 1921 року?
20. В якій політичній атмосфері відбувся замах на першого президента Польщі?
21. Яку роль у відродженні Польщі відіграли ключові політичні угруповання та їх лідери?
22. Яка була політика польських можновладців стосовно національних меншин?
23. Якою ціною пілсудчики повернулися до влади?
24. Які ключові зміни до Конституції було внесено у 1926 р.?
25. Чому економічна криза в США охопила більшість країн світу, в тому числі і Польщу?
26. Яку роль відіграла у внутрішньополітичному житті Польщі ОУН?

27. *Чим завершилася конференція з питань роззброєння у Женеві?*
28. *Завдяки яким міжнародним договорам Польща розраховувала гарантувати свою безпеку?*
29. *В чому полягала політика рівновіддаленості Варшави від Берліна та Москви?*
30. *Як поляки скористалися з агресивної політики Німеччини у 1938 р.?*
31. *Які наслідки мало приєднання до Польщі Заользя?*
32. *Які вимоги висувала гітлерівська Німеччина до Польщі?*
33. *Які наслідки мав пакт Молотова-Ріббентропа для Польщі, України та світової спільноти?*

Питання для самостійного опрацювання:

- 1) *Українські політичні партії на теренах відродженої Польщі.*
- 2) *Діяльність УНДО по гармонізації українсько-польських взаємин.*
- 3) *Діяльність ОУН на теренах другої Речі Посполитої.*
- 4) *Осадництво на теренах Волині.*
- 5) *Становище української греко-католицької церкви у 1918-1939 рр.*

Література до розділу

Алексієвець Л. Польща: шляхом відродження державної незалежності, 1918-1939. – Тернопіль : Екон. думка, 2002. – 270 с.: фот.

Алексієвець Л. Польща в 1918-1926 рр.: особливості відродження національної державності, формування суспільно-політичного устрою / Автореф. дис. д-ра. іст. наук. – Чернівці, 2007. – 34 с.

Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці // УІЖ. – 2003. – № 2. – С. 39-55.

Гетьманчук М. «Українське питання» в радянсько-польських відносинах 1920-1939 рр. Монографія. – Львів : Світ, 1998. – 428 с.

Грушевський М. Из польско-украинских отношений Галиции: Несколько иллюстраций к вопросу: автономия областная или национально-территориальная. – 2-е изд. – Санкт-Петербург, 1907. – 74 с.

Єременко Т.І. Польська національна меншина в Україні в 20–30-ті рр. ХХ століття / НАН України. Ін-т історії України. – Київ, 1994. – 74 с. – (Іст. зошити).

Журавльова С.П. Українсько-польське економічне партнерство 1921-1922 рр. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 1999. – Вип. 8.

Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920-1939) / НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича та ін. – Львів, 2000. – 277 с.: фот.

Комар В.Л. Українське питання в політиці урядів Польщі (1926-1939) // УІЖ. – 2001. – № 5. – С. 120-128.

Красівський О. ЗУНР і Польща: політичне і воєнне протиборство (листопад 1918 – липень 1919 рр.) / НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1999. – 43 с.

Лісевич І. У відблиску польських багнетів: Життя Києва під час перебування в ньому польських військ (травень-червень 1920 р.) / НАН України. Ін-т історії України; Відп. ред. С.В. Віднянський. – Київ, 2002. – 220 с.

Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр.: Монографія. – Львів : Світ, 1998. – 488 с.

- Лозинський М. Війна і польська політична думка. – Львів, 1916. – 100 с. – (Політ. б-ка).
- Макар Ю. Холмщина і Підляшшя в першій половині ХХ століття: Іст.-політ. проблематика / НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2003. – 86 с. – Резюме англ.
- Макарчук С.А. Українська республіка галичан: Нариси про ЗУНР. – Львів : Світ, 1997. – 192 с.
- Мельтюхов М.И. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918-1939 гг. – М. : Вече, 2001.
- Ольшанский П.Н. Рижский договор и развитие советско-польских отношений 1921-1924 гг. – М., 1974.
- Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Польське підпілля 1939-1941. – Т. 1. – Львів–Коломия–Стрий–Золочів–Варшава–Київ, 1998.
- Прушинський М. Драма Пилсудського. Війна 1920 / Відп. ред. В.П. Ведіна; Пер. з пол.: В.В. Булгаков, В.П. Ведіна. – Київ : Лібра. 1997. – 335 с, [16] арк. іл., [5] арк. іл. у додатку на вкладці.
- Разиграєв О.В. Польська державна поліція в Західній Волині: 1919-1926 рр. Автореф. дис... канд. екон. наук / Мін-во освіти і науки України. Волин. нац. ун-т. – Луцьк, 2009. – 20 с.
- Сінкевич Є., Водотика С., Савенок Л. Україна в 1917-1945 роках: Метод. поради вчителям до курсу "Історія України" /Х клас/. – Вип. 1: Україна в 1917-1920 рр. – Херсон, 1993. – 41 с.
- Сирота Р. «Лінія Керзона» чи «лінія Нем'єра»? Кордон і модернізація в багатоетнічному регіоні // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 39-40.
- Скляров С.А. Определение польско-украинской границы на Парижской мирной конференции. Версаль и новая Восточная Европа. – М., 1996.
- Томашівський С. Десять літ українського питання в Польщі: Пер. стенограми відчиту, улаженого Інститутом дослідів національних справ у Варшаві, 12.IV.1929. – Львів, 1929. – 48 с.
- Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (21-22 листоп. 1996 р.) / Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаніка; Відп. ред. П. Федорчак. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 452 с.
- Ярема Я. Над Сяном. Листопадові дні 1918 року в Перемишлі: Події і роздуми / Упоряд., передм. та комент. С. Яреми; Післямова М. Литвина; НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Львів. регіон. сусп.-культ. т-во «Надсяння». – Львів, 1997. – 96 с.
- Mikulicz S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1971.
- Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa: Materiały z konf. nauk., Toruń, 16-18 list. 1995 r. / Nauk. red.: Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka. – Toruń, 1997. – 562 s.
- Sierpowski S. Historia najnowsza (1918-1996) / Podręcznik dla szkoły podstawowej. – Warszawa : POW «BGW», 1997. – 292 s.
- Stroński H. Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929-1939. – Warszawa, 1998. – 315 s.
- Wapiński R. Narodowa Demokracja. 1893-1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej. – Wrocław, 1980.

Розділ 2

УКРАЇНЦІ ТА ПОЛЯКИ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

2.1. Початок Другої світової війни

Наміри фюрера «третього Рейху» захопити Польщу перетворилися в тверде переконання, після того як у жовтні 1938 р., а по тому і в січні 1939 р. Варшава відхилила пропозицію Берліна щодо підготовки спільного походу проти СРСР. *24 жовтня 1938 р.* Й. фон Ріббентроп вручив польському послу *ноту* з вимогою приєднати Данциг до Німеччини і надати екстериторіальну зону (що не підлягала юрисдикції Польщі) для будівництва автостради і залізної дороги. Польська сторона відмовилася виконати ці вимоги. 21 березня 1939 р. Польщі були пред'явлені нові, фактично ультимативні вимоги. А 11 квітня 1939 р. А. Гітлер підписав директиву про готовність провести операцію «Вейс» по захопленню Польщі. Ця акція розглядалася як прелюдія до війни з Англією і Францією. Від початку широкомасштабних воєнних дій А. Гітлера могла втримати лише потужна коаліція держав за участю СРСР. Ще навесні 1939 р. розпочалися англо-франко-радянські переговори, які Й. Сталін намагався використати для поширення впливу СРСР у Європі, що й обумовило їх безрезультативність.

В останній день серпня 1939 р. угруповання есесівців, перевдягнених у форму польських військовослужбовців, здійснило напад на німецьку радіостанцію в прикордонному сілезькому містечку Глівіце. Ця акція, по задуму її організаторів, мала виправдати напад Німеччини на Польщу. *1 вересня 1939 р.* о 4:45 ранку німці атакували польський пост. Військовий корабель «Schleswig-Holstein» відкрив вогонь із своїх гармат по Вестерплатте.

Напад на Польщу був наслідком *пакту Молотова-Ріббентрона* підписаного *23 серпня 1939 р.* в Кремлі в присутності Й. Сталіна. «Батько народів», ліквідувавши всіх потенційно небезпечних для себе соратників, переключив увагу на зовнішню політику. Очевидно, ідея повернення втрачених у ході революції і громадянської війни територій колишньої Російської імперії імпонувала Й. Сталіну. Тому, тимчасовий альянс із Німеччиною вже не видавався таким примарним чи неможливим. Конкретна пропозиція була внесена представниками фюрера ще наприкінці липня 1939 р. Радянське керівництво зустріло її з інтересом і поставило питання про території, населені українцями, що по Ризькому мирному договору 1921 р. увійшли до складу Польщі. 1 серпня 1939 р. у Берлін поступило повідомлення про позитивне ставлення Москви до ідеї укласти угоду. Наступного дня Й. Ріббентроп у розмові з повіреним у справах СРСР у Німеччині Г. Астаховим висунув ідею радянсько-німецького секретного протоколу, який би розмежував інтереси обох сторін «на всій протяжності від Чорного до Балтійського моря». Плануючи «територіально-політичний переустрій областей», що входили до складу Прибалтійських держав і Польщі, сторони заздалегідь домовились, які території становлять сферу

інтересів рейху, а які – СРСР. 24 серпня 1939 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення скликати 28 серпня 1939 р. 4-ту позачергову сесію Верховної Ради СРСР, включивши в порядок денний питання про ратифікацію договору про ненапад між Німеччиною і СРСР. Традиційно в договорах про ненапад дотримання нейтралітету є обов'язковим, якщо одна з сторін стає об'єктом нападу з боку третьої держави. В пакті Молотова-Ріббентропа нейтралітет гарантувався навіть у випадку, якщо один із учасників угоди сам здійснив акт агресії проти третьої сторони. Більше того, договір забороняв допомагати як жертві розбою, так і любій державі, що заступилася за неї. Фактично це була угода не про нейтралітет, а про співпрацю. В ній передбачались консультації, інформування один одного тощо. Взаємодії був присвячений і секретний протокол, що розмежовував сфери інтересів СРСР і Німеччини у Східній Європі. 31 серпня 1939 р. одночасно Верховною Радою СРСР і рейхстагом Німеччини пакт був ратифікований.

Всі вказані дії двох тоталітарних режимів підпадають під поняття змови проти суверенних держав із метою позбавити їх незалежності й територіальної цілісності. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення збільшити чисельність Червоної армії на сімдесят шість стрілецьких дивізій, довівши їх кількість до ста сімдесяти трьох. Цей орган 3 вересня 1939 р. прийняв секретне рішення про подовження на місяць служби для червоноармійців і сержантів, що відслужили свій термін і підлягали демобілізації (всього 310632 військових), а також про збільшення приписного складу частин ряду округів та численності автотранспорту, коней, тракторів, приведення до готовності пунктів протиповітряної оборони Ленінграда, Великих Лук, Мінська і Києва. Вказані міри відносились переш за все до Київського і Білоруського особливих військових округів, а також до Калінінського і Ленінградського. 6 вересня 1939 р. в Москві було прийнято рішення про підготовку відповідної воєнної операції – здійснення «*визвольного походу*». У зв'язку з цим Політбюро ЦК ВКП(б) запропонувало народним комісаріатам внутрішніх й іноземних справ терміново систематизувати відомості про Польщу і надати свої записки А. Жданову. В одній із адресованих на його ім'я записок відзначалося, що на 1938 р. населення сусідньої країни становило 34,5 мільйони, причому, за переписом 1931 р., 69 % громадян називали себе поляками, 14,3 % – українцями, 3,9 % – білорусами, 3,9 % – німцями, 7 % – євреями. Вказувалося, що в Станіславівському, Тернопільському, Новоградському, Брестському і Волинському воєводствах поляки становили менше 25 % населення, а у Львівському і Віленському – до 50 %, в Білостоцькому – понад 50 %. Цим обґрунтовувалася правомірність «повернення» цих земель до складу радянської України і Білорусії. Таким чином, маховик війни був запущений. *Пакт Молотова-Ріббентропа* відкрив дорогу до розв'язання агресії.

Німецькі сили вторгнення склалися з п'яти армій і резерву: чотирнадцять піхотних, одна танкова та дві гірські дивізії – все під командуванням генерала Вальтера фон Браухіча. Німці атакували з трьох

напрямоків: Сілезія/Словаччина, Західна Померанія і Східна Пруссія. Група армій «Південь», під командуванням генерал-полковника Герда фон Рундстедта, складалася з 8-ї, 10-ї і 14-ї армій (18 піхотних, 1 гірська, 2 моторизовані, 4 легко-моторизовані та 4 танкові дивізії) і атакувала із напрямку Сілезія/Словаччина. 4-та армія, під командуванням генерала Гюнтера фон Клюге, що входила до складу групи армій «Північ», під командуванням генерал-полковника Федора фон Боцка, (8 піхотних, 2 моторизовані та 1 танкова дивізія), атакувала із Західної Померанії. 3-тя армія, під командуванням генерала Георга фон Кюхлера, також входила до складу групи армій «Північ», (11 піхотних і 1 танкова дивізія), атакувала із Східної Пруссії. Всі три напрямки атаки були націлені на столицю Польщі – Варшаву. 3 вересня 1939 р. Великобританія і Франція оголосили війну Німеччині.

Німецька армія перетнула польський кордон по всій довжині. Її перевага була насамперед у бойовій техніці: вп'ятеро більше літаків (2000 проти 400 польських), майже в п'ятнадцять разів більше танків і бронемашин (2400 проти 180 польських). Масована німецька атака змусила польське військо відступати вглиб країни, незважаючи на опір і подеколи успішні сутички та бої. В перші дні вересня розпочалась евакуація уряду і центральних державних установ із Варшави на Схід, було вивезено золото Польського банку. Цивільна оборона міста лишилась у руках президента Варшави Стефана Стажинського, а військова – генерала Юліуша Руммеля. Англія і Франція хоч оголосили війну Німеччині, однак не зважилися на жодні наступальні дії, хоча французька армія на франко-німецькому кордоні налічувала дев'яносто дивізій, дві тисячі п'ятсот танків і принаймні близько півтори тисячі літаків. Бездіяльність союзників дала німцям змогу скерувати всі сили до Польщі.

Сили, що оборонялися включали в себе сім армій: Модлін, Помор'я, Познань, Лодзь, Краків, Люблін і Карпати, окрему оперативну групу Нарев і резерв (окрема армія Пруси і три оперативних групи – Вишков, Тарнов, Кутно, всі під командуванням маршала Е. Ридза-Шміглі. Польська армія нараховувала тридцять дев'ять піхотних, одинадцять кавалерійських, три гірничих бригади і дві моторизовані броньбригади. Польська армія не провела повної мобілізації і не була готова до війни, а значить і до плану оборони «Z» (Zachod-West). На всіх фронтах зав'язалися жорстокі бої, в яких польське військо намагалося стримати натиск ворога, а часом і контратакувати. В ході вторгнення були сформовані додаткова армія Варшава і окрема оперативна група Полісся.

8 вересня 1939 р. німці досягли околиць Варшави. Наступного дня розпочалася найбільш кривава і жорстока битва цієї військової компанії. Битва при Бзура була наслідком контрнаступу польської армії з метою захистити Варшаву. В середині вересня Польща опинилась у критичному становищі, хоча на східних теренах держави перебувала майже половина боєздатного війська, а німці загрузли в поточній боротьбі з окремими польськими частинами. Однак, 16 вересня німецький Вермахт знову став

тіснити польське військо до Варшави. Оборonoю міста командував генерал Валеріан Чума. Особливо вагому роль у захисті міста відіграв його президент (міський голова) С. Стажинський. Жителі міста будували оборонні споруди і сподівалися на допомогу західних держав. 25 вересня 1939 р. Вермахт розпочав масований артилерійський обстріл та бомбування Варшави, і з 25 по 27 вересня здійснював безуспішні спроби штурму міста. Вже 28 вересня 1939 р. Варшава капітулювала. Битва закінчилась повним розгромом польських сил під командуванням генерала Тадеуша Кутжеби. В той же ж час, Вермахт безуспішно штурмував фортецю Модлін (під командуванням генерала Віктора Тхомме), яка капітулювала тільки 29 вересня 1939 р.

Просування німецьких військ, набагато переважаючих польську армію по чисельності, і по озброєнню, і в тактичному відношенні, відбувалося настільки швидко, що стало несподіванкою не тільки для польського уряду і командування, але і для Й. Сталіна. Червона Армія була не готова до негайного наступу, і на підготовку їй вимагався деякий час. До того ж напад на Польщу відразу, вслід за Німеччиною, загрожував оголошенням війни Радянському Союзу Англією і Францією, чого Й. Сталін, звичайно, намагався уникнути. Крім того, в такому випадку СРСР надто явно виглядав би агресором як в очах всього світового співтовариства, так і власного народу.

9 вересня 1939 р., у зв'язку із переданою з Берліну дезінформацією про зайняття німецькими військами Варшави В. Молотов направив привітання керівництву Рейху і передав послу Ф. Шуленбургу, що Червона армія розпочне військові дії найближчим часом. Однак, повідомлення про те, що Варшава все ще тримається, заставило дещо відтермінувати дату переходу радянськими військами кордону з Польщею. Тільки **17 вересня 1939 р.** о третій годині заступник наркома іноземних справ СРСР В. Потьомкін зачитав польському послу в Москві В. Гжибовському ноту. В ній говорилось: «Польсько-німецька війна виявила внутрішню неспроможність польської держави. Варшава як столиця Польщі більше не існує. Польський уряд розпався і не проявляє ознак життя. Це значить, що польська держава і уряд фактично перестали існувати. Тому припинили свою дію договори, укладені між СРСР і Польщею». Ввівши підрозділи Червоної армії на територію Польщі сталінське керівництво тим самим порушило: договір про мир із цією країною, підписаний 18 березня 1921 р. в Ризі; протокол від 9 лютого 1929 р. про дострокове введення в силу пакту Бріана-Келлога, що забороняв розв'язання війни як інструменту національної політики; конвенцію 1933 р. про визначення агресора; договір про ненапад між СРСР і Польщею від 25 липня 1932 р. і протокол, що продовжував дію цього договору до 1945 р.; спільне комюніке, опубліковане польським і радянським урядами в Москві 26 листопада 1938 р., в якому підтверджувалося, що основою мирних відносин між двома країнами є договір про ненапад 1932 р. Таким чином, керівництво СРСР розпочало не тільки агресивну війну, але й порушило договори і міжнародні угоди.

У виступі по радіо В. Молотов підкреслив, що польська держава збанкрутіла і фактично перестала існувати. 17 вересня 1939 р. зі сходу в Польщу вторглася Червона армія з метою «звільнити» білорусів і українців. Це стало несподіванкою для польського командування і зробило перегрупування залишків польських сил неможливим. Радянські сили вторгнення склалися з двох фронтів: Український, під командуванням Тимошенко і Білоруський, під командуванням Ковальова. Всього обидва фронти включали в себе 1,5 мільйони вояків, 6191 танк, 1800 літаків і 9140 артилерійських гармат. Після важких боїв Червона армія захопила Вільно, а по тому Гродно і Львів. Вторгнення Червоної армії до польської держави без оголошення війни остаточно визначило для поляків поразку вересневої кампанії. Оперативні дії Червоної армії тривали впродовж 12 днів. За цей час війська вийшли до пунктів заздалегідь узгоджених для розмежування із Вермахтом. Польським керівництвом німецька армія від початку розглядалась як ворог. Натомість були певні суперечності стосовно Червоної армії. Головнокомандувач, маршал Е. Ридз-Шміглей, видав директиву уникати сутичок із Червоною армією, крім необхідної оборони. Усвідомлювалась безнадійність опору проти двох агресорів водночас. Ще в ході бойових дій у Берліні виникла ідея про можливість створення «залишкової польської держави», як буфера між Німеччиною і СРСР. Було також підготовлене звернення до населення Східної Галичини, в якому йому обіцяли «незалежну державу» під егідою Німеччини. 25 вересня 1939 р. під час чергової робочої зустрічі Й. Сталіна і В. Молотова з Ф. Шуленбургом радянська сторона відкинула ідею «залишкової держави».

Ще 18 вересня 1939 р. уряд другої Речі Посполитої разом із головнокомандувачем і частиною війська, що перебувало при ньому, перетнув кордон із Румунією в районі Кутів. До Угорщини і Румунії також проривались поодинокі або групами вояки, офіцери і цивільні особи, прослизавши між німецькою і Червоною арміями. Частина війська на півночі країни перейшла литовський і латиський кордон. Польська армія ще билась у різних пунктах країни. Тоді як Варшава капітулювала, залога Гелю трималася аж до 2 жовтня, а генерал Францішек Клеєберг зі своєю армією здався німцям тільки 6 жовтня 1939 р.

Оцінюючи перебіг боїв, варто зазначити, що вереснева кампанія порівняно з наступним німецьким загарбанням Норвегії та Франції, в червні 1940 р., показала напрочуд героїчну і досить тривалу боротьбу польської армії, яку фактично перервало вторгнення Червоної армії. Після 17 вересня 1939 р. будь-які корективи польських планів оборони стали неможливими через оточення і разючу перевагу німецьких і радянських сил. Зосереджені на східних теренах польські дивізії здебільшого потрапили в радянський полон, уникнути якого вдалося лише деяким групам чи окремим особам.

Після того, як делегації СРСР і Німеччини провели делімітацію межі між сферами їх інтересів, до середини жовтня 1939 р. була здійснена її демаркація. У результаті Польща була розділена на дві частини: 48,6 %

території з 62,9 % населення було окуповано німцями. Решта – 51,4 % території з 37,1 % населення – була приєднана до Радянського Союзу.

Загарбання Польщі поклало початок Другій світовій війні та відкрило відлік першим людським і матеріальним втратам. Польські втрати у вересневій кампанії становили близько 70 тисяч вбитих і 133 тисячі поранених. До німецького полону потрапило близько 400 тисяч вояків і офіцерів, а до радянського близько 230 тисяч. До Угорщини перейшли близько 35 тисяч, до Румунії – близько 32 тисяч до Литви і Латвії – близько 12 тисяч вояків і офіцерів. Втрати Рейху становили від 8082 до 10572 вбитих, від 27278 до 30322 поранених і від 3404 до 5029 тих, що пропали без вісті, та були досить низькими у порівнянні з польськими. Німеччина втратила від 993 до 1000 танків і бронемашин, від 370 до 400 артилерійських гармат, від 697 до 1300 літаків (знищених чи пошкоджених). Польська компанія стала самою дорогою і важкою військовою операцією Німеччини аж до вторгнення в СРСР.

Своєрідним неприхованим свідченням змови сталінського та фашистського режимів проти Польщі став спільний радянсько-німецький парад проведений восени 1939 р. під командуванням генерала Х. Гудеріана і комбрига С. Кривошеїна

2.2. Окупаційний режим на польських теренах

28 вересня 1939 р. в Москві представники Німеччини та СРСР підписали договір про спільний кордон. У радянсько-німецькому комюніке відверто говорилося про спільне завдання СРСР і Німеччини у війні проти Польщі, яке полягало в тому, щоби відновити в Польщі порядок і спокій та допомогти населенню перелаштувати умови свого державного існування. Однак, цей «переустрій» трактувався досить своєрідно – **Польща ліквідовувалася як держава**. В одному конфіденційному і двох секретних протоколах до договору були уточнені територіальні зміни в смузї від Балтійського до Чорного моря. Зокрема, територія Литви була включена в область державних інтересів СРСР, а територія Люблінського та частина Варшавського воєводства відходили до сфери державних інтересів Рейху. Сторони згодилися в тому, що присікатимуть будь-яку агітацію польського населення, направлену проти іншої сторони. Тоді ж була досягнута домовленість про взаємне переселення з СРСР осіб німецької національності, а із теренів підконтрольних Німеччині до СРСР – українців, білорусів, литовців. Й. Сталін і його соратники, не звертали найменшої уваги на протести урядів Англії і Франції та реакцію світового співтовариства, а в тісній взаємодії з Німеччиною неухильно проводили політичними і воєнними засобами курс на ліквідацію незалежної польської держави.

Як відомо, в міжнародному праві виділяють два види договорів – **міжурядові**, а по особливо важливих проблемах – **міждержавні**. На угоду німецькій стороні, щоби прискорити їх ратифікацію, договори від 23 серпня і 28 вересня 1939 р., не дивлячись на їх важливе державне значення, були

понижені до категорії міжурядових документів. Партнери дуже поспішали. Вони не бажали витратити час на обтяжливу процедуру парламентського обговорення, яка могла відбитися на ході їх ратифікації.

Новий кордон було встановлено вздовж Сяну і Бугу, залишаючи на радянському боці області Білостоку і Ломжі. Радянське керівництво погодилося передати Німеччині населені поляками Люблінське і правобережну частину Варшавського воєводства у обмін на Литву. Німці прилучили до Рейху частину загарбаних польських земель – рейскомісаріати (92,5 тисяч кілометрів), а з решти утворили так зване генерал-губернаторство (95,5 тисяч кілометрів) зі столицею в Кракові. Губернатором став Ганс Франк, який обрав собі за штаб-квартиру Вавель – давню резиденцію польських королів.

Таким чином, у підписаному 28 вересня 1939 р. Договорі про дружбу і кордони між СРСР і Німеччиною встановлювались остаточні територіальні надбання за рахунок Польщі. Договір «узаконив» результат агресії – фашистського Рейху і країни Рад. Із включених до Рейху теренів було виселено до генерал-губернаторства або вивезено на роботу до Німеччини понад дев'ятсот тисяч осіб, у тому числі майже всю інтелігенцію і землевласників. Малося па меті позбавити ці землі активних і політично свідомих елементів. Натомість було поселено німців-колоністів (631 тисяч). Чільні діячі науки, культури, політики і духовництва вивозилися до концтаборів, заснованих у Польщі (Аушвіц/Освенцім, Біркенау/Бжезінка, Майданек) або наявних на теренах Німеччини і Австрії (Бухенвальд, Заксенхаузен, Дахау, Маутхаузен, Равенсбрюк). У багатьох місцях було розстріляно великі групи населення (розстріл професури Ягеллонського університету). Планова акція знищення постійно велася гестапівцями у в'язницях і слідчих ізоляторах.

Характерно, що радянська пропаганда до серпня 1939 р. була орієнтована на викриття гітлерівської агресії проти Австрії і Чехословаччини, та італійської проти Абіссинії і Албанії, то після радянсько-німецької змови основними об'єктами «викриттів» стали колоніальні режими Англії і Франції. Несподівана «дружба» між СРСР та Німеччиною викликала подив навіть у союзників А. Гітлера по Антикомінтернівському пакту. Радянсько-німецькі домовленості не тільки не знімали прямої загрози гітлерівської агресії, що нависла над СРСР, але, навпаки, загострили цю небезпеку, сприяли ізоляції Радянського Союзу і штовхали його керівництво на авантюрні кроки. Укладені договори з Німеччиною і ліквідація польської держави завдали значних збитків міжнародному престижу країни Рад. Порушення національних законів і міжнародного права як зі сторони Німеччини, так і Радянського Союзу є одним із найбільш напружених періодів у новітній історії людства.

Фашисти впровадили примусову працю для всіх поляків у віці від чотирнадцяти до шістдесяти років. Служби праці скеровували молодь на роботу до Німеччини. Оскільки заходи пропаганди щодо добровільного виїзду до Німеччини не дали бажаних результатів, було видано

адміністративні накази, на підставі яких поліція, СС і військо провадили облави на міських вулицях. На роботу до Німеччини було вивезено близько одного і двох десятків мільйонів осіб. На включених до Рейху теренах німці ліквідували польські школи і пресу, позакривали осередки культури. В генерал-губернаторстві в загальних школах не можна було вивчати польську історію і літературу. Освіту вище початкового рівня було обмежено курсами і професійними школами, закрито видавництва, бібліотеки, музеї, чільні польські театри. Посівши польські землі, гітлерівці завдали удару інституції католицької церкви. Вони вважали, що під час війни й окупації вона становитиме духовну опору для поневоленого народу. В багатьох частинах Польщі, зокрема в призначених для цілковитого онімечення, церква не мала права на буття. На Волині та у Львівській митрополії окупанти воліли підтримувати православну церкву, ніж пов'язану з українським незалежницьким рухом унійну. Врешті тут, як і в інших сферах, вони використовували конфлікт, цього разу між українцями і росіянами, що існував до війни в православ'ї. Тому під час німецької окупації України діяли аж три православні церкви. Їх ієрархи, втім, залишили Україну після повернення туди Червоної армії у 1944 р. На окупованих теренах було дезорганізовано економічне життя. На інкорпорованих до Рейху землях, польське державне і чимала кількість приватного майна перейшли до німецьких рук. У генерал-губернаторстві промислові підприємства залишалися в приватних руках, керовані призначеними німецькими комісарами (трейгендерами). Державні заклади і промисловість були загалом захоплені німцями. Земельні мастки в генерал-губернаторстві здебільшого залишилися у руках колишніх власників. Сільськогосподарська продукція в мінімальній кількості залишалися землеробам, а більша частина мала поставлятися окупантам у межах так званих контингентів за низькими цінами. Населення міст могло купити на картки лише найнеобхідніші продовольчі товари в кількостях набагато менших, ніж потрібно для життя. Вільна торгівля основними продовольчими товарами була заборонена під загрозою покарання аж до страти.

Окупанти грали на національних антагонізмах і роз'ятрували їх. Серйозно ускладнилися міжнаціональні конфлікти, які використовували німці та радянські агенти. Фюрер рішуче присік намагання керівників ОУН проголосити у Львові відновлення самостійної української держави. У найтрагічнішому становищі опинилися євреї, які згідно з гітлерівськими настановами підлягали цілковитому винищенню. Від початку окупації були створені гетто у більшості міст. На загарбаних під час німецько-радянської війни теренах фашисти здійснювали масові страти євреїв.

* * *

На зайнятих СРСР теренах становище було ще важчим. Радянські власті 22 жовтня 1939 р. із застосуванням терору і фальсифікацій провели вибори, внаслідок яких оголосили про згоду населення на приєднання до Радянського Союзу. В результаті подальших рішень Москви Східна Галичина і Волинь увійшли до складу Української Радянської Соціалістичної

Республіки в межах СРСР, а Білосточчину, Новогрудське воєводство, більшу частину Віленщини і Полісся було включено до Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки. 29 листопада 1939 р. всім мешканцям цих теренів було надано радянське громадянство. Головну політичну роль відігравали прибулі з Москви функціонери комуністичної партії та НКВС, що мали завданням «совєтизацію» краю. У Львові опинилася досить велика група польських письменників-біженців. Багато хто з них мав ліві погляди. За згодою радянських властей вони створили Спілку літераторів комуністичного забарвлення. Спілка допомогла декому пережити важкі часи. Але вона не захистила від арешту і вивезення до СРСР *Олександра Вата*, *Владислава Бронєвського* та багатьох інших митців. НКВС діяв ефективніше, ніж гестапо, ліквідовуючи за допомогою всеосяжного страху солідарність і використовуючи на додачу наявні соціальні, національні та релігійні конфлікти. Переслідувань і морального терору зазнали служителі всіх церков. Вже в перші роки, без суду і слідства було депортовано і розстріляно близько 10 % населення регіону. Засновані школи, в тому числі з польською мовою викладання, служили примітивному доктринерству та пропаганді, скерованим проти другої Речі Посполитої, яку виставляли в якнайгіршому світлі. Ідеологічної обробки зазнавали новобранці взяті до Червоної армії. Радянським властям вдалося розколоти суспільство. Блокувалися громадянські ініціативи, нищилися сусідські, приятельські й родинні зв'язки. Під час радянської окупації завмерло громадське життя.

Радянські власті конфіскували на користь держави маєтки, фабрики і банки. Було вжито заходів, аби якнайшвидше пристосувати господарство краю до радянських взірців. Колгоспи, радгоспи, націоналізація промисловості, обмеження ремесел швидко уподібнили край до СРСР. Наслідком терору стало бажання кожного розчинитися в сірому, безбарвному натовпі.

Звичною справою стала **депортація** вглиб СРСР польськомовного а згодом і україномовного населення. Вона застосовувалися в масовому масштабі щодо лісників, військових осадників, учителів, землевласників, державних службовців різних щаблів, родичів раніше заарештованих людей. На українських і білоруських теренах, що входили до складу другої Речі Посполитої, масові депортації було здійснено в лютому, квітні, червні 1940 і в січні, червні 1941 рр. Вивезення відбувалося найчастіше вночі. Депортованим давали обмаль часу – лише щоб прихопити найнеобхідніші речі. Засланці їхали багато днів, а часом і тижнів, замкнені в не пристосованих для цього товарних вагонах (так званих корівниках). За різними підрахунками кількість вивезених становила від кількисот тисяч до понад мільйона осіб. Людей вивозили на поселення до Сибіру або Середньої Азії (Казахстан, Узбекистан), Далекий Схід. Частина було заслано до таборів Крайньої Півночі, де смертність здебільшого досягала майже 100 %.

Принципово важливим є з'ясування питання, кому більш вигідною була ліквідація другої Речі Посполитої та розподіл її території. Як вважалося донедавна СРСР виграв півтора року часу до нападу Німеччини та відсунув

на Захід на десятки кілометрів свої кордони. Факти свідчать, що втративши польський буфер і не завершивши впорядкування оборонної лінії Брест-Львів радянське керівництво виявилось цілком не підготовленим до ведення бойових дій влітку 1941 р. Окрім того, пакт Молотова-Ріббентропа розв'язав руки гітлерівцям у провадженні агресії проти західноєвропейських країн. Вермахт підпорядкував своєму впливу одинадцять держав, практично майже всю Європу, де проживало 283 мільйони населення. Таким чином, за людськими, промисловими і сировинними ресурсами, що були в розпорядженні гітлерівців, вони значно переважали Радянський Союз.

Впоравшись із західноєвропейськими країнами А. Гітлер націлювався на СРСР. **22 червня 1941 р. Німеччина напала на Радянський Союз.**

Частина українського та польського населення, що «скуштувала радянського раю» мала певні ілюзії щодо військ вермахту, сподіваючись на більш гуманне ставлення. Фашисти не вважали за потрібне потакати українцям і полякам у їх прагненнях набути певних самоврядних прав.

2.3. Українсько-польське протистояння

Друга світова війна поклала початок одному з найтрагічніших періодів в історії українсько-польських відносин. Вибух Другої світової війни, особливо напад Німеччини на СРСР в 1941 році, приніс українцям надію на створення власної держави. В подібній ситуації опинилися й інші народи, захоплені СРСР, наприклад, країни Прибалтики. Обидва загарбники проводили систематичну діяльність із винищення еліт на окупованих територіях – як польських, так і українських чи єврейських. У такій ситуації часто не було кому запобігти ескалації національного розбрату. До того ж німці і совети «навчили» загарбані народи, що можна проводити політику етнічних чисток: совети в такий спосіб позбулися значної частини поляків зі східної Польщі, німці – євреїв. Багато хто дуже добре засвоїв цю науку. І нарешті третій елемент складала німецька влада. В центральній Польщі, особливо у Варшаві та інших містах, нацистська окупація – це терор, облави, тут і там сміливі акції Армії Крайової та інших формувань. На східних територіях Другої Речі Посполитої і безкраїх теренах СРСР, загарбаних Німеччиною, ситуація була інакшою. Окупанти контролювали міста і – наскільки це було можливо – комунікаційні шляхи. В селах і лісах панував стан «війни всіх проти всіх» – партизанів українських (Українська Повстанська Армія), радянських (загони Сабурова і Медведева), польські загони самооборони, німців (а також польські або українські формування, що співпрацювали з ними). Ці три чинники – відсутність еліт, етнічні чистки, що проводилися окупантами і, врешті, своєрідна анархія на загарбаних Німеччиною територіях – спричинилися до трагічних подій на Волині. Українські партизани вважали, що перед наступом фронту потрібно – як в 1918 році – боротися за свою землю, засвідчити її українськість. Для цього на етнічних українських землях треба було позбутися поляків. Кривавий польсько-український конфлікт надовго розсварив два народи. Стереотип

«різуна» глибоко вкоренився в польській свідомості. Спорадичні контакти діячів українського націоналістичного підпілля з поляками у 1941–1944 рр. не дали жодного результату. Обидві сторони представляли цілком протилежні позиції. Усе це призвело до кривавого українсько-польського конфлікту. Жертвами кривавого терору стали десятки тисяч мирних жителів з обох сторін.

Найбільших втрат зазнало польське населення Волині, де розташовувалися досить численні збройні формування українців, а поляки склали істотну меншість. Становище у Східній Галичині було значно кращим, хоча і тут були втрати серед населення. Провідні польські військово-політичні кола розглядали цю проблему, по-перше, як внутрішню, здебільшого ігноруючи існування «Великої України», а, по-друге, під час переговорів з урегулювання територіальної суперечки вони ставилися до місцевих українців як до нерівноправних партнерів. Від останніх вимагалось передусім, аби вони залишалися лояльними щодо неї як її колишні громадяни. Про подібну позицію свідчить діяльність польського еміграційного уряду і підпорядкованого йому підпілля Армії Крайової, що функціонувало в Західній Україні. А це суперечило планам найвпливовішої на той час в західноукраїнському суспільстві політичної сили – Організації українських націоналістів бандерівської фракції: вона прагнула створити на всіх без винятку українських етнічних землях Українську Соборну Самостійну Державу. Це і викликало напруження в українсько-польських відносинах, а вони були доволі непростими ще в довоєнні часи.

Однією з головних причин українсько-польського міжнаціонального конфлікту часів війни стала та обставина, що поляки ні на мить не сумнівалися: ця територія – польська. Вони високо цінували власний, справді значний економічний і культурний внесок у розвиток західноукраїнського регіону, та помилково вважали, що цього внеску не заперечуватиме жодна з країн. На думку польської сторони, єдиним народом, з яким слід було б рахуватися при визначенні повоєнного статусу Волині і Східної Галичини, були місцеві українці.

Черговий занепад польської державності до певної міри активізував обидва крила ОУН («мельниківців» та «бандерівців») у намаганнях вирішити українське питання. Обидві фракції сподівалися використати неминучий конфлікт між Німеччиною та СРСР для встановлення незалежної української держави. Тому кожна з них шукала тактичного союзу з німцями. Передача А. Гітлером Карпатської України (де члени ОУН допомагали створити Збройні Сили) угорцям у 1939 породила застереження щодо союзу з німцями, але це не розхолодило ні одну фракцію. З німецької згоди ОУН(Б) сформувала два батальйони з близько 600 чол., «Нахтігаль» і «Роланд», які задумувалися як ядро майбутньої української армії. Вслід за німецьким вторгненням на територію СРСР, ОУН(Б) 30.6.1941 р. проголосила у Львові Акт створення Української держави і сформувала Українське Державне Правління на чолі з Я. Стецьком. Очікувалося, що німці, потребуючи української допомоги у війні проти Радянського Союзу, змушені будуть

змиритися з цим як з доконаним фактом. Хоча окремі німецькі військові були схильні саме до такої реакції, вони керувалися вказівками А. Гітлера, чия расова упередженість проти українців виключала можливість співпраці. С. Бандера та кілька його спільників були заарештовані та ув'язнені Гестапо. Багато членів ОУН(Б) були вбиті або загинули у в'язницях і концентраційних таборах.

Окремо необхідно зупинитися на питанні про причетність «Нахтігалья» до розстрілів польських та єврейських інтелектуалів у Львові 3-4 липня 1941 р.

Питання розглядалося на Нюрнберзькому процесі 15 лютого і 30 серпня 1946 р. Генеральний прокурор СРСР Руденко доповідав про ці події, але не зміг назвати винних поіменно. Член політбюро Соціалістичної єдиної партії Німеччини і професор Берлінського університету Норден скористався цим, щоб у 1960 році звинуватити у злочині західнонімецького міністра Оберлендера. Оскільки останній був зв'язковим офіцером «Нахтігалья», причетними до злочину Норден зробив усіх військовослужбовців цього батальйону. В НДР швидко зібрали потрібні спогади і свідчення, надрукували книгу «Правда про Оберлендера» і заочно засудили міністра до довічного ув'язнення як воєнного злочинця. Однак західнонімецький суд визнав представлені докази непереконаливими і виправдав його. У 1966 р. прокуратура Гамбурга вже на прохання уряду ПНР провела нове слідство у справі вбивства польських громадян у Львові 3-4 липня 1941 р. Було встановлено, що злочин здійснив бригаденфюрер СС Шенгарт.

Невдачі на Східному фронті, рух опору в тилу обумовили посилення фашистського окупаційного режиму. На фоні репресій окупантів проти мирного населення продовжували загострюватися і українсько-польські стосунки в Східній Галичині та на Волині. Восени 1942 р. ОУН С. Бандери розгорнула формування на Волині загонів УПА, якій відводилася роль опори збройного українського національного руху. В результаті виникло гостре суперництво за державну приналежність Холмщини, Підляшшя, Волині і Східної Галичини. Лондонський уряд і польське підпілля дотримувалися незмінної позиції щодо приналежності цих земель до Польщі. Ще у вересні 1939 р. в Польщі виникла таємна організація – Служба перемозі Польщі, а в грудні замість неї – Спілка збройної боротьби, якою керував із Лондона генерал *Казимир Соснковський*. Командиром в окупованій німцями країні був генерал *Стефан Грот-Ровецький*, а після його арешту – генерал *Тадеуш Бур-Коморовський* та на теренах радянської зони окупації – генерал *Міхал Карашевич-Токажевський*. У межах об'єднавчих дій різних політичних груп у лютому 1942 р. Спілку збройної боротьби було перетворено на АК. Окремо збереглася частина Національних збройних сил, натомість командуванню Армії крайової підпорядкувались народні селянські батальйони. Військові кадри становили офіцери польських збройних сил, що евакуювалися на Захід. Вони були спеціально навчені й перекинуті літаками на Батьківщину. АК

висувала головною метою підготовку загального повстання, що мало спалахнути на завершальному етапі війни. Її підрозділи здійснювали розвідку для власних і союзницьких потреб, саботаж і поодинокі акції помсти найбільш відповідальним за терор німецьким функціонерам, виконували вироки зрадникам.

В 1943 р. Крайовий провід ОУН-Б на Волині і Поліссі розпочав широкомасштабну акцію з деполонізації західноукраїнських земель, метою якої було усунення звідти місцевих поляків. Спочатку дії українських повстанців були спрямовані проти польських співробітників німецької адміністрації, що працювали в службах охорони лісів, шляхів сполучень та держмаєтків. Поступово вони поширилися на польських селян, причому як на колоністів міжвоєнного періоду, так і на автохтонів. Із лютого 1943 р. антипольські акції охопили східні райони Волині – Сарненський, Костопільський, Здолбунівський та Рівненський. У червні вбивства трапилися в Дубненському, Кременецькому та Луцькому районах, в липні – Горохівському, Володимирському та Ковельському, а наприкінці серпня – в останньому волинському районі – Любомльському

Важливою причиною анти польської акції стало також розуміння керівництвом ОУН-Б того, що війна наближається до завершення. Напередодні вирішальних для обох народів подій потрібно було нейтралізувати прагнення потенційного претендента на відновлення влади на українських етнічних територіях, де на той час ще мешкали спільно і українці та поляки. У березні-квітні 1943 р. до лав УПА влилося близько п'яти тисяч озброєних українських поліцаїв, які до того часу знаходилися на німецькій службі. До них приєдналася українська молодь, якій загрожувало вивезення на примусову працю до рейху. Невдовзі УПА підпорядкувала собі збройні формування політичних противників бандерівців, зокрема загонів УПА («Поліська Січ») Тараса Боровця-Бульби, що з кінця 1942 р. діяла на території Сарненщини і Костопільщини, а також відділів ОУН-Мельника.

Керівництво ОУН-Б обґрунтовувало необхідність антипольських виступів ще й іншими чинниками, зокрема: ганебною політикою урядів другої Речі Посполитої стосовно української меншини; співпрацею частини місцевих поляків з німцями, які пішли на службу до останніх (після втечі з неї українських шуцманів) здебільшого з метою отримати зброю і помститися українцям; співпрацею з радянськими партизанськими загонами, які нерідко робили місцеві польські поселення своїми продовольчими базами; вбивствами польськими партизанами українських громадських діячів на Холмщині в 1942-1943 рр. під час переселення та створення німецької осадницької території (т. зв. Гімлерштадту) тощо. Стосовно останнього зауважимо, що сьогодні вже важко докладно встановити, якою мірою антиукраїнські дії поляків на Холмщині і Грубешівщині спричинили масовий анти польський терор загонів УПА на Волині. Документи українського підпілля переконують, що саме діяльність частини місцевих поляків підштовхнула ОУН-Б до прийняття рішення про проведення «де полонізації» на Волині.

Трагізм ситуації полягав насамперед в тому, що цілком вмотивована з точки зору українських національних інтересів анти польська акція невдовзі набула небачених масштабів, зрештою втягнула в свій кривавий вир західноукраїнське суспільство загалом.

Іншим наслідком масових анти польських липневих нападів стало те, що командування АК Волинського округу нарешті зважилося на часткову де конспірацію своїх сил і застосування радикальних заходів у протидії загонам УПА та місцевим українцям. До того часу підпілля АК в Західній Україні головне своє завдання вбачало у підготовці до загального антинімецького повстання, тобто накопиченні зброї, військовому вишколі майбутніх повстанців, розробці відповідних планів тощо. Окрім головного свого призначення – захисту людей, члени польських баз самооборони, насамперед найміцніших з них, вдавалися до інших акцій. Від середини літа і особливо восени 1943 р. вони організовували «превентивні» напади на упівські осередки або напади з метою помсти у відповідь на дії загонів УПА, зрештою, атакували сусідні українські села, вирішуючи проблему продовольчого забезпечення поляків у пунктах опору. Від подібних дій нерідко страждали цивільні українці, які не брали участі в анти польських нападах.

Крім військового сектору, у підпіллі існував цивільний. Командувач АК і представник уряду на польських теренах 1941 р. створили Керівництво цивільної боротьби на чолі зі *Стефаном Корбонським*. Цивільна боротьба саботувала примусові сільськогосподарські поставки та працю на німців. Керівництво цивільної боротьби мало власні радіостанції, що підтримували контакт із Лондоном. У шеститомному виданні «Армія Крайова в документах», інших публікаціях є чимало документів, що підтверджують намір польського еміграційного уряду створити власні збройні сили на окупованій території, які могли б відіграти, у поєднанні з дипломатичними зусиллями, свою роль у відродженні Польщі в її довоєнних кордонах.

Окупанти намагалися використати польську самооборону також для боротьби з УПА, яка все більше міцнішала, а також проти тих українців, які підтримували її дії. Не зважаючи на репресії і масові розстріли, фашистам не вдалося здійснити план повної ліквідації польської інтелігенції. В генерал-губернаторстві, а з окупацією німцями східних теренів – і на цих землях, було потай налагоджено навчання середнього і вищого рівня за довоєнними програмами. Адже щороку більшало нових випускників підпільних середніх і вищих шкіл. Крім дуже важливого сектору освіти, в краї велась і таємна культурницька діяльність.

Характерно, що після початку німецько-радянської війни Й. Сталін вирішив організувати комуністичне підпілля Польщі. Йшлося про підготовку спільноти до того, що комуністи візьмуть владу. В січні 1942 р. у Варшаві виникла Польська робітничка партія. Після запеклої внутрішньої боротьби (навіть вбивства присланого з Москви Марцеля Новотки) керівництво очолила група комуністів, що діяли на Батьківщині. Незабаром ПРП організувала власну збройну силу – Народну гвардію.

Командування АК готувалось до загального повстання в момент зламу німецьких сил та їхнього відступу з Польщі і не бажало марнувати сили в дріб'язковій боротьбі, що тягла за собою жорстокі репресії щодо цивільного населення взагалі. Однак, ситуація змінилась, і восени 1942 р. виник так званий *Кедив*, або Керівництво диверсій АК. Почались збройні акції. 1 лютого 1944 р. у Варшаві застрелено шефа поліції, генерала СС *Франца Кучеру*. Було здійснено до 700 нападів на німецький залізничний транспорт, що йшов на схід – ешелони спускали з колій або висаджували в повітря. Нищилися склади палива і сировини, провадився саботаж виробництва зброї. Армія крайова в 1942 році почала організовувати партизанський рух, піднесення якого припало на 1943-1944 рр. Партизанські дії охопили терени генерал-губернаторства – області Любліна, Кельців, Варшави, Кракова.

Партизанський рух АК розвивався і у східних воєводствах другої Речі Посполитої. Становище там діаметрально відрізнялось від ситуації в центральних воєводствах. Виникали проблеми з литовцями, білорусами і українцями. Причина полягала в тому, що командування АК не припускало думки про передачу теренів будь-кому, стоячи на позиції недоторканності кордонів другої Речі Посполитої. Керівництво АК не зважало і не бажало зважати на незалежницькі прагнення інших націй. Поляки із західної чи центральної Польщі здебільшого не усвідомлювали гостроти і драматичності конфліктів, що мали місце на східних теренах. Емігрантська спільнота і політики також стояли на позиції кордонів, що були до вересня 1939 р. Траплялись також випадки відвертих анти-білоруських, анти-литовських і анти-українських виступів. Їх викликали різноманітні чинники: конфіскація продуктів, необхідних на потреби партизанського руху, що була обтяжливою і викликала невдоволення. В охоплених нелегальними воєнними діями краях зі змішаним населенням і конфліктом інтересів легко доходило до взаємних докорів й сутичок.

Окрім того, додатково ускладнила справу діяльність німців, що намагалися використати АК, білорусів, литовців і українців задля своєї політики і поточних потреб. Як видно, окупанти не мали наміру створювати незалежні держави Україну і Білорусь на теренах, що до 1939 р. належали Польщі та СРСР. Додаткові ускладнення створювала керована НКВС радянська партизанська діяльність. Москві йшлося про забезпечення радянської влади на литовських, білоруських і українських теренах й надалі. Кремль не припускав думки про справжню незалежність цих народів. Найтрагічнішою була ситуація в Західній Україні. Радянські та німецькі окупаційні власті не сприяли залагодженню українсько-польського конфлікту. Організація українських націоналістів поділялася на дві фракції. А. Мельник все ще допускав, що вдасться здобути незалежність України, використовуючи допомогу німців, і продовжував співпрацю з ними. С. Бандера вважав німців ворогами України. У 1942 р. під проводом Організації українських націоналістів виникла УПА, що боролася проти кількох супротивників, до яких належали і поляки. Розпочата на той час на Волині, а потім у Східній Галичині ліквідація «польського елемента» досі

становить предмет обопільних звинувачень. Розпочате зведення рахунків наростало лавиною за байдужого ставлення німців і підбурювання, якщо не ініціювання вбивств офіцерами НКВС із радянських партизанських загонів, що вдавали з себе підрозділи УПА та АК. Трагізм полягав не тільки у винищенні цілих сіл, а й у величезній ненависті та відчутті кривди з обох боків. У кінцевому рахунку користь із цього протистояння мала третя сторона – Радянський Союз.

20 лютого 1943 р. газета «Правда» помістила як свою передовицю статтю О. Корнійчука «Возз'єднання українського народу у власній державі», яка напередодні була опублікована в «Радянській Україні». У цій статті український письменник звинувачував польський еміграційний уряд та окремі групи польських емігрантів у США та Великій Британії у бажанні створити Польщу «від моря до моря» і в намірі «відірвати від Радянського Союзу західну частину України». Відповіддю на цю статтю була постанова Ради міністрів Речі Посполитої від 25 лютого 1943 р., яка нагадувала, що у справі кордонів між Польщею і СРСР «обов'язковим є статус-кво до 1 вересня 1939 р., що відповідає Атлантичній хартії. Порушення статус-кво визнавалося «шкідливим для єдності союзників».

У квітні 1943 р. набула розголосу «катинська справа», яка призвела до розриву дипломатичних відносин між СРСР і Польщею.

2.4. Катинська розправа та її вплив на радянсько-польські стосунки

Загостренню стосунків між урядами Великобританії та Польщі з одного боку і радянським керівництвом з другого боку сприяло те, що світ дізнався про трагедію під Смоленськом, – у катинському лісі. Там, німці виявили поховання польських офіцерів, розстріляних НКВС весною 1940 р. Польська сторона звернулася до Червоного Хреста з проханням розслідувати це вбивство. З аналогічним проханням звернулися і німецькі власті. Ця обставина була використана Й. Сталіним як привід для розриву дипломатичних стосунків з урядом генерала В. Сікорського. Невдовзі керівник уряду і головнокомандувач польських збройних сил генерал В. Сікорський при не вияснених обставинах загинув у авіаційній катастрофі над Гібралтаром. Новим очільником польського уряду був призначений *Станіслав Миколайчик*, а верховним головнокомандувачем К. Соснковський.

Трагічна доля спіткала взятих Червоною армією в полон офіцерів польського війська, Корпусу охорони прикордоння і поліції, рядових поліцаїв і функціонерів (понад 240 тисяч). Всі полонені, наперекір міжнародному праву, були передані із-під опіки армії органам НКВС. Не маючи змоги і не бажаючи забезпечити таку кількість людей продовольством, житлом, питною водою, радянське керівництво вирішило на початку жовтня відпустити по домівках рядових і унтер-офіцерів – жителів приєднаних до СРСР земель, а в середині жовтня передати Німеччині ці ж категорії військовополонених – уродженців центральних польських

воєводств. Однак, близько двадцяти п'яти тисяч рядового і молодшого командного складу армії утримувалися в Рівненському таборі та таборах Наркомчермету для будівництва шосе стратегічного призначення і роботи на шахтах Кривого Рогу і Донбасу. Рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) від 3 жовтня 1939 р. близько п'ятнадцять тисяч польських офіцерів, поліцейських були розміщені в Козельському, Старобельському і Осташківському таборах. В той же день Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло ще одне рішення, що стосувалося долі польських офіцерів. Відповідно до нього військовим чинам Українського і Білоруського фронтів надавалося право виносити вироки трибуналів щодо вищої міри покарання.

Вже 3 грудня 1939 р. Політбюро ЦК ВКП(б) затвердило пропозицію НКВС СРСР про арешт всіх взятих на облік кадрових офіцерів колишньої польської армії. В цей же час Політбюро і Раднарком СРСР готували першу велику депортацію осадників і їх сімей у райони крайньої Півночі та Сибіру. Так, у постанові № 2001-558сс йшлося про створення спец-поселень для двадцяти однієї тисячі сімей осадників. 21 грудня 1939 р. Політбюро затвердило пропозиції ЦК КП(б) України і ЦК КП(б) Білорусії про використання майна виселених осадників. 10 лютого 1940 р. була проведена перша масова депортація польського мирного населення, в ході якої було переселено 139590 осіб. Таких депортацій відомо, принаймні, три.

22 березня 1940 р. Л. Берія підписав наказ «Про розвантаження тюрем НКВС УРСР і БРСР». Значну частину в'язнів складали польські офіцери і поліцейські. Вони підлягали переводу в Київську, Харківську і Херсонську (наприклад, в Херсонській в'язниці помер один із засновників польського харцерського руху та парусного спорту, генерал Маріуш Заруський) в'язниці (для розстрілу там): 900 в'язнів із Львівської, 500 – із Рівненської, 500 – із Волинської, 500 – із Тернопільської, 200 – із Дрогобицької, 400 – із Станіславовської в'язниць; в Мінськ переведено арештантів із Пінська – 500, із Брест-Литовська – 1500, із Вілійок – 500, із Барановичів – 450. Був виданий наказ провести «операцію по розвантаженню» Старобельського, Осташківського і Козельського таборів, в яких знаходилося 14857 осіб.

У Старобельську утримувалося 8 генералів, 55 полковників, 126 підполковників, 316 майорів, 843 капітанів, 2527 інших офіцерів, 9 ксьондзів, 2 поміщика, 5 державних чиновників, 1 студент, 1 помічник колишнього президента Польщі І. Мосьцицького; в Козельську – 4599 військовополонених, включаючи 1 адмірала, 4 генералів, 26 полковників, 72 підполковників, 232 майорів, 647 капітанів, 12 капітанів Морфлоту, 3 капітани II рангу, 2 капітани I рангу, 3480 інших офіцерів, 8 ксьондзів, 9 поміщиків, 61 державного чиновника, 5 солдат, 37 інших осіб; в Осташківському таборі – 6364 осіб, із них офіцерів армії – 48, офіцерів поліції і жандармерії – 240, поліцейських і жандармів молодшого командного складу – 775, рядових поліції – 4924, тюремних працівників – 189, розвідників – 9, ксьондзів – 5, солдат і молодших командирів армії – 72 та інших – 54.

Врятувались лише чотириста осіб, що були вивезені до табору в Грязовці. 1943 р. німцями у восьми катинських могилах були виявлені 4143 тіла. При їх ексгумації знайшли документи, листи, щоденники, польські монети, інші особисті речі. Проте радянська пропаганда на той час оголосила, нібито злочин вчинили німці. Союзники вимагали від поляків мовчанки з цього питання.

Поховання вбитих із решти двох таборів було виявлено під тиском членів товариства «Меморіал» тільки 1991 р. Вони розташовані в районі лісопарку в Харкові, та Медному поблизу Твері. Досі невідомі місця поховання решти, близько семи тисяч замордованих за наказом Й. Сталіна польських в'язнів, між яких були судді, прокурори, адвокати, бургомістри, професори, священики, політичні та громадські діячі, заарештовані після 17 вересня 1939 р. Їх працю і діяльність було визнано контрреволюційною, а отже – антирадянською. У нас епідстави вести мову, що м. Херсон стало місцем знищення польських патріотів. Встановлено, що у квітні 1940 р. тут помер засновник польського харцерівського руху, генерал Маріуш Заруський. В СРСР табори для переміщених осіб були вщент заповнені поляками.

2.5. Місце Польщі в антигітлерівській коаліції

Союзники Польщі не дотримали своїх зобов'язань ухилившись від надання Польщі конкретної військової допомоги. Після переходу кордону 18 вересня 1939 р. на вимогу Німеччини президент, уряд і головнокомандувач були інтерновані властями Румунії. В цій ситуації визнано за необхідне якнайшвидше організувати вищі польські органи влади на еміграції. 30 вересня 1939 р. у Парижі створено польський уряд у вигнанні: *Ігнацій Мосьціцький* остаточно передав свої прерогативи президента *Владиславові Рачкевичу*, що перебував у Франції і одразу створив там уряд на чолі з прем'єром, генералом В. Сікорським. Уряд ухвалив рішення, що продовжуватиме боротьбу з Німеччиною на боці Англії та Франції. Був створений дорадчий орган – *Національна рада* (Рада Народова), який очолив І. Падеревський, а після його смерті в 1941 р. С. Грабський. Польський еміграційний уряд діяв у тісному порозумінні з урядами Франції, Великобританії та США, що визнали його легітимність. 19 грудня 1939 р. він **оголосив Декларацію** про мету Польщі у війні: 1) захист польських інтересів на міжнародній арені, 2) створення польських збройних сил, 3) керівництво збройним опором поляків на окупованих землях, 4) розробка демократичних засад відбудови держави.

До Франції прибували тисячі вояків і офіцерів, насамперед із Румунії та Угорщини. До новоствореного війська вступали також польські емігранти, що проживали у Франції. В січні 1940 р. було укладено угоду з французьким урядом про створення польської армії на теренах Франції, що підпорядковувалася французькому командуванню. В травні 1940 р. польська армія налічувала 85 тисяч вояків. У Англії знайшли притулок кораблі

польського військового флоту, яким пощастило туди добратись ще у вересні 1939 р. У квітні 1940 р. польські частини брали участь у битві за Нарвик у Норвегії.

Після німецької навали на Францію і її капітуляції в червні 1940 р. частині польської армії вдалося дістатися до Англії. На запрошення англійського уряду там знайшли притулок і вищі органи влади Польської Республіки. 24 серпня 1940 р. польський еміграційний уряд в Лондоні оприлюднив *Головні тези закордонної політики*. Прагнучи реалізувати накреслену програму дій, уряд В. Сікорського розпочав активну дипломатичну діяльність. Так, 11 листопада 1940 р. була підписана *польсько-чехословацька декларація* про об'єднання в майбутньому двох країн у федерацію. В Канаді та США В. Сікорський провів переговори про створення польських осередків. У Великій Британії вкотре почалося відродження польського війська. У повітряній битві за Англію (серпень-жовтень 1940 р.) польські ескадрильї зробили істотний внесок у її оборону. Загалом поляки знищили близько 15 % німецьких літаків із загальної кількості збитих під час війни британськими силами. В серпні-жовтні 1941 р. окрема бригада карпатських стрільців брала участь у битві за Тобрук.

Напад 22 червня 1941 р. гітлерівської Німеччини на Радянський Союз знаменував новий поворот у ході Другої світової війни – недавні союзники стали ворогами. Німецькі війська швидко просунулися вглиб території СРСР. Один із агресорів (СРСР) сам став жертвою.

12 липня 1941 р. в Москві був підписаний Договір про взаємну допомогу між СРСР і Великобританією. Під тиском важкої ситуації на фронті Москва погодилась встановити дипломатичні відносини з урядом Польської Республіки і створити польську армію в СРСР. З огляду на початок німецько-радянської війни, уряд генерала В. Сікорського підписав 30 липня 1941 р. в Лондоні договір із СРСР, знаний під назвою *договір Сікорського-Майського*, стаття 1 якого визнавала радянсько-німецькі угоди стосовно територіальних змін у Польщі такими, що втратили силу. Надзвичайно важливим для сотень тисяч поневолених польських громадян у Радянському Союзі пунктом угоди була амністія, надана їм Кремлем. Радянська сторона визнавала польськими громадянами лише етнічних поляків. Українців та євреїв, які до вересня 1939 р. проживали в східних воєводствах, вона розглядала як радянських громадян. Польський уряд погодився на термін «амністія» з огляду на інтереси своїх громадян у СРСР, хоча це суперечило почуттям багатьох, хто потерпав лише за те, що був поляком. Угода наразилась на критику з боку частини політичних діячів еміграції. Вони вважали, що вона взагалі не ставить чітко питання про те, кому належать східні землі Польської Республіки. Генерал В. Сікорський навіть мусив з огляду на це здійснити зміни у складі уряду. В Лондоні дехто не усвідомлював, як багато ця угода означала для тисяч поляків і громадян інших національностей, депортованих і ув'язнених у таборах і на засланні на величезній радянській території. Проблема майбутніх кордонів стала предметом обговорення на другій радянсько-польській зустрічі 4 грудня

1941 р. – під час прийому в Кремлі, влаштованого Й. Сталіним на честь генерала В. Сікорського. На цій зустрічі було порушено, зокрема, питання про майбутню державну приналежність Львова. СРСР не відмовлявся від набутих за пактом Молотова- Ріббентропа територіальних надбань. Йшлося лише про те, щоб ці надбання були визнані, тобто легітимізовані його новими союзниками, не виключаючи й Польщу.

Розгортання війни на Європейському континенті та переростання її у Другу світову змусило відкласти в бік амбіції та призабути застарілі конфлікти. США поширили на СРСР програму матеріальної та воєнної допомоги («ленд-ліз»). 14 серпня 1941 р. прем'єр-міністр Великобританії Уїнстон Черчилль та президент США Франклін Рузвельт підписали спільну декларацію, яка увійшла в історію під назвою *Атлантичної Хартії*. У ній йшлося про те, що сторони не мають намірів набути нових територій, поважають право всіх народів визначати собі форму правління. 1 січня 1942 р. у Вашингтоні 26 держав-союзниць (у тому числі Польща і СРСР) підписали Декларацію Об'єднаних Націй, що зобов'язувала її учасниць вести боротьбу з агресорами.

Свій внесок у перемогу над ворогом старалися зробити і поляки. Польські загони боролися з нацистами в Норвегії, Франції, Англії, в Атлантиці, Африці, Італії, Нормандії і в СРСР. *Перша спроба* створити польські збройні формування на теренах СРСР була здійснена восени 1940 р. Наркоматом внутрішніх справ було відібрано 24 колишніх польських офіцерів (3 генерали, 1 полковник, 8 підполковників, 6 майорів і капітанів, 6 поручників і підпоручників), які висловили бажання взяти участь у неминучій війні. Частина офіцерів (група *Зигмунта Берлінга*, генерал *Маріан Янушайтіс*) рахували себе вільними від будь яких зобов'язань стосовно уряду В. Сікорського, інші (генерали *Мечислав Борута-Спехович* і *Владислав Пшездецький*) заявили, що брати участь на боці СРСР можуть лише за погодженням з лондонським польським урядом. Організацію дивізії було доручено З. Берлінгу. Однак, побоювання спровокувати невдоволення німецького керівництва це рішення остаточно було прийняте ЦК ВКП(б) тільки 4 червня 1941 р. Напад Німеччини на СРСР створив нову ситуацію, що спонукала радянське керівництво відмовитися від співпраці з окремими угрупованнями польських офіцерів і зосередитися на переговорах із польським урядом в екзилі. 30 липня 1941 р. в Лондоні посол СРСР у Великобританії І. Майський та польський прем'єр В. Сікорський *підписали угоду про відновлення дипломатичних відносин*. До угоди було долучено протокол згідно з яким радянське керівництво зобов'язувалося надати амністію всім польським громадянам. 12 серпня 1941 р. Президія Верховної Ради СРСР видала указ про амністію, зміст якого був аналогічним протоколу. В той же день Раднарком і ЦК ВКП(б) ухвалили постанову «Про порядок звільнення і направлення польських громадян, амністованих згідно Указу Президії Верховної Ради СРСР».

Командувачем польської армії сформованої впродовж 1941-1942 рр. на теренах СРСР став генерал *Владислав Андерс*, визволений із в'язниці НКВС

на Луб'янці. Керівник польської військової місії в СРСР З. Шишко-Богуш вважав за необхідне при формуванні армії окрім обов'язкового призову застосовувати і принцип добровільності. Г. Жуков передав В. Андерсу список із 1658 польських офіцерів, що знаходилися на теренах СРСР. 1 жовтня 1941 р. Л. Берія повідомив, що в таборах ГУЛАГу і на спецпоселенні перебуває 391575 польських громадян. У Грязовецькому, Суздальському, Южському, Старобельському таборах НКВС було створено призивні комісії до складу яких увійшли представники польського командування і від НКВС. Місцем дислокації польських підрозділів було вирішено обрати Тоцький і Татіщевський табори (Оренбургської області), а розташування штабу – в Бузулуці. Організація армії одразу наразилася на перешкоди. Радянські власті не постачали обіцяної амуніції, не значною була кількість виділених продовольчих пайків. Радянське керівництво категорично не погоджувалося визнати польськими громадянами мешканців Західної України і Західної Білорусії, провадячи їх мобілізацію до лав Червоної армії. Наприкінці листопада 1941 р. В. Сікорський прибув до Москви і на початку грудня відбулася його зустріч із Й. Сталіним. Розмова велася щодо формування польської армії та становища польського цивільного населення.

Другою причиною, що погіршувала радянсько-польські стосунки було питання евакуації польської армії на Близький Схід. Цю проблему ще влітку 1941 р. порушив У. Черчілль. Звернення до союзників не дали результатів. Велика Британія була зацікавлена в коаліції з СРСР взяти під контроль Іран, що було зроблено впродовж серпня-вересня 1941 р. Південь дістався англійцям, північ – взяли під контроль радянські війська, а Тегеран став спільною окупаційною зоною. Тому Велика Британія переадресувала генерала В. Андерса до радянських властей, а ті, в свою чергу – до союзників. Й. Сталін від початку був негативно настроєний щодо польської армії під проводом колишнього вихованця Генштабу Російської імперії – генерала В. Андерса, цілком слушно вважаючи, що вона не буде слухняним знаряддям у його руках. Однак підчас переговорів із В. Сікорським він був змушений погодитися на створення на радянських теренах семи польських дивізій та на можливість виведення їх до Ірану. Місцем нової дислокації підрозділів генерала Андерса мала стати Середня Азія. Польське командування не хотіло погодитися на участь окремих польських підрозділів у боротьбі з Німеччиною в складі радянських частин. Формована армія навесні 1942 р. була передислокована з Бузулука під Куйбишевом до Казахстану і околиць Самарканда, де крім транспортних та інших труднощів, додалися проблеми, пов'язані з раптовою зміною клімату – від суворих морозів до спеки. До таборів утворюваного польського війська пощастило дістатися кількадесятьом тисячам цивільних осіб, що не були до нього включені. Це були насамперед жінки, діти і старі люди.

Інформація про ненадійність польської армії, антирадянські настрої багатьох офіцерів і солдатів, зростання труднощів в СРСР із продовольчим забезпеченням війська та цивільного населення, спричинили скорочення

кількості пайків. Генерал В. Андерс погодився на пропозицію англійців (не зважаючи на заперечення з боку генерала В. Сікорського), вирішивши вивести армію з частиною цивільних осіб в Іран, а далі на Близький Схід. Врешті Й. Сталін уклав із Великою Британією угоду про евакуацію польської армії до Ірану. Передбачалося, що вона поповнить війська союзників у Північній Африці. Двома етапами (березень-квітень і вересень 1942 р.) через Каспійське море (з Ашхабада і Красноводська) до Ірану було перевезено близько 116 тисяч осіб, в тому числі 78 тисяч вояків, а решту становила цивільна людина (в історичній літературі наводяться й інші дані щодо чисельності евакуйованих).

Національний склад армії був неоднорідним: крім поляків там були євреї, українці та білоруси. По евакуації армії генерала В. Андерса із СРСР до іранського Пехлеві вона отримала назву «Польська армія на Сході». Армія складалася з 5-ї, 6-ї, 7-ї піхотних дивізій, танкової бригади і 12-го полку уланів (В. Андерс особисто командував 5-ю дивізією, що рахувалася найбільш боєдатною). В Палестині після приєднання до армії 3-ї дивізії карпатських стрільців, що перебралися до Лівану після занепаду другої Речі Посполитої, вона була переформована у 2-й польський корпус у складі 8-ї британської армії на Близькому Сході.

Евакуюватися до Ірану відмовилася група офіцерів на чолі з полковником З. Берлінгом. Виведення польських підрозділів із теренів СРСР спричинило конфлікт та тимчасове охолодження відносин між Радянським Союзом та Великобританією. Ситуація навколо армії генерала В. Андерса погіршила також стосунки радянського уряду з польським урядом у вигнанні.

На початку 1944 р. в складі союзницького війська, що висадилося в Італії, знаходився 2-й польський корпус. Він був сформований із воїнів, що були виведені генералом В. Андерсом із Радянського Союзу та польських загонів, що воювали раніше під Торбруком. У гірському масиві поблизу Риму гітлерівцям вдалося зупинити наступ союзницьких сил. Із січня 1944 р. приходяться численні безуспішні спроби оволодіти *Монте-Кассино*. Невеличкими штурмовими групами, під постійним вогнем ворога, польські підрозділи оволодівали невеличкими ділянками схилу, що дозволило врешті-решт у травні 1944 р. оволодіти Монте-Кассино. В фільмі Анджея Вайди «Попіл і алмаз» звучить пісня «Червоні маки на Монте-Кассино», що стала неофіційним гімном Армії Крайової. Під Монте-Кассино корпус втратив 924 убитими, 4199 пораненими. Після цієї важливої перемоги корпус відзначився у боях під Анконою і закінчив свій бойовий шлях у квітні 1945 р. взяттям Болоньї. До 1946 р. корпус знаходився в складі окупаційних формувань в Італії, після чого був переправлений до Великобританії і там розформований. Більшість колишніх бійців корпусу, як і сам головнокомандувач, залишилися проживати в еміграції (*вже по війні свій останній спочинок генерал Андерс знайшов на меморіальному комплексі Мотне-Кассино*).

У червні 1944 р. союзники висадили десант у Нормандії (північна Франція), відкривши в Європі другий фронт, що змусило гітлерівців перекинути туди частину своїх військ із Східного фронту. До складу збройних сил союзників входила 1-ша танкова дивізія під командуванням генерала *Станіслава Мачека*. Поляки звільняли бельгійські та голландські міста. Разом із британцями в тил ворога висадилася десантна група під командуванням полковника *Станіслава Сосабовського*.

Зрозумівши безперспективність намагань підпорядкувати своєму впливу польський еміграційний уряд та його представників, Й. Сталін зробив ставку на польських комуністів у СРСР. Тому на весні 1942 р. радянська сторона припинила комплектування польської армії, розпочавши арешти працівників посольства Польщі й військової місії за звинуваченням у «шпигунстві». Каталізатором напружених польсько-радянських стосунків стало питання приналежності до громадянства вихідців із Західної України та Білорусії. 16 січня 1943 р. Народний комісаріат закордонних справ СРСР направив посольству Польщі ноту, в якій відмовлявся визнавати польське громадянство за всіма жителями цього регіону.

За згодою Й. Сталіна Спілка польських патріотів на чолі з дружиною українського драматурга О. Корнійчука *Вандою Василевською* у травні 1943 р. почала організацію нової польської армії. В Сельцях над Окою було створено Першу дивізію ім. Тадеуша Костюшко. Згодом вдалося отримати дозвіл на формування нових підрозділів. Невдовзі дивізія увійшла до складу першого корпусу, командувачем якого став призначений і піднесений Й. Сталіним до звання генерала, полковник довоєнного польського війська З. Берлінг, а його заступником генерал К. Сверчевський. Польське військо на початку 1944 р. налічувало тридцять сім тисяч. Офіцерські кадри склалися переважно з росіян, які мали предків-поляків. Зазвичай це військо називалося армією З. Берлінга або костюшківцями. Дивізія отримала бойове хрещення 12-13 жовтня 1943 р. в битві біля Леніно в Білорусії. Вона воювала разом із Червоною армією до закінчення війни. Політичне виховання, що впродовж цих років пройшли офіцери і вояки, досвід таборів і заслання, переможний бойовий шлях пліч-о-пліч із Червоною армією мали наслідком те, що створена в СРСР нова польська армія стала важливим елементом ствердження і зміцнення комуністичної влади в повоєнній Польщі. Ці люди здебільшого походили зі східних земель Польської Республіки і погодилися на втрату вітчизни, бо знали, що йдеться не про Литву, Білорусь чи Україну, а про належність цих теренів до СРСР. Вони були на той час частиною польського суспільства, чи не найкраще обізнаною щодо політики Рад стосовно Польщі.

2.6. Активізація збройного опору агресорам

У другій половині 1942 і на початку 1943 рр. німці активізували дії проти євреїв. У гетто, насамперед у Варшаві, на той час уже діяв окремий від польського єврейський рух опору. 19 квітня 1943 р. у варшавському гетто

спалахнуло **повстання**, кероване Єврейською бойовою організацією. Повстання захопило німців зненацька, і вони спочатку зазнали втрат. Та до бою було введено великі сили СС і Вермахту, що опановували по черзі осередки опору євреїв і нищили будинок за будинком. За кілька тижнів єврейське повстання було придушене, а решту будинків гетто зруйновано вщент.

Тим часом, як на польських теренах де точилася боротьба з німцями нічого не було відомо про ухвали конференції в Тегерані. На конференції Великої трійки, що відбулася в **Тегерані** 28 листопада – 1 грудня 1943 р., поряд з іншими питаннями було узгоджено майбутні кордони Польщі: західний по Одрі, а східний за дещо модифікованою лінією Керзона, що включало Східну Галичину до складу СРСР. Тегеранські ухвали було збережено в таємниці. Наближалися президентські вибори, і Ф. Рузвельт не бажав втрачати голоси американців польського походження. У. Черчілль це теж влаштувало. Й. Сталін, маючи підтримку Великої Британії та США, не бачив потреби рахуватися з польським урядом у Лондоні. Вагання і угодовство політиків союзників по антигітлерівській коаліції давали йому **carte blanche** в польських справах. В середовищі польських патріотів домінувала віра в допомогу і лояльність західних союзників. У цей же час, за підтримки Москви комуністи зміцнили позиції. На початку 1944 р. ПРП утворила Крайову Народну Раду – надпартійний орган. У маніфесті вона визнала східний кордон Польщі згідно з позицією Й. Сталіна, а західний – по Одрі. Комуністична народна гвардія перетворилася на Народну армію і отримала матеріальну допомогу від СРСР. На теренах центральної Польщі з'явилися радянські партизани, що намагались проникнути до підпілля АК.

З огляду на наближення Червоної армії до довоєнних кордонів Польщі, командування АК вирішило здійснити низку збройних виступів проти німців замість одного спільного повстання. Операцію було названо «Буря». План передбачав взаємодію з радянською армією, але за збереження незалежності та опанування польською адміністрацією визволених теренів. Проте після кількох успішних анти-німецьких збройних операцій загони АК були роззброєні радянськими військами. Від них вимагалось вступити до створеної в СРСР армії З. Берлінга, від чого більшість бійців АК відмовилась. Тоді їх було ув'язнено та вивезено вглиб Росії.

У липні 1944 р. радянські війська перетнули Буг, займаючи терени, що за намірами Кремля мали належати советизованій Польщі. Згідно з цим планом, у Москві 21 липня 1944 р. виник Польський комітет національного визволення, який наступного дня оприлюднив Маніфест. У ньому визнавалася чинною березнева Конституція 1921 р. і давалася обіцянка провести низку заходів, у тому числі аграрну реформу без відшкодувань і націоналізацію промисловості. Щодо кордонів повторювалася попередня декларація СПП: на заході – опанування німецьких теренів до Одри, а на сході – розмежування за етнічним принципом. Це врешті звелось до модифікованої лінії Керзона. На чолі ПКНВ Й. Сталін поставив соціаліста Едварда Осубку-Моравського. Народну армію і армію З. Берлінга було

об'єднано у Військо польське. Маніфест і діяльність членів ПКНВ започаткували поневолення країни з боку СРСР. Демократичні гасла ПКНВ стали ширмою антидемократичної й терористичної діяльності його функціонерів та пов'язаних із ними польських служб безпеки. Була задекларована можливість повернення на Батьківщину поляків, а водночас вглиб Росії вивозились тисячі бійців АК, брехливо звинувачених у співпраці з німцями.

Виникнення ПКНВ створило два осередки влади. Хоча західні союзники надалі визнавали польський лондонський уряд у вигнанні, та Польський комітет національного визволення мав за собою потужну Червону армію, що діяла на польських землях. Перед Й. Сталіним із початку німецько-радянської війни запобігала Велика Британія, а потім і Сполучені Штати, що бажали з допомогою радянських військ зламати могутність Німеччини та Японії. Становище Польщі було драматичним. 22 липня 1944 р. московське радіо поінформувало про утворення в *Хелмі*, зайнятому Червоною армією ПКНВ як тимчасової легальної влади на польських теренах. Радянський уряд встановив із комітетом дипломатичні стосунки і акредитував при ньому Миколу Булганіна. Окрім того в цей же час було переформовано Військо польське (створене на теренах СРСР) і Армію трудової в єдине збройне формування – польську армію. На перших порах ПКНВ за місце свого перебування обрав місто Люблін.

На підставі декрету від 21 серпня 1944 р. було ліквідовано впроваджений окупантами адміністративний поділ і повернено довоєнну систему воєводств, повітів і гмін. Зокрема, на мапі відновлюваної держави появилися: Жешівське (частина передвоєнного львівського воєводства), Люблінське, Білостоцьке, Краківське, Кельцьке, Варшавське, Лодзинське, Шльонське (позбавлене вже автономії), Познанське і Поморське воєводства. В березні 1945 р. створено Гданське воєводство, а в травні 1946 р. – Вроцлавське, Щецинське і Ольштинське воєводства. Такий адміністративний устрій: 14 воєводств (і два міста з особливим статусом – Варшава і Лодзь) існував до 1950 р.

В останні дні липня 1944 р. ПКНВ закликав населення Варшави до збройної боротьби, обіцяючи організувати допомогу Червоної армії. З огляду на таку ситуацію, після багатьох дискусій у командуванні АК і Представництві уряду, генерал Т. Бур-Коморовський наказав почати повстання у Варшаві. У перші дні серпня повстанці опанували більшість районів міста, проте стратегічно важливі пункти (мости, вокзали і головні траси польотів) залишились у руках німців. Перші дні викликали ентузіазм варшав'ян. Вони шили і вивішували національні прапори, будували барикади, масово читали до того конспіративну пресу, слухали заборонене радіо.

Скориставшись із припинення радянського наступу, німці зосередили авіацію, артилерію, танки й живу силу та почали систематично захоплювати райони міста. Після Волі та Охоти, опанованих у перші дні боїв, впало Старе місто, потім Повісля, Черняків, а наприкінці вересня Мокотів і Жолібож. Німці вже з початку повстання застосували терор щодо цивільного населення

загарбаних районів, чинячи масові розстріли, мордуючи поранених і хворих у шпиталях. До дій проти цивільного населення вони залучили загони Російської національно-визвольної армії генерала Власова, що співпрацювала з ними і складалась із колишніх вояків Червоної армії. З огляду на поразку, голод і брак води, командувач АК генерал Т. Бур-Коморовський 2 жовтня 1944 р. підписав акт капітуляції. В полон потрапили близько 15 тисяч вояків АК, а все цивільне населення було вигнано з Варшави в перші дні жовтня. На роботу до Німеччини вивезли понад 165 тисяч осіб, а 50 тисяч чоловіків і жінок були направлені до концентраційних таборів. Решту варшав'ян: старих, хворих, жінок із малими дітьми розмістили по селах генерал-губернаторства. Систематично влаштовувалися облави на цивільних жителів і повстанців, які втекли і переховувалися. Після поразки повстання німці заходилися систематично знищувати місто, палячи і висаджуючи в повітря будинки за будинком разом з усім рухомим майном мешканців, а також знищуючи останні пам'ятки культури, рештки міської інфраструктури і навіть зелені насадження.

Таким чином, 1 серпня 1944 р. Й. Сталін використав свою вирішальну перевагу для знищення керівників АК, повстанців і самого міста, що мало великі традиції конспірації та боротьби за незалежність від кінця XVIII століття під час поділів. Він це зробив руками німців, унеможлививши допомогу союзників. Заборона посадки на радянські бази літаків союзників, що несли допомогу Варшаві, була скасована Й. Сталіним аж у середині вересня, коли Червона армія здобула один із районів Варшави – Прагу. До скасування заборони істотна допомога повсталій столиці була неможливою. Врешті Й. Сталін остаточно переконався, що західні союзники не роблять нічого без попереднього узгодження з ним. Аж до кінця серпня союзники не видали чіткої заяви, що визнала б АК у Варшаві частиною союзницьких сил, що змусило би німців застосувати щодо неї Женевські конвенції і, можливо, почасти полегшило б долю цивільного населення.

У варшавському повстанні билися понад тридцять сім тисяч учасників. Повстанці були погано озброєні. Німці скерували проти Варшави понад сорок тисяч вояків, важку артилерію, авіацію і танки. Втрати з обох боків були великі. Німці втратили близько сімнадцять тисяч вбитими та дев'ять тисяч пораненими. Смерть спіткала понад сімнадцять тисяч повстанців і близько три тисяч вояків З. Берлінга, що воювали в лавах Радянської армії, а наприкінці повстання створили плацдарм на Чернякові та майже всі загинули без належної підтримки радянської артилерії та авіації Генерала З. Берлінга було звільнено з посади командувача польської армії. З цивільного населення загинуло близько ста вісімдесяти тисяч. 17 січня 1945 р. внаслідок відновленого радянського наступу Червона армія посіла знищену Варшаву і швидко просувалась вперед, займаючи всю Польщу і вступаючи до Німеччини.

2.7. Кримська конференція та її роль у вирішенні «польського питання»

В останні місяці війни союзники вирішили остаточно визначити питання щодо майбутнього Європи. 4-11 лютого 1945 р. в *Ялті*, засідала велика трійка – Ф. Рузвельт, У. Черчілль, Й. Сталін. Той факт, що США розраховували на допомогу СРСР у війні з Японією, сприяв зближенню позицій сторін. На конференції великої трійки було полагоджено низку питань стосовно майбутнього Польщі. Східний кордон визначено вздовж лінії Керзона з невеликими відхиленнями. Східну Галичину віддано СРСР, а Білосточчину – Польщі. Польський комітет національного визволення став Тимчасовим урядом і мав бути доповнений членами демократичних угруповань із країни із-за кордону. Планувалося якнайшвидше провести вільні та неупереджені вибори, проте на вимогу Й. Сталіна – без міжнародного контролю. За повноправний уряд держави було прийнято вважати тимчасовий уряд сформований Польським комітетом національного визволення. Уряд мав організувати вільні вибори парламенту. Нова польська влада цілковито залежала від волі Й. Сталіна. Ухвали Ялтинської конференції сприймалися в Польщі з гірким розчаруванням. На Батьківщині польські політики усвідомлювали, що з огляду на радянську військову потужність подальша боротьба не має шансів. Відтак 19 січня 1945 р. було розпущено АК, і залишилась тільки глибоко законспірована організація «Ні».

У березні керівники підпілля, пов'язаного з Лондоном (командувач Армії крайової генерал *Леопольд Окулицький*, представник уряду *Ян-Станіслав Янковський*, голова Ради національної єдності *Казимир Пужак* і тринадцять членів Ради національної єдності), погодились на зустріч із командуванням радянських військ у Польщі, прийнявши за чисту монету запевнення в особистій безпеці. Натомість, їх було заарештовано і вивезено до Москви. На запит президента США Г. Трумена (Ф. Рузвельт помер 12 квітня 1945 р.) і У. Черчілля Й. Сталін відповів, що заарештовані провадили злочинну діяльність у тилу Червоної армії. В червні 1945 р. у Москві більшість бранців засудили на ув'язнення, а деяких ще й на заслання. Вироки становили від кількох місяців до десяти років. Кількох виправданих і засуджених на коротші терміни ув'язнення було вислано до Польщі. Там їх знов ув'язнили власті Народної Польщі та засудили на багаторічне позбавлення волі. В СРСР померли в ув'язненні *Леопольд Окулицький* і *Ян-Станіслав Яновський*.

Здобувши 2 травня 1945 р. Берлін, Й. Сталін погодився, щоби на Бранденбурзькій брамі майорів і польський прапор. Пропагандистський жест мав бути доказом приязні й рівності партнерів. Для польських вояків, що воювали на боці Червоної армії це мало величезне моральне значення. Воно міцно пов'язало їх із нововиниклою державою, незважаючи на її явну залежність від Москви.

Після переговорів у Кремлі 18-21 червня 1945 р. між представниками створеного ПКНВ Тимчасового уряду та еміграційними політиками на чолі з С. Миколайчиком 28 червня 1945 р. виник Тимчасовий уряд національної єдності. Прем'єром став Е. Осубка-Моравський, а віце-прем'єрами В. Гомулка

(генеральний секретар ПРП) і С. Миколайчик (ПНП). Радянський Союз одразу визнав ТУНЄ. Західні союзники 5 липня 1945 р. скасували визнання уряду Польської республіки в Лондоні та схвалили ТУНЄ. Впродовж липня більшість держав Організації Об'єднаних Націй визнали новий варшавський уряд. У Лондоні уряд *Томаша Арцишевського* і президент Польської Республіки *Владислав Рачкевич* протестували проти утворення ТУНЄ, вважаючи єдиною законною польською владою лондонський уряд. Після відмови у визнанні цей уряд в екзилі існував приватно до 1990 р. Союзникам він нагадував про підпорядкування Польщі Радянському Союзові всупереч волі її громадян і давнішим міжнародним угодам.

Оцінюючи політику уряду Польської Республіки під час Другої світової війни, необхідно взяти до уваги вище окреслену міжнародну ситуацію, що тяжіла над ним. Радянсько-німецький договір 1939 р. започаткував драму держави і громадян. Згода уряду Польщі в Лондоні на східний кордон не поклала би край наступним зазіханням Й. Сталіна, адже він прагнув узалежнити країни Центральної Європи і не погоджувався на їхню справжню державну самостійність. Зміцнений у своїх загарбницьких замірах угодовською поведінкою союзників, радянський вождь висував дедалі відвертіші умови – усвідомлював, що за співпраці з лондонським урядом не досягне підкорення Польщі, а тому створив власний польський уряд з допомогою польських комуністів, вцілілих після погрому 1937-1938 рр. у СРСР. Та позиція і саме існування емігрантського уряду змусило його до певних поступок полякам у вигляді показового суверенітету. Після шести років найстрашнішої в історії людства поневірян поляки, що першими вступили у війну з німецько-фашистськими агресорами, завершили її останніми. Вони вели боротьбу, не дивлячись на те, що зміна політичної ситуації ставила під сумнів можливість поновлення Польщею повної незалежності.

Друга світова війна, якій, як і першій, була притаманна взаємна ворожнеча українців і поляків, не внесла жодних змін до становища українського народу. Польській же народ хоча й відновив свою державність, проте її існування було цілком під контролем СРСР.

Питання для самоконтролю:

- 1. Чому Німецько-Польська війна переросла у світову?*
- 2. Чому Франція і Англія не надали військову допомогу Польщі у вересні 1939 р.?*
- 3. Коли і за яких обставин Червона армія вторглася на територію Польщі?*
- 4. Чому і при яких обставинах польський уряд покинув територію Польщі?*
- 5. В чому полягав «четвертий поділ Польщі»?*
- 6. Чому Катинь стала символом долі поляків у СРСР?*
- 7. Яку мету поставив перед собою польський уряд в екзилі?*
- 8. Назвіть основних лідерів польського уряду в еміграції?*
- 9. Де польські солдати розпочали військові дії на боці союзників?*

10. *Які польські військові підрозділи були сформовані на території СРСР?*
11. *Які взаємини склалися між ОУН-УПА та АК у роки війни?*
12. *Які наслідки мало Варшавське повстання?*
13. *Які наслідки для Польщі мали рішення Кримської (Ялтинської) конференції?*
14. *Як відреагував польський уряд в Лондоні на рішення Кримської конференції?*
15. *Які польські формування брали участь у Берлінській операції?*
16. *Які рішення прийнято на Потсдамській конференції?*

Питання для самостійного опрацювання:

1. *Проголошення у червні 1941 р. чільними представниками ОУН відродження української держави, та наслідки цієї події.*
2. *«Волинська трагедія» в українсько-польських стосунках Другої світової війни.*
3. *Діяльність Ванди Василевської по формуванню польських збройних загонів на теренах СРСР.*

Література до розділу

Биковський Л. Польське повстання у Варшаві 1944 року: Споми́ни очевидця. – Лондон, 1963. – 46 с. – Відб. з «Визвольного шляху».

Ежевский Л. Катынь, 1940 / Сокр. пер. с пол. О. и Э. Штейн. – 4-е изд. – Рига : Авотс, 1990. – 95 с.

Катынская драма: Козельск, Старобельск, Осташков: Судьба интернированных польских военнослужащих / Сост., общ. ред. О.В. Яснов. – Москва : Политиздат, 1991. – 240 с.

Лисенко О.Є., Марущенко О.В. Українсько-польські стосунки періоду другої світової війни у вітчизняній історіографії: Бібліогр. покажчик / НАН України. Ін-т історії України та ін.; Відп. ред. С.В. Кульчицький. – Київ ; Івано-Франківськ, 2003. – 124 с.

Назаревич Р. Варшавское восстание. 1944 год: Полит. аспекты: [Пер. с пол.] / Послесл. и общ. ред. И. Созин; Пер. М.Ф. Зубков. – Москва : Прогресс, 1989. – 231 с.

Носкова А.Ф. Разорение экономики Польши гитлеровской Германией, 1939-1944 (территория генерал-губернаторства) / Отв. ред. В.М. Турок. – Москва : Наука, 1971. – 255 с. – Библиогр.: с. 244-254.

Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни. Документи з українських архівів і польські публікації / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Центр українознавства. – Київ : Укр. Видав. Спілка, 2003. – 576 с.

Україна – Польща: важкі питання. Т. 5: Матеріали V міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”, Луцьк, 27-29 квіт. 1999 р. / Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об’єднання українців у Польщі. – Турса, 2001. – 359 с.

Україна – Польща: важкі питання. Т. 10: Матеріали XI міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”, Луцьк, 27-29 квіт. 1999 р. / Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об’єднання українців у Польщі. – Турса, 2006. – 370 с.

Polska i Ukraina po II wojne światowej / Pod red. W. Bonusiaka. – Rzeszów: Wyd-wo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1998. – 358 s.

Torzecki R. Kontakty polsko-ukraińskie na tle problemu ukraińskiego w polityce polskiego rządu emigracyjnego i podziemia (1939-1944). – Dzieje najnowsze. – 1981. – № 1-2. – S. 324-327.

Розділ 3 ВІДНОСИНИ МІЖ ПНР ТА УРСР

3.1. Перші кроки по відбудові Польщі на нових засадах (1944-1953 рр.)

22 липня 1944 р. московське радіо інформувало про утворення в Хелмі, зайнятому Червоною армією, Польського комітету національного визволення та обнародувало від його імені «*Маніфест*». В ньому йшлося про необхідність проведення на визволених теренах аграрної реформи, про налагодження тривалої співпраці з СРСР. Було зазначено, що еміграційний уряд в Лондоні та його органи в країні не уповноважені представляти польський народ і є поза законом. На переконання самопроголошеної влади еміграційний уряд опирався на «незаконну фашистську» квітневу, 1935 р., Конституцію і своєю авантюристичною політикою допровадив у 1939 р. Польщу до катастрофи. 27 липня 1944 р. частина членів ПКНВ прибула до Хелма, а вже на початку серпня отаборилися в Любліні.

Звитяжні перемоги Червоної армії над гітлерівцями і їх сателітами спричинили значний ріст популярності СРСР та Й. Сталіна. В ході війни головні союзники по антигітлерівській коаліції не дуже переймалися, що Червона армія втілювала у життя імперський план спрямований на опанування і підпорядкування держав Центрально-Східної Європи. На зайнятих нею теренах у складі сформованих урядів домінували про-радянські ставленики. За допомогою діючих організацій лівого спрямування формувалися органи влади орієнтовані на СРСР. Противників такої ситуації звинувачували в співпраці з фашистами в роки окупації. Значна частина «політиків-колабораціоністів», що не сприймали нову владу була репресована. Багатьох колишніх офіцерів АК інтерновано до концтаборів у СРСР. У радянській неволі в 1945 р. перебував 54761 поляк. По мірі советизації щораз більшу роль стали відігравати радянські органи безпеки. Їх безкарна діяльність не підлягала жодному контролю чи обмеженню.

17 липня 1945 р. в *Потсдамі* розпочалася третя після Тегерану і Ялти конференція Великої трійки. Вона мала на меті визначити умови майбутнього мирного трактату, а до його укладення розв'язати питання Німеччини. Потсдамський устрій мав бути перехідним, але виявився одним із найбільш тривалих, що визначив *status kvo* післявоєнної Європи. Польща, Чехословаччина, Румунія, Болгарія, Угорщина і Югославія опинились у радянській сфері впливу. Литва, Латвія, Естонія, Білорусь і Україна лишались радянськими республіками. Фінляндія балансувала на межі незалежності. Східна Німеччина, аж до Лаби, теж належала до радянської сфери інтересів. Такий *поділ Європи* втримався до 1989-1990 рр.

За роки війни і окупації Польща зазнала значних руйнувань. Найбільші втрати прийшлися на жителів міст, оскільки було замордовано майже все єврейське населення, що переважно там мешкало, а також планомірно винищена інтелігенція, втрати якої значно перевищували втрати інших

соціальних груп. У ході воєнних дій та окупації на теренах Польщі загинуло понад шість мільйонів осіб. Особливих руйнувань зазнала Варшава. Тимчасовий уряд намагався посилити свій авторитет у населення. Спільноті було запропоновано лозунг: «*Разом відбудуємо свою столицю*». Ініційовано реалізацію аграрної реформи.

ПКНВ на перших порах був сформований на коаліційних засадах. Окрім комуністів до нього входили представники ППС та інших політичних угруповань. На чолі комітету перебував тоді мало знаний соціаліст *Едвард Осубка* (з часу перебування в Москві відомий як Е. Осубка-Моравський). Радянський уряд встановив дипломатичні стосунки з Польщею і акредитував при ПКНВ генерала *Миколу Булганіна*.

Так склалося, що найбільш чисельним союзником Червоної армії на радянсько-німецькому фронті було Народне військо польське. В Москві, ухвалено рішення про переформатування Польської армії і підпільної Армії людової у Збройні сили Республіки Польща, що отримали неофіційну назву *Військо польське*. Його структура і статuti загалом повторювала радянську модель. 26 липня 1944 р. у Москві Е. Осубка-Моравський і В. Молотов підписали договір, згідно якого найвища військова влада в межах відродженої Польщі мала належати радянському Головнокомандувачу – Й. Сталіну. До радянської юрисдикції мали належати «злочини» проти Червоної армії.

В структурі політичного устрою, що проіснував у Польщі до початку 1947 р., формально найважливішим органом державної влади була *Крайова народна рада* (Крайова рада народова). 28 червня 1945 р., після кількомісячних консультацій лівих сил та представників лондонського уряду, вдалося дійти до згоди, на підставі якої в Москві оголошено про створення ТУНЄ. Відповідно до домовленостей до КРН увійшов *Вінцентій Вітос* та *Станіслав Грабський*. Новими членами уряду мали стати представники еміграції: *Станіслав Миколайчик*, *Ян Станьчик* і *Мечислав Тхугутт* (взяв самовідвід). На чолі Тимчасового уряду національної єдності став Е. Осубка-Моравський, а двома віце-прем'єрами були В. Гомулка і С. Миколайчик. Після московських рішень про створення ТУНЄ до Варшави прибув С. Миколайчик. У його особі вбачали представника прозахідних, антикремлівських і антикомуністичних сил. Він посідав пост віце-прем'єра і міністра рільництва. Його опорою стали угруповання, що представляли село – *Польське Стронніцтво Людове*, яке очолював В. Вітос, один із лідерів та символів польського національного руху. В листопаді 1946 р. відбулися вибори до Законодавчого сейму. За їх результатами сформовано владні органи. Президентом став Б. Берут, а на чолі уряду став Ю. Циранкевич. Першим віце-прем'єром В. Гомулка. Устрій і повноваження органів влади регулювала так звана «мала Конституція», ухвалена в 1947 р. Невдовзі сейм прийняв закон про «План відбудови народного господарства» на 1947-1949 рр. Під час реалізації трирічного плану активно запроваджувався радянський досвід стимулювання виробництва. Так звану стахановську модель у Польщі було ініційовано пропагандистською компанією навколо

особистості гірника *Вінцента Пстровського*. По його смерті («*Хочеш потрапити на суд божий, працюй так, як гірник Пстровський*» – мовилося у популярних тоді коломийках) «стахановщину» стали пропагувати численні функціонери ППР.

Одночасно в керівних структурах партії відбувся розкол. Вже в перші повоєнні роки в країні розгорнулася гостра політична боротьба за владу. ППР і ліві партії спирались на політичну і військову підтримку СРСР. Опозиція, очолювана ПНС С. Миколайчика, підтримувалася збройним підпіллям загонів колишньої АК. На південно-східних теренах Польщі діяли формування УПА. У ряді регіонів розгорнулася справжня громадянська війна. Референдум (червень 1946 р.) про нові кордони й устрій післявоєнної Польщі за офіційними даними приніс перемогу табору ППР, який використав його як репетицію перед виборами до Законодавчого сейму. У 1947 р. С. Миколайчик побоюючись замаху чи репресій домовився з посольством Великобританії і таємно *відплив* із Гдині. Його противники трактували втечу як доказ пред'явлених йому претензій. У травні 1947 р. розпочалася «битва з торгівлею». Її політичним наслідком стало послаблення кооперативного сектору. Виголошена В. Гомулкою 3 червня 1948 р. на пленумі ППР промова та рішення про підготовку другого з'їзду посилили внутрішньопартійну боротьбу. Ця ситуація збіглася в часі із загостренням дискусій у Комінформі відносно концепції «національних шляхів до соціалізму». Бюро Комінформу піддало критиці югославського лідера *Йосипа Броз Тіто*, який сповідував свій власний, відмінний від радянського, шлях до соціалізму. Позиція В. Гомулки, який лиш натякнув на певні *особливості польської дороги* до соціалізму викликала різку критику частини колег у керівництві партії, зокрема – *Мар'яна Стихальського, Якуба Бермана і Хіларі Мінца*.

Я. Берман обґрунтовував запозичену з радянської практики тезу про загострення класової боротьби по мірі просування будівництва соціалізму. В свою чергу, *Х. Мінц* вказував на першочергове значення державного сектору економіки. На його переконання, приватний сектор повинен бути зведений до нуля.

В березні 1948 року лідери Польської соціалістичної партії *Юзеф Циранкевич* і *Станіслав Швальбе* погодилися на поєднання з Польською робітничою партією. Від В. Гомулки вимагали визнання власних помилок у провадженні розбудови соціалізму в Польщі. Останній, формально перебуваючи у відпустці, відмовився від самокритики. Із 31 серпня по 3 вересня 1948 р. на пленумі ЦК ППР відбувся партійний суд над В. Гомулкою. Керівництво партії вказало В. Гомулці на численні «прорахунки та помилки». В. Гомулка змушений був покаятися. Однак, це не врятувало його від усунення з посади генерального секретаря. В 1948 р. він змушений був відійти від керівництва партією, а у 1951 р. разом із дружиною був заарештований. Новим лідером став С. Берут. Відставка В. Гомулки дала підстави провести чистку партійних рядів, із яких було виведено понад 82 тисячі членів. 15 грудня 1948 р. в приміщенні Варшавської політехніки розпочав роботу об'єднавчий конгрес, що завершився *створення ПОРП*.

Лідером новоствореної партії став Б. Берут. Об'єднання партії було фікцією. Фактично ППР поглинула ППС. Системні політичні зміни 1948 р. свідчили, що політичний устрій у Польщі все більше нагадував радянську модель. Починаючи з 1948 р. було проголошено курс на будівництво засад соціалізму за радянським зразком.

Із 1948 р. започатковано реформування навчальних програм. До шкільних підручників було впроваджено засади матеріалізму і марксизму, що стали обов'язковими на всіх щаблях навчання. Розпочалася ідеологізація молодого покоління, що тривала весь час існування ПНР. Образ навколишнього світу подавався в чорно-білих тонах. Історію було препаровано за радянським взірцем. Через такий підхід зникла багатогранність історичного процесу, а залишалися лише ярлики. Ставала реальною небезпека для національної культури і самобутності. Відомі науковці, що мали ім'я в польській науці та зберегли контакти із закордонними осередками, усувалися із наукових установ та навчальних закладів.

На відмінну від республік СРСР, в Польщі, як і в деяких інших країнах-сателітах, збереглися свого роду релікти політичних і громадських об'єднань (Демократична партія тощо). Разом із тим, ПОРП опиралася на сталінське бачення класової боротьби і у внутрішньому житті керувалася принципами так званого демократичного централізму. На чолі партії і держави стояв Б. Берут. З нагоди шістдесятих роковин вождя його іменем було названо університет у Вроцлаві, металургійний комбінат у Ченстохові, автомобільний завод в Любліні. Зростала численність партійних функціонерів, що у 1953 р. становили близько тринадцяти тисяч. Вони наділялися численними привілеями, символом яких у Польщі стали магазини «за жовтими фіранками», де можна було придбати дефіцитні товари.

За радянським зразком польська вдала відправляла до тюрем та таборів політичних в'язнів. Метою масових арештів було створення в суспільстві переконання, що жертвою може стати кожен хто не поділяє існуючих цінностей. Наприкінці 1940-х – початку 1950-х рр. однією з прерогатив влади був пошук ворогів у власних рядах та серед католицького духовенства. Спецслужби Польщі зачасти координували свої дії із аналогічними службами країн радянського табору.

Держава монополізувала майже всю видавничу справу. Ще численні одразу після війни приватні видавництва впродовж 1950-1952 рр. було ліквідовано. Залишилося хіба що кілька католицьких видавництв, до кінця доби Народної Польщі погано забезпечених папером. Регламентація постачання паперу державою і впроваджена від початку цензура становили два істотні елементи панування партії над друкованим словом. Серед видавництв найбільшого значення в Народній Польщі набули Державне наукове видавництво, Державний видавничий інститут. З 1952 р. почала діяти Польська академія наук, організована за радянським взірцем, що перебрала майно і філії – Польської академії знань (Краків) і Варшавського наукового товариства. Видавалися твори В. Леніна і Й. Сталіна. Масово

друкувалась пропагандистська література і численні переклади радянської літератури. Друк польської літератури перебував під пильним контролем і не раз провадилася зачистка від неблагонадійних фрагментів, включаючи між іншими твори *Адама Міцкевича*, *Марії Конопницької*, *Мельхіора Ваньковича*. З громадських бібліотек усувалися праці багатьох видатних поляків: Ю. Пілсудського, Р. Дмовського, Я. Корчака. Багато письменників вирішило, що нові реалії варті підтримки. Висування сільської молоді, загальна безплатна освіта й охорона здоров'я, масова читацька аудиторія виглядали великими здобутками. Ці митці не бачили або не бажали помічати тіньові сторони нав'язаної Польщі системи урядування, – брак суверенітету і постійну присутність радянських військ у країні.

3.2. Проблема кордонів повоєнної Польщі

Кордони Польщі було узгоджено на останній зустрічі Великої трійки в період із 17 липня по 2 серпня 1945 р. в Потсдамі. Західні держави, програвши баталії стосовно устрою польського уряду, не надто переймалися долею Польщі та бажанням набути нових територій за рахунок Німеччини. В цій ситуації захисником польських інтересів виступив Й. Сталін, який розумів, що чим більше довоєнних німецьких територій отримає Польща, то тим більше буде залежати від СРСР. Певний вплив на територіальне питання справила і делегація в складі Б. Берута, В. Гомулки, С. Миколайчика, яка підтримала пропозиції Й. Сталіна. Тому за поляками було визнано розмежування по річках Нисі Лужицькій і Одрі, та включення до складу Польщі вільного міста Гданська і частини Східної Пруссії. Північний схід Пруссії з Кенігсбергом залишились на радянському боці. Тоді твердили, що «остаточне окреслення кордону Польщі треба відкласти до мирної конференції з Німеччиною». Було вирішено також виселити німецьку людність із теренів, визнаних за Польщею. Обидві сторони, Радянський Союз і західні союзники, залишили за собою право остаточного рішення щодо Німеччини. Були побоювання, що це станеться за рахунок Польщі. СРСР ще більше посилював залежність комуністичних панівних верств Польщі, постійно нагадуючи, що він виступає єдиним гарантом усталеного в Потсдамі кордону з Німеччиною. Терени на схід від Одри отримали назву ново-повернених (віднайдених, «землі одзискане») земель. У травні 1945 р. виник *конфлікт* стосовно Орави і Спішу. Не зважаючи на протести місцевих словаків (близько 16020 тисяч осіб), проведено кордони відповідно до тих, що були перед 1938 р. У червні 1945 р. влада для подальшого зміцнення свого престижу використала *конфлікт* із Чехословаччиною щодо Заольжя і Котліни Клодзької. Польща погрожувала застосуванням збройних сил у вирішенні суперечки. Остаточо конфлікт розв'язав Й. Сталін, наказавши Польщі повернути Заольжя, а Чехословаччині відмовитися від колишніх німецьких теренів Шльонська (Сілезії).

Східні рубежі Польщі було погоджено ще **27 липня 1944 р.**, коли уряд СРСР уклав із ПКНВ угоду про кордон, згідно з якою за основу при

визначенні радянсько-польського розмежування встановлювалася лінія Керзона. 9 вересня 1944 р. ПКНВ і уряд Радянської України за вказівкою Кремля уклали угоду про обмін населенням. Формально лінія кордону була затверджена 16 серпня 1945 р. польсько-радянським договором у Москві. Реалізація договору вплинула на характер руху опору розгорнутого ОУН-УПА. Розпочате у вересні 1945 р. польським урядом загальне примусове виселення українців із території Польщі до УРСР Військом польським призвело до активізації протидії. Ця протидія визріла не в один день і не за чийсь суб'єктивними бажаннями. Справа в тім, що шовіністично настроєні керівники тодішньої Польщі дозволили міліції, а також окремим озброєним групам цивільного польського населення «стимулювати» виїзд українців до СРСР. На перших порах переселення мало, до певної міри, добровільний характер. Виїжджали елементи маргінальні, малосвідомі («москвофільські») і прокомуністичні. Однак незабаром українських селян почали змушувати до еміграції за допомогою терору. Саме ця ситуація вирішальним чином і вплинула на рішення керівників УПА взяти під захист українське населення. Наприкінці березня 1945 р. Головний провід ОУН виділив Закерзоння в окремий організаційний край, провідником якого було призначено Я. Старуха («Стяга»), заступником В. Галасу («Орлана»), керівником Служби безпеки П. Федоріва («Дальнич»), а командиром загонів УПА – М. Онишкевича («Ореста»). Серед найбільш відомих керівників підрозділів УПА були Я. Коцьолка («Криlach»), П. Миколенко («Байда»), М. Дуда («Громенко»), Р. Грубельський («Бродич»), В. Шишканець («Бір»), В. Щигельський («Бурлака»).

Кордони польської держави відтак у порівнянні з довоєнними було пересунуто зі сходу на захід подекуди більше ніж на сотню кілометрів. У 1946 р. у відповідності до попередніх вказівок Й. Сталіна було врегульовано лінію кордону Польщі з Чехословаччиною. В березні 1947 р. обидві сторони підписали договір про визнання і взаємодопомогу. Набуті поляками території були на більш високому рівні розвитку ніж втрачені землі. На колишніх німецьких теренах існувала добре розвинена інфраструктура (дороги, канали, електростанції). На віднайдених землях було поселено вихідців із Білорусі та України, які при виїзді з СРСР мусили підтверджувати документально своє польське походження. Це були насамперед поляки, які за будь-яку ціну прагнули втекти з-під радянської влади, систему управління якої добре пізнали. Населення держави ставало все менш строкатим за національним складом.

До складу Народної Польщі увійшли Підляшшя, Люблінщина, Холмщина, Перемишльщина, Малопольща, Мазовія, Куявія, Вармія і частина Мазур, Гданське Помор'я, Західне Помор'я, Великопольщі, Любуська земля, Долішня Сілезія, Опольська Сілезія, Горішня Сілезія, частина Цешинської Сілезії. На півночі кордон проходив морським берегом завдовжки 524 км. Загалом територія Польщі після війни мала 311,73 тис. км², тоді як у 1939 р. країна займала площу 389,72 тис. км². Східні землі другої Речі Посполитої, що увійшли до складу СРСР, охоплювали 178,22 тис. км², а набуті західні

землі 101,2 тис. км². Таким чином, територія з містами, що до Другої світової війни являли собою важливі осередки польської культури (Вільнюс, Львів, Гродно), зменшилася майже на 78 тис. км². Землі та міста, включені до складу держави, були натомість населені майже винятково німцями (Щецин, Вроцлав, Зелена Гура). Після 150-річної перерви до Польщі повернувся Гданськ. 15 лютого 1951 р. було підписано між СРСР та ПНР угоду про за якою остаточно *завершено обмін прикордонними теренами* з УРСР. СРСР передавав Польщі ділянку державної території в Дрогобицькій області загальною площею 480 км². На цій території опинився повністю Нижньо-Устрицький район (27 сільських рад і районний центр), три сільради Стрілківського району (Бистрянська, Липецька і Міхновецька) і чотири сільради Хирівського району (Коростенківська, Ліскуватенська, Нановська і Стебницька). Внаслідок цього обміну була переселена вглиб УРСР 51 тисяча українців із 42 населених пунктів: ця «внутрішньо українська» депортація тривала з травня по жовтень 1951 р. СРСР отримав натомість ділянку в районі міст Сокаль, Кристинопіль, Белз і Угнів, із покладами кам'яного вугілля та залізничної гілкою, яка поєднувала Львів із Володимир-Волинським і Ковелем. Частина виселених з гір українців (мешканців етнічної Західної Бойківщини) було розселено також і в цьому районі, а в новоствореному Бещадському повіті Польщі були поселені також поляки з відданої СРСР території

Важливе місце керівництво ПНР відводило економічній інтеграції та налагодженню відносин із сусідами: ЧСНР, НДР і ФРН. У червні 1958 р. підписано договір із Чехословаччиною про остаточно визнання спільного кордону. У листопаді 1967 р. і на початку 1970 р. польське керівництво добилося значного пропагандистського успіху – у Варшаві був підписаний польсько-німецький договір, за яким ФРН визнала західні кордони польської держави.

3.3. Вплив міжнародної ситуації після Другої світової війни на внутрішню та зовнішню політику Польщі

Вже перші місяці по завершенні воєнних дій у Європі показали справжні наміри Й. Сталіна щодо Польщі. Радянське керівництво сприймало Польщу як свою вотчину. На її теренах поширювалися структури та запроваджувалися методи характерні для радянського НКВС. Було створено Міністерство громадської безпеки на чолі з *Станіславом Радкевичем*. Ключові позиції в державному апараті посіли представники ПРП. Її лідери, зокрема віце-прем'єр В. Гомулка, намагалися поєднувати революційні лозунги з національними традиціями. В свою чергу, представники створеного в роки війни на теренах СРСР Центрального бюро польських комуністів і їх лідер Б. Берут, вважали незалежну Польщу етапом на дорозі до поширення комунізму в світовому масштабі. Наприкінці 1940-х рр. Європа і світ виявилися поділеними на два табори, які керувалися кардинально протилежними ідеологіями, їх змагання та боротьба перетворилися на

суперництво за вплив у світі, що спричинило гонку озброєнь і конфронтацію у глобальному масштабі. Радянське керівництво на чолі з Й. Сталіним здобуло значний політичний вплив у Центрально-Східній Європі й Азії і прагнуло нав'язати комуністичний рух в європейських країнах для подальшого поширення комуністичної ідеології та встановлення світової гегемонії. В цей же час радянські науковці та військові провели вдаль випробування ядерної зброї. На Далекому Сході за безпосередньої допомоги СРСР, в Китаї перемогли комуністи на чолі з Мао Цзе-дуном. При підтримці та за участі КНР і СРСР північно-корейські комуністи в порушення міжнародних угод спровокували конфлікт який тривав із 1950 по 1953 рр.

Важливе місце у внутрішній політиці мало освоєння ново-приєднаних територій. Ці терени, що належали до війни Німеччині, знаходилися під контролем радянської військової адміністрації. Радянські спецпідрозділи вивезли зводи фабрики і промислове спорядження. Деякі міста, як наприклад Щецин, були не тільки зруйновані в ході боїв, але й пограбовані воїнами Червоної армії. Ще в березні 1945 р. тимчасовий уряд розділив ново-приєднані землі на чотири адміністративні одиниці: Шльонськ Опольський, Нижній Шльонськ, Західне Помор'я та Вармія з Мазурами. За погодженням із керівництвом СРСР розпочалося заселення тих територій польським населенням. Урядом було створене Бюро західних земель, реформоване в Міністерство ново-приєднаних земель. Вже впродовж 1945 р. на ті терени прибуло близько 750 тисяч переселенців. Паралельно їх покидали німці, яким було дозволено взяти із собою ручний багаж. До кінця 1947 р. із насиджених місць виселено понад 3 мільйони німців.

Присутність війська і радянських спецслужб та інтенсивна пропаганда представниками нової влади обумовили те, що поступово зменшувався вплив лондонського уряду. З його згоди генерал *Леопольд Окулицький* ще в січні 1945 р. сповістив про припинення діяльності АК. Однак не всі її вояки виконали це рішення. Частина з них створила конспіративну організацію «Воля і незалежність». Тим часом, лондонський уряд переконував своїх прихильників, що досить скоро дійде до війни між Заходом і СРСР. Набуло поширення гасло «*Пережили ми п'ять років окупації, переживемо і рік демократії*». Значного розголосу отримав арешт 16 польських політиків, пов'язаних із лондонським урядом. Одночасно із процесом «шістнадцяти» відбувалася в Москві конференція у справі створення уряду національної єдності. В тих консультаціях відмовилися брати участь представники лондонського уряду. Польську еміграцію представляли С. Миколайчик, Я. Станьчик, А. Колодзей. До складу делегації з Польщі входили члени Тимчасового уряду Е. Осубка-Моравський, В. Гомулка, С. Берут і представники регіональних угруповань – В. Кернік, Ж. Жулавський та інші. Саме в тих складних умовах було вирішено сформувати ТУНС, де більшість міністерських портфельів посіли орієнтовані на СРСР політики. Цей уряд визнала значна кількість країн, в тому числі представники Великої трійки. Одночасно у визнанні було відмовлено польському уряду в екзилі, що перебував у Лондоні. Разом із тим, створення ТУНС дало можливість

польській дипломатії діяти більш активно на міжнародній арені. Польські дипломати приймали участь в Паризькій мирній конференції, що проходила впродовж липня-жовтня 1946 р., де вимагали від Румунії та Угорщини повернення майна, вивезеного восени 1939 р. Ставилося питання перед Болгарією та Італією про репарації. Разом із тим, позиції Польщі на міжнародній арені були достатньо слабкими, – її сприймали як сателіта СРСР. І дійсно, інструкції з Москви надходили польському керівництву що раз частіше. Посередником у цьому процесі був посол СРСР *Віктор Лебедев*. Свідченням значної залежності Польщі від Радянському Союзу було те, що закордонна політика носила підпорядкований характер. Польська дипломатія була пасивною, особливо стосовно західних держав. Так, 15 березня 1950 р. ПНР вийшла з Міжнародного валютного фонду та Міжнародного банку відбудови та розвитку, а 15 серпня перестала бути членом Міжнародної організації здоров'я.

Наслідки війни та досвід антигітлерівської коаліції обумовили необхідність формування міжнародної організації, яка б опікувалася поточними справами і конфліктами з метою недопущення нової світової війни. Тому впродовж 1945 р. країни-переможці доклали значних зусиль для створення Організації Об'єднаних Націй. Вже 16 жовтня 1945 р. представник ТУНЄ в ООН професор *Оскар Ланге*, 12 січня 1946 р. підписав Статут ООН. Разом із завершенням війни все виразнішими ставали розбіжності між ключовими країнами коаліції. Поширився антиколоніальний рух. Під час відкриття сесії загального зібрання ООН (січень-лютий 1946 р.) дійшло навіть до низки конфліктів. Іран направив у Раду Безпеки протест стосовно перебування на своїй території від серпня 1941 р. окупаційних військ СРСР і Великої Британії. Радянське керівництво дорікало Англії і Франції за жертви під час евакуації їх військ із Сирії і Лівану. Звертало увагу, що британські війська й надалі контролюють Грецію та Індонезію. Важливу роль відіграла ООН у виникненні (1948 р.) держави Ізраїль, що викликало ворожість арабських країн до цієї міжнародної інституції. У цих суперечках сторони часто посилалися на ухвалену в грудні 1948 р. *Декларацію прав людини*, яка проголошувала, що всі люди народжуються вільними і рівними. Однак, не всі країни-члени ООН реалізовували на практиці положення Декларації.

5 березня 1946 р. екс-прем'єр Великобританії У. Черчілль виголосив промову, в якій окреслив відносини з СРСР, як «холодну війну» і завів розмову про виникнення «залізної завіси» між СРСР і його сателітами з одного боку і країнами Заходу з іншого. В 1947 р. посилювалося подальше загострення міжнародної ситуації. Протистояння між СРСР та країнами Заходу ставало все більш виразним. Влітку американський держсекретар *Джордж Маршал* обнародував програму допомоги для постраждалих у роки Другої світової війни країн Європи. План стосувався і країн, що перебували під радянським контролем. Однак, тиск із боку Москви обумовив відмову Польщі та Чехословаччини від пропозицій прийняти таку допомогу. Великого розповсюдження набули ліві настрої. В 1947 р. на земній кулі існувало 76 комуністичних партій, які об'єднували 20 мільйонів членів. У

Шклярській Поренбі відбулася зустріч дев'яти європейських комуністичних партій. Із програмною доповіддю виступив радянський ідеолог Андрій Жданов. Він визнав, що підсумком Другої світової війни стало й те, що світ поділився на два ворожих табори. В Комюніке зустрічі йшлося, що представники комуністичних партій утворили так званий *Комінформ*. Його метою була пропаганда та нав'язування радянських стандартів. Однак, спроби поширення радянської гегемонії зіткнулися з опором керівників західних країн, які були проти поширення тоталітарної системи.

23 червня 1948 р. радянське військове командування розпочало *економічну блокаду західного Берліна*. Впродовж 300 днів лише повітряний коридор дав можливість вистояти місту. У 1949 р. на території окупованій СРСР було проголошено про створення Німецької Демократичної Республіки. Наступного року її було прийнято до створеної роком раніше Ради економічної взаємодопомоги. Впровадження в підконтрольних Радянському Союзу державах прокомуністичних режимів все більше вносило напругу в міждержавні стосунки з країнами Заходу. Тому своєрідним майданчиком для дискусій стала ООН та інші міжнародні організації. В березні 1950 р. на першій сесії Світового конгресу захисників миру в Стокгольмі польська делегація запропонувала прийняти резолюцію про заборону виробництва ядерної зброї. В листопаді того ж року Варшава стала місцем проведення другого Світового конгресу.

У квітні 1949 р. держави Західної Європи разом із США і Канадою утворили воєнно-політичний блок Північноатлантичний союз, метою якого було визначено захист від агресії з боку будь-яких інших держав, насамперед СРСР. У 1955 р. проголошена на території «бізонії» Федеративна Республіка Німеччина була включена до НАТО. У відповідь, під егідою Радянського Союзу країни-сателіти (1955 р.) у Варшаві проголосили створення військового блоку – **Організації Варшавського договору**. Загострення міжнародної напруги спричинило інтенсивний ріст озброєнь. Розгорнулася робота над новими технологіями і видами озброєнь – атомна, хімічна і бактеріологічна зброя тощо. Численні конфлікти, що виникали після завершення Другої світової війни на теренах оголошених життєво важливими зонами інтересів великих держав, викликали побоювання, що одна із сторін може вдатися до використання зброї масового знищення.

Уряди європейських країн прагнули до створення об'єднання держав, яке становило б протизвагу супердержавам – США і СРСР. На їх думку, об'єднана Європа мала сформувати великий ринок фінансів і продукції. Істотну роль у триваючих декілька років перемовинах становив підписаний у 1951 р. договір між Бельгією, Францією, Голландією, Люксембургом, ФРН і Італією, про європейський ринок вугілля і сталі. Згодом було підписано нові угоди, що зміцнили Європейський Союз. Керівництво СРСР намагалося протиставити ЄС підконтрольну РЕВ. Нажаль, РЕВ опиралася у своїй діяльності не стільки на економічні, скільки на політичні засади. Відсутність конкуренції, політична доцільність, зарегламентованість були справжнім гальмом у розгортанні діяльності РЕВ.

Загострення міжнародних стосунків затрудняло, а то й унеможливило, врегулювання всіх питань пов'язаних із завершенням війни. Наприклад, Польща змушена була провадити переговори стосовно сплати передвоєнних боргів, розблокування доступу до золотого запасу, що знаходився в Англійському банку, повернення майна вивезеного до Румунії та Угорщини, отримання компенсацій від союзників Німеччини тощо. До кінця не вирішеним залишалось питання кордону по Одрі та Нисі. Впродовж багатьох років ця проблема вносила напругу не тільки у польсько-німецькі, але й польсько-англійські й польсько-американські стосунки.

5 березня 1953 р. помер Й. Сталін. У всіх державах радянського блоку було оголошено траур. У Польщі в дні скорботи Рада держави прийняла рішення про перейменування міста Катовице в Сталінград, *Палац культури і науки*, що в центрі Варшави був збудований як дар радянського народу Польщі, названо його ім'ям. Було схвалено рішення про відкриття біля входу пам'ятника диктатору. Багато десятиліть ця найвища споруда в центрі польської столиці нагадувала полякам «хто в їх домі господар». З офіційної атмосфери жалоби випав краківський «Tygodnik Powszechny», який не розмістив рекомендованого йому некролога і фотографії «батька народів». Наслідком непослуху стало закриття цього гнобленого цензурою видання.

Після смерті Й. Сталіна керівники держав-сателітів більш уважно стали придивлятися до подій, що відбувалися в СРСР та державах «співдружності». На початку літа 1953 р. припинилися воєнні дії в Кореї. В стосунках між Сходом і Заходом намітилося потепління. Разом із тим, масові демонстрації в Східному Берліні були придушені радянськими танками. Загибло близько 300 протестувальників. Арешт Л. Берії влітку 1953 р. вселяв надію, що весільні органи держбезпеки СРСР відійдуть на задній план у прийнятті політичних рішень. У Польщі викликали шок свідчення високопоставленого функціонера МДБ *Юзефа Швятла*, який 5 грудня 1953 р. під час відрядження до НДР втік на Захід. Ю. Швятло з 28 вересня 1954 р. перед мікрофонами радіо Вільна Європа в циклі передач «За кулісами безпеки і партії», розповів про життя і пільги властей ПНР, про боротьбу з Костелом і злочини апарату МДБ. Центральний комітет ПОРП в січні 1955 р. висловив жаль із приводу беззаконь органів безпеки, про які буцімто ніхто не знав. Було виключено з партії та заарештовано кількох функціонерів МДБ, відповідальних за зловживання. Наприкінці 1954 р. було звільнено з в'язниці В. Гомулку. Проте примас С. Вишинський залишався й надалі в ув'язненні. Важливою подією став *Міжнародний фестиваль молоді і студентів*, що відбувся в 1955 р. у Варшаві.

Смерть Йосипа Сталіна все ж принесла зміни в систему радянської влади; що поширилась й на країни-сателіти. На міжнародній арені настала певна рівновага сил. Обидві сторони вже мали атомну зброю. Захід і СРСР залякували одне одного, а по суті справи не бажали конфронтації. Послаблення терору в СРСР дало змогу повернутися з радянських таборів тисячам поляків. Започатковану лібералізацію вже неможливо було зупинити. Йшлося лише про обсяг змін. Зрозуміло було, що Москва не

погодиться добровільно на суверенітет ПНР та інших країн комуністичного блоку. Підписаний Варшавський договір поглибив залежність держав народної демократії від СРСР, що мав 200 дивізій порівняно з 80-ма в решті держав, а також обґрунтовував присутність радянських військ у ПНР, УНР, СРР та НДР.

3.4. Національні меншини в повоєнній Польщі

Із наближенням Червоної армії до польських теренів набувала актуальності проблема міжнаціонального врегулювання. Взимку 1943-1944 р. польське підпілля, головним чином АК, взяла під свій контроль терени Закерзоння до яких входили: Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшшя. Патріотично налаштовані українці, а також їхні родини, піддавалися фізичному терору. Від решти населення вимагалось продемонструвати беззастережну лояльність. У свою чергу насильницькі акції (*Волинська трагедія*) українського підпілля стосовно польського населення додавали напруги у відносини між цими двома народами.

Влітку 1944 р. М. Хрущов зробив спробу приєднати до території УРСР Підляшшя, Холмщину, Надсяння. Кремль відкинув ці пропозиції. З санкції Сталіна, 9 вересня 1944 р., у Любліні між урядом УРСР і ПКНВ було підписано Угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян із території УРСР. За уповноваженням Уряду УРСР її підписав Голова Раднаркому УРСР М. Хрущов, за уповноваженням ПКНВ – Голова Комітету Е. Осубка-Моравський. Угодою було передбачено переселення на територію УРСР усіх українців, які проживали в Холмському, Грубешівському, Томашівському, Любачівському, Ярославському, Перемишльському, Лесківському, Замостівському, Красноставському, Білгорайському, Влодавському повітах. Це стосувалося також інших районів Польщі, де були українці, які б побажали переселитися з території Польщі в Україну, а також передбачалася евакуація в Польщу всіх поляків і євреїв, які перебували в польському громадянстві до 17 вересня 1939 р. та мешкали в УРСР і які б виявили бажання переселитися на територію Польщі. В Угоді наголошувалося на тому, що переселення є добровільним. Принцип добровільності майже відразу був знехтуваний підписантами угоди. Страшна нелюдська ситуація довкола того спричинила трагедії в тисячах українських, польських і єврейських сімей.

На початку листопада 1944 р. перші транспорти з українським населенням прибули з Польщі до УРСР (переважно до південних та східних областей), а в грудні того самого року – перші ешелони з польським населенням із території УРСР до Польщі. З початком зими число бажаючих виїхати з обох сторін значно скоротилося. Основною причиною цього стало те, що Люблінська угода не викликала захоплення українського і польського населення. У середині 1945 року під загрозою опинилася вся переселенська акція: до 3 вересня 1945 р. з Польщі було виселено 22123 українців, що складало набагато менше осіб, які були намічені для переселення. Тому,

6 липня 1945 р. в Москві уряд СРСР і ТУНЄ Польської Республіки підписали Угоду, якою передбачалася евакуація з території Польщі до СРСР українського, білоруського і російського населення, яке мешкало поза територією, охопленою діяльністю переселенських комісій, створених на підставі Угоди від 9 вересня 1944 р. Довелось неодноразово змінювати і відсувати терміни завершення переселенської акції, а з кінця літа – початку осені 1945 р. перейти до застосування винятково примусових заходів щодо переселенців. Наступного року постало питання і про переселення до Польщі, крім польського населення західних областей УРСР, тих колишніх польських громадян, які на підставі постанов Раднаркому СРСР від 5 квітня та 11 липня 1944 р. приїхали на територію України зі східних областей Росії. Українське і польське збройне підпілля докладало чималих зусиль аби перешкодити примусовому переселенню громадян із підконтрольних теренів.

За цих обставин УПА на теренах Закерзоння здійснила спробу встановити контакти з АК. Про те, що представники з обох боків намагалися знайти шляхи до примирення, свідчить факт зустрічі в жовтні 1945 р. у селі Великий Кут представника АК генерала Сальського з «Енеєм» (Петром Олійником) – керівником південної групи УПА. Метою зустрічі було погодження питання спільної боротьби з радянською владою. Дійти до остаточної згоди тоді не вдалося. Обидва підпільні угруповання самостійно протидіяли переселенню поляків з українських земель і українців із польських. Бажання мирних стосунків у один із найбільш складних періодів історії було притаманним підпільно-повстанському руху з обох боків. Таке порозуміння було досягнуто лише між деякими низовими структурами польського збройного підпілля і УПА на Підляшші, Ряшівщині, південно-східній Люблінщині. На найвищому рівні ці контакти не вдалося закріпити, що й породжувало криваві ексцеси: польське і українське підпілля протистояли одне одному.

Дії УПА стимулювали каральні операції польської влади проти потенційних «націоналістів», до яких тепер легко було зараховувати мешканців фактично кожного українського села. В черговий раз (як це вже бувало в історії) розпочалося жорстоке польсько-українське протистояння. УПА, вважаючи територію Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя, що залишилась у кордонах польської держави, споконвічною українською етнічною територією, виступала на захист прав і життя, місцевого автохтонного українського населення. Насамперед її загони почали знищувати переселенські комісії, польських військових, а також спалювати села, з яких було виселено українців і куди заселили поляків. Зрозуміло, що польська офіційна влада, підтримувана з Москви, займала цілком протилежну позицію, вважаючи власні насильницькі акції цілком логічними проти «бандитських» дій УПА. Одночасно була піддана забороні діяльність греко-католицької церкви. Проте всі заходи польських і радянських каральних органів та регулярного війська, спрямовані на боротьбу з УПА, не дали в 1945-1946 рр. бажаних наслідків. Розбиті по кілька разів сотні відновлювалися знову, знаходячи допомогу і підтримку в навколишніх селах

у мешканців, які симпатизували УПА. Залучення війська до переселенської акції не забезпечило повної депортації всіх українців. Приблизні дані свідчать, що в кінці 1946 р. на південно-східних територіях Польщі ще мешкало біля 200 тисяч осіб української національності. Для влади це означало: українська проблема не розв'язана. Більшість українського населення не бажала добровільно-примусово покидати рідні землі. На теренах заселених українцями продовжувало активно діяти підпілля УПА на чолі з Мирославом Онишкевичем (Орест). Його загони провели 27-28 травня 1946 р. в Грубешові вдалу операцію проти регулярних підрозділів Червоної армії та польських сил безпеки.

Офіційною доктриною в практиці міжнародних відносин і національному питанні комуністичної Польщі стала теорія пролетарського інтернаціоналізму. Насправді політика Польщі щодо українців базувалася на невизнанні їхніх самостійницьких устремлінь та на цілеспрямованій асиміляції, що заохочувалося Москвою. Так зване «*остаточне розв'язання*» в січні 1947 р., коли військові відділи на території південно-східних воєводств отримали наказ скласти списки українських сімей, які не переселилися у 1944-1946 рр. Заступник начальника Генштабу *Стефан Моссор* запропонував план переселення українців на західні землі, що за рішенням Потсдамської конференції відійшли від Німеччини до Польщі. Йдеться про повернуті землі, тобто про Південну Пруссію та Сілезію. Саме на цих землях українці повинні були асимілюватись поляками. **28 квітня 1947 р.** розпочалася операція «*Вісла*», що продовжила справу. На переконання польського дослідника Ришарда Тожецького рішення про проведення операції «Вісла» було ухвалено у Москві в лютому 1947 р., а план її підготував, за дорученням Л. Берії і Г. Маленкова нарком внутрішніх справ УРСР С. Савченко. Вже в березні 1947 р. відповідне рішення ухвалило Політбюро ЦК ППР, а по тому і Комітет громадської безпеки Польської Республіки. Це означає, що вбивство «вояками УПА» 28 березня 1947 р. заступника міністра національної оборони Польщі генерала *Кароля Сверчевського* зовсім не мало такого фатального значення для розгортання операції «Вісла», як це вважалося раніше (й досі не має повного переконання, що загибель генерала була саме пов'язана з діяльністю УПА). Українців під приводом того, що вони є опорою УПА, насильно виселили на північні та західні землі Польщі. Операція «Вісла» проводилася регулярним військом – 5 дивізіями піхоти, 1 дивізією корпусу внутрішньої безпеки та 3 додатковими полками (піхотний, самохідний і саперний) – разом 7 дивізій. Війську допомагала міліція обивательська, добровольчі резерви міліції обивательської та управління безпеки. Всього в цій акції брали участь 20 тисяч польських вояків, не беручи до уваги відділів місцевої міліції, органів безпеки і прикордонників. Загальне керівництво здійснював генерал С. Моссор. Про координацію дій польських властей із керівництвом СРСР свідчить і той факт, що радянське командування перекинуло до Львівської області одну танкову дивізію, спеціальні проти-партизанські загони і заблокувало прикордонними військами українсько-польський кордон. Чехи

виставили спеціальну оперативну групу і надали полякам транспорт, щоб їх частини могли швидше пересуватись.

Українські села просто знищували – палили приватні будівлі, руйнували церкви, інші пам'ятки культури. Тільки на Лемківщині спалено понад сто храмів. Ліквідовувалися топоніми, що свідчили про колишнє автохтонне українське населення. Ще у квітні 1947 р. Політбюро ЦК ППР ухвалило створити для остраху непокірних концтабір у Явожно. Тут було ув'язнено 3870 осіб, в тому числі 700 жінок, 27 греко-католицьких та православних священиків. За час функціонування концтабору (травень 1947 – січень 1949 р.) загинуло понад 160 в'язнів. За новими уточненими даними із Закерзоння примусово було виселено 483808 етнічних українців (3 серпня 1990 р. сенат Республіки Польща прийняв спеціальну заяву, в якій дав політичну і моральну оцінку акції «Вісла» як таку, що притаманна тоталітарним режимам, а Александр Квасневський у 2002 р. вибачився перед українцями за дії тодішньої комуністичної влади).

Формально акція «Вісла» завершилась у липні 1947 р. Однак, переселення продовжувалось у серпні-вересні та навіть у жовтні 1947 р. Окремі особи, тимчасово затримані або відлучені від своїх родин, приїздили на нове місце мешкання ще в січні 1948 р. Останньою групою переселенців стали 32 родини, переселені між січнем-квітнем 1950 р. з повіту Новий Торг до Щецінського воєводства. Це були родини, які не одержали дозволу на перебування в прикордонній смузі, головно змішані подружжя. Депортація українського населення позбавила боротьбу УПА в Закерзонському краї основної мети – збройного захисту цього населення. Ось чому головнокомандувач УПА *Роман Шухевич* (Тарас Чупринка) віддав наказ припинити там активні дії.

У післявоєнний період важливим осередком ревізії польських зовнішньополітичних доктрин і концепцій щодо України була польська еміграція. Поряд із силами, що стояли на позиціях лондонського емігрантського уряду в українському питанні, з'явилися авторитетні речники українсько-польського діалогу. До них на самперед належать паризький журнал «Культура», що його видає Єжи Гедройц, та видавництво «Літературний інститут», де україністика посіла досить поважне місце (згадаймо видану ним знамениту антологію української літератури «Розстріляне відродження» Юрія Лавриненка). Єжи Гедройц ще перед війною виказав розуміння українських проблем і шукав можливості діалогу. Його ніколи не залишала надія на утворення в майбутньому незалежної, демократичної, дружньої до Польщі України, і він вбачав свій обов'язок у створенні умов для польсько-українського порозуміння. У сімдесятих «Культура» ініціювала спільну декларацію відомих представників польської і української еміграції. Загальноприйнятою є думка, що паризький щомісячник заклав якісні підвалини майбутнього діалогу обох народів, зробив великий внесок у подолання антиукраїнських упереджень і стереотипів у польському суспільстві.

Окрім українців депортації зазнали і представники інших національностей. Так, на Білосточчині нараховувалося близько 150 тисяч білорусів православного віросповідання і 200 тисяч католицького. На Сувалцизні мешкало кілька тисяч литовців. Ще 9 вересня 1944 р. тимчасовий польський уряд і керівництво СРСР та БРСР уклали угоду про обмін населенням. Аналогічний договір було підписано 22 вересня 1944 р. з литовським керівництвом. Білоруське та литовське населення, стосовно якого офіційна влада намагалася дотриматися принципу добровільності при переселенні з Польщі опинилося в дещо кращій ніж українці ситуації. Все ж частина білорусів (декілька десятків тисяч) змушена була покинути рідні домівки під тиском польських підпільних та партизанських угруповань, що спалювали їх домівки. Бажаючи уникнути переселення певна частина українців, білорусів, литовців та німців декларувала себе за поляків.

У складній ситуації опинилися і євреї. Лиш невеликій частині євреїв вдалося пережити фашистську окупацію. В повоєнні роки їх активно переселяли до Польщі із Західної України та Білорусії. На теренах Польщі вони зіткнулися досить сильними антисемітськими настроями. До певної міри проблема пов'язана з тим, що в міжвоєнний період багато євреїв були пов'язані з комуністичним рухом, відійшли від своєї національності та юдейської релігії. Зі вступом Червоної армії до Польщі багато їх посіли високі позиції в уряді й апараті безпеки. Дії цих апаратників опиралися на ідеї міжнародного комуністичного руху, що прагнув підпорядкувати дедалі більше нових країн, в тому числі і Польщу. Однак, багато простих громадян надавали їх діям національного забарвлення. Впродовж 1944-1947 рр. у Жешові та Кракові відбулися єврейські погроми в ході яких було вбито близько 2 тисяч євреїв. Трагічні події відбулися у Кельцях. Там, 4 липня 1946 р. від рук натовпу загинуло сотні польських євреїв. Це спровокувало еміграцію (63 тисячі) євреїв до Палестини і США.

Своєрідне вирішення проблем національних меншин привезеною в обозі Червоної армії новою польською владою не могло не позначитися на ставленні до поляків за межами Польщі. Із територій, що раніше належали другій Речі Посполитій переселилося близько двох мільйонів поляків. Окрім того, впродовж 1945-1950 рр. із глибинних районів СРСР було переселено до Польщі близько 250 тисяч поляків та євреїв (при тому, що в радянській глибинці залишилося на подальше проживання понад 1,5 мільйона колишніх громадян Польщі). Поверталися до дому поляки із Заходу – переважно вивезені на роботи до Німеччини (близько 2 мільйонів), а також близько 200 тисяч довоєнних трудових емігрантів із Франції та Бельгії. Новоприбулим населенням влада досить активно заселяла колишні німецькі терени. Ще до зайняття цих територій Червоною армією значна частина місцевих жителів (понад 4 мільйони) покинула свої домівки і перебралася на захід від Одери та Ниси Лужицької. Для німців, що не вибралися з рідних домівок було облаштовано табори, з яких найбільш недобру славу отримав Ламбіновеце. Вже впродовж 1945 р. територію Польщі добровільно або під примусом покинуло близько 800 тисяч німців. Акцією примусу, що

здійснювала друга армія Війська польського керував генерал *Кароль Свірчевський*. Впродовж 1946-1947 рр. до радянської та британської зони контролю було переселено ще близько 2 мільйонів німців. У 1950 році в рамках програми возз'єднання родин до НДР з ПНР відбулося переселення 60 тисяч осіб, а в 1951-1954 рр. виїхало понад 15 тисяч німців.

Фізичний і моральний терор представників інших національностей підтримуваний владою і заохочуваний із Москви сприяв тому, що Польська Народна Республіка перетворювалася на державу з національно однорідним населенням.

3.5. Вплив «відлиги» в СРСР на ситуацію в ПНР

Смерть «батька народів» вселила надію на певні позитивні зміни у відносинах між Москвою і сателітами. Однак, внутрішньополітична боротьба, що розгорілася після смерті Й. Сталіна в радянському керівництві мала певну тяглість. Потрібний був час, аби суспільство і влада усвідомили ситуацію і зважилися на певні дії. В травні 1954 р., у Москві вийшла друком повість Іллі Еренбурга «*Відлига*», яка була перекладена на польську мову роком пізніше. Її назва стала символом процесів, що розпочалися в СРСР та країнах-сателітах. Студентська молодь шукала свого місця в політичних і суспільних процесах. Весною 1954 р. виник Варшавський студентський театр сатири. Молодь старалася виділитися одягом та іншими проявами власної незалежності й чинила спротив офіціозу. Набув популярності студентський тижневик «*Wprost*».

Значимі події в ПНР відбулися після несподіваної смерті 12 березня 1956 р. у Москві *Болеслава Берута*. Населення розраховувало на зміни у внутрішній та зовнішній політиці держави. Зростало невдоволення низькою заробітною платнею, нестачею товарів першої необхідності. Часи існування ПНР без перебільшення можна назвати періодом політичних криз. Вагомим випробуванням став 1956 р., по тому студентські хвилювання 1968 р., масові страйки робітників у грудні 1970 р., акції протесту проти підвищення цін у січні-лютому 1971 р. і в червні 1976 р. Вони в свою чергу привели до активізації опозиційних рухів і організацій, таких як Польська незалежна угода, Комітет захисту робітників, Рух захисту прав людини і громадянина, Рух молоді Польщі та «Солідарності».

Перші кроки реформ пов'язаних із «хрущовською відлигою» в СРСР вселяли у поляків ілюзію зменшення тиску Москви на Польщу. Одним із центрів боротьби трудящих за свої права стало місто *Познань*. 26 червня 1956 р. до Варшави було направлено делегацію від робітничих колективів із метою проведення переговорів щодо проведення реформ. Не бажання властей вести діалог та запроваджувати зміни обумовило спалах обурення. На найбільшому в Познані підприємстві, фабриці імені Г. Цегельського, 28 червня 1956 р., розпочався страйк («*чорний четвер*»). Внаслідок того, що влада ігнорувала вимоги робітників, рушила вулична демонстрація під гаслами «хліба і свободи». До ходи фабричних робітників долучилися

колективи інших підприємств міста. Демонстранти звільнили політичних в'язнів. Почалися сутички біля будівлі Служби громадської безпеки. Підняте по тривозі військо не застосовувало зброю. Вояки легко дозволили себе роззброїти, дехто братався з натовпом. Обложені функціонери відчули, що в юрмі зростає ненависть. Власті у Варшаві ухвалили рішення ввести до Познані бронетанкові війська. Маршал **К. Рокосовський** для придушення робітничих виступів у Познані створив спеціальний військовий штаб на чолі з генералом Станіславом Поплавським. Вояків було повідомлено, що йдеться про придушення про-німецьких заворушень, організованих імперіалістами. Прем'єр **Юзеф Циранкевич** у виступі 29 червня 1956 р. по радіо промовив знаменні для Польщі слова, що *«підняту проти народної влади руку буде відтято»*. В ході вуличних сутичок було підпалено значну кількість танків і самохідних установок. В результаті заворушень в Познані за офіційними відомостями загинуло 75 осіб і 575 поранено. Почались арешти (близько 750 осіб), а у вересні-жовтні відбулися швидкі судові процеси над учасниками подій. Звинувачені отримали по кілька років ув'язнення.

Жовтень-листопад 1956 р. у Польщі приніс зростання політичної активності суспільства. Населення тішилося з того факту, що разом із своїм почтом покинув країну маршал К. Рокосовський, а влада вимушена була звільняти політичних в'язнів. 18 жовтня 1956 р. посол СРСР у Варшаві **Пантелеймон Пономаренко** інформував польське керівництво щодо занепокоєння антирадянськими настроями. Наступного дня для участі у роботі восьмого Пленуму ЦК ПОРП до ПНР прибула радянська делегація у складі М. Хрущова, Л. Кагановича, А. Мікояна і В. Молотова та генерала І. Конєва. Одночасно з Шльонська і Помор'я маршем на Варшаву рушили радянські війська, порти на Балтиці блокував ВМФ СРСР. Під час польсько-радянських переговорів, що відбувалися у Бельведері М. Хрущов поставив вимогу включення до складу ЦК ПОРП осіб лояльно налаштованих до Радянського Союзу. Після повернення до Москви радянське керівництво мало зустріч із партійною делегацією КНР, яка негативно висловилася щодо замірів збройної інтервенції в Польщі. Справа в тому, що на початку жовтня в КНР перебувала польська делегація на чолі з Е. Охабою. Їм вдалося переконати керівництво КНР, що події в Польщі не носять контрреволюційний характер і партія зможе взяти під контроль ситуацію. Польські події, очевидно, підштовхнули до аналогічних протестів, що відбулися у жовтні-листопаді 1956 р. у Будапешті. Угорські спецслужби і радянські війська жорстоко придушили народні виступи: близько 3 тисяч учасників виступів загинуло, кілька десятків тисяч отримали поранення, 200 тисяч змушені були емігрувати.

Кооптований до складу ЦК ПОРП В. Гомулка у своєму виступі на Пленумі вказав на прорахунки попереднього керівництва і **визнав події у Познані як прояв робітничого руху**. Він критично віднісся до намагань нав'язати кооперативи та колгоспи в аграрному секторі. Акцентував увагу на праві кожного народу на суверенітет. Відмітив необхідність подальшої демократизації внутрішнього життя держави на чолі з ПОРП. Нове

керівництво вважало за необхідне перебудувати свої відносини з країнами соціалізму і передовсім із СРСР. Демократичні процеси в ПНР вселяли надії в української інтелігенції на аналогічні зміни в УРСР.

В. Гомулка отримав значний кредит довіри спільноти, що очікувала на позитивні зміни у внутрішній політиці держави та дистанціюванні (на скільки дозволяла ситуація) від Москви. По країні прокотилася хвиля зібрань і демонстрацій. Було розгромлено будинок польсько-радянської дружби у Вроцлаві тощо. Люди вимагали покінчити з наслідками сталінізму та надмірною радянською присутністю на теренах Польщі – відправити у відставку воєводських секретарів. 24 жовтня 1956 р. на площі Парадів у Варшаві відбулася майже півмільйонна демонстрація на якій виступив В. Гомулка. Він закликав кожного поляка до спокою і наполегливої праці на своєму робочому місці. В свою чергу зібрання вимагало припинення переслідування примаса С. Вишинського. Вже 28 жовтня примас повернувся до Варшави. Однак, поступки влади не вгамували пристрастей і народної ініціативи. 18 листопада в Бидгощу відбулися сутички міліції з демонстрантами, що намагалися демонтувати приміщення воєводської комендатури і глушники західних радіостанцій. Керівництво вдавалося до політики «батога та коржика» – з одного боку, суди карали найбільш активних учасників різноманітних акцій; з іншого, влада йшла на деякі поступки.

15 листопада 1956 р. в Москві перебувала польська партійно-урядова делегація на чолі з В. Гомулкою. Окрім декларування партнерських стосунків, невтручання у внутрішні справи було *досягнуто порозуміння* з конкретних питань. Зокрема, керівництво ПНР змушене було визнати невідворотність перебування радянського війська на своїй території, але його стаціонарування підлягало юридичному урегулюванню; домовлено про репатріацію з СРСР до ПНР поляків, які не змогли скористатися з цього права після 1945 р. та підлягали звільненню із таборів громадяни польського походження. Вже 17 грудня 1956 р. юридично оформлено умови перебування радянського війська на теренах Польщі. Підчас перебування партійно-державної делегації у Москві в травні 1957 р. було обговорено господарські справи. Зокрема, поставлено питання про виплату відрахувань ПНР із репарацій Німеччини на користь Радянського Союзу, отримання ліцензії на виробництво літака МІГ-21. В 1958 р. було погоджено морський кордон на Балтиці між ПНР та СРСР. У 1959 р. ПНР *стала тимчасовим членом Ради Безпеки* ООН. Повернення до влади В. Гомулки знаменувало зменшення втручання керівництва СРСР у внутрішні та зовнішні справи ПНР.

Доктрина соціалістичного господарювання не давала змоги нормально розвиватися приватному підприємництву. Тому його питома вага в національному доході була мізерною. Починаючи з 1956 р. можна вести мову хоч би про часткову відбудову приватного виробництва. Тим часом суспільні потреби зростали, а незграбний, охоплений плануванням згори, повільно реагуючий державний сектор не міг адекватно реагувати на потреби суспільства. Під час впровадження п'ятирічних планів не вдавалося

реалізувати деклароване переведення інвестиційних коштів із важкої промисловості на споживчі потреби громадян. За дедалі більшим інвестуванням важкої промисловості стояла політика Москви, скерована на зміцнення військового потенціалу країн ОВД. Керуючись її настановами потужне лоббі в партійному і тісно з ним пов'язаному адміністративному апараті підтримувало розбудову важкої промисловості. Великі промислові будови стали предметом гордощів воєводських секретарів ПОРП. Так постали металургійні гіганти Нова Гута (нині район Кракова), Гута Варшава, Гута Катовіце та верфі в Гданську і Щецині. Виникли потужна хімічна (Пулави) і нафтоочисна (Плоцьк, Гданськ) промисловість. Не останню роль у спорудженні цих промислових гігантів польської індустрії відіграли висококваліфіковані інженери з УРСР. Криворізька руда займала значну питому вагу в польській металургії.

Паралельно з демократизацією окремих ланок життя суспільства В. Гомулка поетапно прибирав всю повноту влади до рук. Не обійшов увагою і пресу. Спочатку відбулися зміни в редакціях «Trybuny Ludu», «Sztandaru Młodych», «Nowej Kultury», а тижневик «Po prostu», що вимагав радикальних демократичних реформ був закритий. У червні 1963 р. закрито «Nową Kulturę» і «Przegląd Kulturalny». Усунення в СРСР від влади М. Хрущова і розгортання боротьби з дисидентами слугувало орієнтиром провадження внутрішнього курсу і в ПНР.

В жовтні 1964 р. працівники Варшавського університету, члени ПОРП *Яцек Куронь* і *Кароль Модзелевський* уклали розлогий текст, в якому з марксистських позицій намагалися проаналізувати причини пануючої в Польщі партійної бюрократії і недолуге народне господарство. За звинуваченням у троцькізмі їх було тимчасово затримано, згодом виключено з партії. Намагаючись виправдати себе і обґрунтувати свої погляди вони звернулися з «відкритим листом» до членів ПОРП. У результаті «порушників спокою» було ув'язнено на різні терміни. 14 листопада 1964 р. тридцять чотири представники польської інтелігенції підписали до прем'єра лист-протест щодо утисків цензури. В числі підписантів значилися: *Єжи Андрієвський, Марія Данбровська, Кароль Естрейхер, Александр Гейштор, Павел Ясеніца, Казимир Вика, Тадеуш Котарбінський, Ян Парандовський, Владислав Татаркевич, Мельхіор Ванькович, Ян Ліпський* та інші. Їх звернення розійшлося в численних рукописах та було передано по радіо Вільна Європа.

На межі 1950-1960-х рр. у світі відбулися значні перетворення. Народи Африки і Азії звільнилися від колоніальної залежності. Цю обставину використало керівництво СРСР із метою розширити свій вплив. Символом розколу Європи стала берлінська стіна, що розділила навпіл Східний (комуністичний) і Західний (капіталістичний) Берлін. Напруги між Заходом та Сходом додала Карибська криза.

В червні 1967 р. спалахнула чергова *арабо-ізраїльська війна*. Впродовж шести діб ізраїльське військо зайняло Синайський півострів, терени на західному березі Йордану і Голанські висоти. Поразка арабів стала

неприємним сигналом для СРСР та його союзників по ОВД, що здійснювали поставки найновішого озброєння арабам. 9 червня 1967 р. у Москві на Консультативному Комітеті ОВД ухвалено рішення про необхідність розриву дипломатичних відносин з Ізраїлем (утрималася лише Румунія). 12 червня Польський уряд впровадив це рішення у життя. Окрім того в самій ПНР розпочалася чистка партійного та господарського апарату і війська від осіб єврейської національності, що підозрювалися в симпатіях Ізраїлю.

Весною 1968 р. в основних студентських містах Польщі дійшло до масових студентських виступів, викликаних зняттям із репертуару Національного театру в Варшаві драми Адама Міцкевича «Dziady» в постановці Казимира Деймека. Театральна публіка сприйняла бурхливими оплесками твір А. Міцкевича, що містив чіткі антиросійські тенденції. В. Гомулка, якому вдалося здобути довіру Москви, не бажав жодних ускладнень, а відтак вирішив заборонити подальші вистави драми «Dziady». У відповідь студентські демонстрації охопили не лише Варшаву, а й інші університетські міста і були придушені силою. Влада в організації студентських заворушень звинуватила світовий сїонізм. Відповідно об'єктом нападок стали громадяни єврейської національності. Сїоністів і ревізіоністів визнано за головних ворогів Польщі. Внаслідок тиску і політичних звинувачень державу покинули близько 20 тисяч євреїв та інакомислячих.

До певної міри студентів надихали зміни, що відбувалися в ЧСНР пов'язані із приходом у січні 1968 р. там до влади Олександра Дубчека. На перших порах новий лідер ЧСНР розраховував провадити реформи спільно з Польщею. З цією метою в Оставі 7 лютого 1968 р. відбулася його робоча зустріч із В. Гомулкою. Однак, польський керівник застеріг його від кардинальних реформ. Ідеї О. Дубчека про можливість побудови соціалізму «з людським обличчям» імпонували багатьом полякам. Керівництво СРСР вбачало в ініціативах чеського лідера загрозу підриву могутності соціалістичної системи. На зібранні керівників країн ОВД 8 травня 1968 р. було визнано дії керівництва ЧСНР як контрреволюційні (з таким формулюванням не погодився лише лідер Угорщини *Янош Кадар*). В ніч із 20 на 21 серпня 1968 р. кількасот тисячне угруповання військ ОВД, що складалося із підрозділів направлених СРСР, ПНР, УНР, НДР, НРБ вступили до ЧСНР. Польські сили вторгнення під командуванням генерала *Флоріана Сівіцького* нараховували 24341 солдата, 647 танків, 566 бронемашин, 4798 самохідних установок, 36 вертольотів. Наслідком вторгнення військ ОВД стало поранення близько тисячі учасників протестів і майже сто загиблих. Одним із важливих наслідків «празької весни» стала апробація на практиці так званої доктрини Л. Брежнєва. Згідно її канонів, Радянський Союз залишав за собою право направити у разі необхідності свої війська до любої країни соціалістичного табору. Один із активних противників вторгнення Ришард Сівець 8 вересня 1968 р. на знак протесту проти вторгнення в Чехословаччину вдався до акції самоспалення на стадіоні Десятиріччя у Варшаві. Перебування польського війська на теренах сусідньої держави тривало до 2 листопада 1968 р. Внутрішньополітична боротьба

загострилася на тлі «празької весни». Події у ЧССР спричинили утворення в польському керівництві двох угруповань. Група так званих партизанів гуртувалася навколо міністра Внутрішніх Справ Мечислава Мочара і стояла на націоналістично-патріотичних позиціях. Інша концентрувалася навколо популярного на Шльонську *Едварда Герека*, тогочасного секретаря ПОРП у Катовицях.

Початок 1970-х ознаменувався кризовими явищами в економіці ПНР. Майже всі підприємства потерпали від нестачі робочих рук. Зростання національного доходу досягалося не через підвищення продуктивності праці, а через зростання зайнятості та грошових видатків. Відтак розвиток господарства був і надалі екстенсивним. Польські товари не витримували конкуренції на закордонних ринках, тому лише малу частину виробів вдавалося продати на Заході за конвертовану валюту. Величезний ринок СРСР поглинав усе. На економічне становище справляла вплив зовнішня заборгованість. Падіння популярності та зростання невдоволення стилем керівництва В. Гомулки в керівництві партії робили справою часу його відставку. В грудні 1970 р. підвищення урядом цін на продовольство, зокрема на м'ясо, дало безпосередній поштовх робітничим виступам у Гданську, Гдині та Щецині. Керівники партії наважилися застосувати зброю проти робітників-демонстрантів. Були вбиті та поранені. В країні зросла напруга. За цієї ситуації 20 грудня 1970 р. пленум ЦК ПОРП зняв В. Гомулку з посади Першого секретаря, обравши натомість *Едварда Герека*. Кандидатура, мабуть, була узгоджена заздалегідь, бо Москва не заперечила. Замість Ю. Ціранкевича прем'єром став *Пьотр Ярошевич*.

3.6. ПНР між двома кризами

Е. Герек розпочав правління з незвичних у світлі тодішньої партійної практики особистих зустрічей і дискусій зі страйкарями на верфях у Щецині та Гданську. Робітники дали Е. Гереківі кредит довіри, очікуючи на результати подальших дій. Однак, Е. Герек ніколи не мав настільки міцної позиції в суспільстві, як В. Гомулка в жовтні 1956 р. Його популярність зросла разом із швидким зростанням рівня життя в перші роки перебування при владі. Ініційований тоді економічний розвиток значною мірою спирався на залучення закордонних позик. Потік валюти із Заходу був настільки потужним, що дозволило розпочати широкомасштабні капіталовкладення в різні галузі економіки. Кон'юнктура, оперта на закордонні позики, закінчилася вже на межі 1974-1975 рр. Адже сума інвестицій зросла невідповідно можливостям.

Середина 1970-х рр. пов'язана із завершенням у Гельсинкі трирічних переговорів 15 країн членів НАТО, 7 країн учасників Варшавського договору і 12 нейтральних країн щодо визнання кордонів, які склалися у Європі після завершення Другої світової війни. *Гельсинський договір* визнавав рівні права держав, відмову від застосування сили, право на самовизначення народів, мирне вирішення суперечок, непорушність кордонів, невтручання у

внутрішні справи інших держав, дотримання прав людини і основних свобод. Гельсинський договір вселив надію у внутрішньої опозиції добитися певних поступок від режиму.

Період правління Е. Герека не був однозначним. З одного боку він клявся у вірності СРСР та ідеалам ленінізму, з іншого не заперечував досягнень країн Заходу. Він, людина, що до 1948 р. 25 років мешкала в Бельгії та Франції намагався лавірувати між СРСР та Заходом. Розвиток стосунків із Францією відбувався в культурній, науково-технічній і господарчій сфері. Зокрема було закуплено ліцензію на виробництво автобуса «Verliet». В Італії було закуплено права на виробництво автомобілів марки «Fiat». Підписання в 1970 р. договору з ФРН обумовив нормалізацію дипломатичних стосунків. У 1972 р. з офіційними візитами ПНР відвідали президент США *Р. Ніксон*, лідер СФРЮ *Йосиф Броз-Тіто*, а також генеральний секретар ООН *Курт Вальдхайм*.

Наприкінці 1970-х рр. у Польщі зі всією очевидністю проявився крах економічної політики керівництва на чолі з Е. Гереком. Намагання модернізувати важку промисловість обумовило значні валютні запозичення. Різко зменшилося виробництво товарів народного споживання. Промисловість країни в значній мірі залежала від поставок сировини з СРСР (пальне, газ, електроенергія, залізна руда, бавовна). В країні постійно виникали «м'ясні», «тютюнові» та інші кризи. Уряд був змушений йти на непопулярні заходи – підвищувати ціни на товари масового вжитку. Збитки спричиняло щоденне вимикання електричного струму, пониження тиску постачання газу, запровадження карточок на продовольчі та промислові товари. Відставання ПНР порівняно з розвиненими країнами було величезним. Невдоволення суспільства поглиблював фатальний стан охорони здоров'я. Безкоштовна медична допомога багато де стала фікцією. Село втрачало населення. На землі господарювали дедалі більш літні люди. До сумної економічної картини Польщі 1980-х рр. треба додати зовнішню заборгованість, яка становила 40 мільярдів доларів. По суті справи, Польща була неспроможна сплатити борг. В Польщі відбувалися численні робітничі протести, викликані соціально-політичною та економічною кризою, створилася нова політична ситуація – поширився потужний опозиційний рух. Процес створення відкритої політичної опозиції в ПНР прискорився після Гельсинських домовленостей країн Європи та масових страйків працівників задіяних у промисловому виробництві. Судові процеси над робітниками сприяли єднанню інтелігенції і трудящих у боротьбі з комуністичним режимом. Спалах громадського невдоволення у 1980 р. поклав край нещасливій для народного господарства декаді правління Е. Герека.

3.7. Виникнення «Солідарності». Занепад ПНР

14 серпня 1980 р. застрайкувала Гданська верф на знак протесту проти звільнення з роботи за політичними мотивами А. Валентовича, активного учасника страйкового руху. У вересні 1980 р. представниками страйкових

комітетів Польської Народної Республіки було схвалено утворити єдину для всієї країни організацію – Незалежну самоврядну професійну спілку «Солідарність». Це було об'єднання автономних організацій окремих районів. Координуючим органом спілки стала загально-польська Крайова узгоджувальна комісія, головою якої обрано активного учасника страйків ще 1970 рр., електрика Гданської верфі Леха Валенсу. 24 жовтня 1980 р. Варшавський суд зареєстрував «Солідарність». Авторитетними діячами спілки були: Збігнев Буяк, Адам Міхник, Януш Онишкевич та ін. «Солідарність» послуговувалася порадами провідних експертів: Броніслава Геремека, Яцека Куроня, Тадеуша Мазовецького. За неповних шістьнадцять місяців свого легального існування (до запровадження в грудні 1981 р. військового стану) «Солідарність» пройшла етап становлення і найвищого розвитку. Десятимільйонна профспілка очолила польський національний рух і стала провідником демократизації в Центральній і Східній Європі. Фінансову і моральну допомогу «Солідарності» надавав Захід.

Із самого початку «Солідарність» була переважно суспільно-політичним, а не профспілковим рухом, що у вересні 1981 р. обнародував свою програму. Вона передбачала, що Польща, залишаючись членом про-радянського військово-політичного блоку, одночасно повинна прагнути до внутрішніх перетворень суспільно-політичного ладу: політичного плюралізму, забезпечення громадянських прав і свобод, проведення економічних реформ на засадах ринкового планування під контролем робітничих самоврядних органів, встановлення суспільного контролю за діяльністю вищих посадових осіб держави, забезпечення незалежності суспільних і державних інститутів від ПОРП.

Керівництво ПОРП намагалось чинити перешкоди розширенню опозиційних сил, а це породжувало постійні конфлікти. Польський уряд відчував сильний натиск зі сторони СРСР, який вимагав застосувати рішучі заходи проти «Солідарності». 15 жовтня 1981 р. розпочалася нова хвиля страйків і акцій протесту. Різке погіршення політичної та економічної ситуації в Польщі спричинило чергову заміну вищого керівництва ПОРП. 16 жовтня почав роботу четвертий пленум ЦК ПОРП, на якому першим секретарем ЦК партії обрано В. Ярузельського. Генерала призначено також головою Ради міністрів, він зберіг за собою посаду міністра національної оборони. Виходячи з рішень пленуму, уряд видав указ про організацію та повноваження військових оперативних угруповань на території країни, спрямований проти можливих виступів опозиції. Паралельно з цими заходами здійснювалися спроби пошуку компромісу між урядом та «Солідарністю». Профспілка вимагала у властей своєї участі в керівництві країною, у вирішенні економічних і політичних питань. Із метою тиску на владу очільники «Солідарності» намагалися максимально використати свої контакти в країнах-кредиторах ПНР.

Різке загострення політичного протистояння відбулось у грудні 1981 р. Виникла небезпека неконтрольованого розвитку конфлікту з переростанням у громадянську війну з інтервенцією союзників по ОВД (аналогічно подіям

1968 р. в Чехословаччині). 3 грудня 1981 р. в місті Радомі відбулося засідання президії загальнопольської комісії і керівників регіональних організацій «Солідарності». На ньому прийнята резолюція, де зазначалося, що розмови про національну злагоду використовуються урядом як ширма, що прикриває приготування для атаки на профоб'єднання. В цій ситуації подальші переговори стали безпредметними. Відповідно, Державна рада затвердила *декрет про запровадження в Польщі воєнного стану*, була призупинена діяльність всіх політичних партій, громадських організацій і профспілок. Генерал В. Ярузельський отримав всі необхідні повноваження для придушення опозиції. Із введенням воєнного стану в Польщі починається підпільний етап у діяльності «Солідарності». Багато її керівників були арештовані чи інтерновані. У жовтні 1982 р. сейм ухвалив закон про професійні спілки, який скасував усі попередньо зареєстровані об'єднання і запровадив складну структуру створення нових спілок. Таким чином, «Солідарність» була поставлена поза законом. ПОРП намагалася провести реформи економіки і суспільного життя, які не мали успіху внаслідок панування ідеологічних догм, підтримуваних із Москви.

Радянська пропаганда досить односторонньо оцінювала польські події. Загострення внутрішньополітичного становища в країні вважалося наслідком підривної діяльності Заходу, а об'єктивні чинники до уваги не бралися. Причина полягала в тому, що радянське керівництво не могло і не хотіло визнавати, що командно-адміністративна система не виправдала себе. Радянська преса звинувачувала «екстремістські групи» в поширенні анархії та хаосу, але замовчувала те, що на польському кордоні було розташовано 18 дивізій країн-членів Варшавського договору, готових до початку воєнних дій у будь-яку хвилину. Запровадження воєнного стану активізувало діяльність польського самвидаву. Політичною подією стала позацензурна публікація книги Казімежа Подляського (Богдана Скарадзінського) «Білоруси – литовці – українці: наші вороги чи брати?» (1983), спрямованої на деміфологізацію польської свідомості щодо відносин із сусідами у ХХ ст.

З моменту впровадження воєнного стану політика властей була двозначною. З одного боку, вони запобігали перед Костелом, аби здобути певну прихильність, адже йшлося про нейтралізацію настроїв суспільства. З другого, весь час тривала підклимна боротьба направлена проти релігійних громад. Цьому служило, поміж іншого, залякування окремих ксьондзів, аж до вбивства в жовтні 1984 р. ксьондза *Єжи Попелюшки*. Цього разу завдяки свідченням *Вальдемара Хростовського*, свідка затримання ксьондза Є. Попелюшки органами спецслужб, якому пощастило втекти, держава не подала справу як дію невідомих виконавців. У лютому 1985 р. в Торуні відбувся процес над чотирма функціонерами служби безпеки, безпосередніми ініціаторами і вбивцями ксьондза.

Після початку перебудови в СРСР (1985 р.) було послаблено політичний контроль за країнами соціалістичного табору і склались умови для початку реальних демократичних перетворень. Наприкінці 1980-х рр. реформаторські сили здобули поважні впливи всередині ПОРП. Згуртовано

виступила політична опозиція режиму. Восени 1986 р., після позитивних змін на міжнародній арені й послаблення репресивної політики влади, відновили напівлегальну діяльність регіональні осередки «Солідарності». Восени 1987 р. діячі опозиції утворили нову політичну партію соціал-демократичного спрямування. Крім того, стала очевидною нездатність уряду вивести країну із кризи, і в керівних колах «Солідарності» зародилася ідея укладення «антикризового пакту», який би став результатом порозуміння між владою і суспільством. У квітні 1988 р. відбулися масові страйки. Робітники вимагали підвищення заробітної платні і легалізації «Солідарності». За таких умов влада вирішила провести переговори з опозицією. Їх результатом стала підготовка до проведення засідання «круглого столу». За участю представників «Солідарності», уряду, ПОРП, союзних партій із 6 лютого до 5 квітня 1989 р. тривав «круглий стіл». Наслідками засідань були рішення про проведення дострокових парламентських («контрактових») виборів, введення посади президента, створення в парламенті другої палати – сенату, а також розподіл мандатів між різними політичними силами в сеймі. Таким чином, довготривалі та складні переговори між правлячою Польською об'єднаною робітничою партією та опозицією завершилися прийняттям спільної компромісної угоди. Вона фактично узаконила відновлення багатопартійної системи в одній з провідних країн радянського блоку. ПОРП втрачала право на монопольне керівництво польським суспільством, формування уряду, абсолютне домінування в парламенті.

17 квітня 1989 р. відбулась повторна реєстрація «Солідарності». 20 квітня 1989 р. Л. Валенса здійснив візит до Ватикану, де мав аудієнцію у папи Іоанна Павла II. У виборчому процесі до парламенту «Солідарність» підтримали митці світового рівня Ів Монтан, Джейн Фонда, Стів Вандер та інші. «Солідарність» вперше отримала до ступ до радіо, телебачення, періодичних видань. Особливо великою популярністю у читачів користувалася «Трубина wyborcza». Не зважаючи на досягнуті домовленості внутрішньополітична ситуація залишалася не певною. У травні 1989 р. в кількох великих містах відбулися антиурядові демонстрації, а у Кракові будівлю консульства СРСР пікетували під гаслом «совети додому». Проти учасників цих акцій було застосовано загони ЗОМО. За угодою між урядом і «Солідарністю» було сформовано перехідні Національні збори (сейм і сенат), які започаткували період реформ. Було запроваджено політичну демократію, внаслідок якої виникли десятки нових партій різної орієнтації, почалось здійснення переходу до ринкової економіки шляхом роздержавлення власності (план віце-прем'єра *Лешека Бальцеровича*).

4 червня 1989 р. пройшли вибори до парламенту. За їх результатами «Солідарність» здобула 99 місць (із 100) у сенаті та 161 – в сеймі. Червневі вибори стали переломним епізодом у політичному розвитку Польщі. Вони показали негативне ставлення більшості населення до комуністичної влади. Однак, не було повної ясності як уникнути конфронтації і хто стане президентом. Напередодні цього важливого рішення до Польщі прибув президент США Д. Буш, який провів зустрічі з В. Ярузельським та

Л. Валенсою. В ході перемовин зійшлися на формулі «*ваш президент, наш прем'єр*». На спільному засіданні сейму і сенату 19 червня 1989 р. більшістю в один голос президентом країни був обраний В. Ярузельський. 24 серпня 1989 р. в Польщі створено коаліційний уряд національної довіри на чолі з радником «Солідарності» Т. Мазовецьким. Міністром закордонних справ став К. Скубішевський, а віце-прем'єром з економіки та фінансів став молодий, здібний економіст Л. Бальцерович. Уряд провадив зовнішню політику, засновану на національних інтересах, і зовнішньополітичний курс визначався у Варшаві, а не у Москві. Основним завданням влади стало вироблення нової концепції зовнішньої політики, враховуючи ті зміни, які відбувалися в Європі та СРСР. У цьому контексті великого значення набуло формування нових відносин із Радянським Союзом та радянськими республіками. У листопаді 1989 р. відбувся символічний візит прем'єра до Москви і відвідання ним Катині. Діяльність першого, не комуністичного уряду Польщі, почалася з ліквідації всього, що нагадувало про тоталітарний режим. Нова влада у відмінила комуністичні загальнодержавні свята. 29 грудня 1989 р. сейм прийняв поправки до Конституції, які усунули з її тексту комуністичну атрибутику: держава отримала назву **Республіка Польща** (*третья Річ Посполита*), видалено записи про керівну роль ПОРП, дружбу з СРСР тощо.

«Проукраїнською» виявилася позиція відомого дисидентського угруповання Конфедерації незалежної Польщі (КНП). Очолювана знаним антикомуністом Лешеком Мочульським, вона мала помірковано-націоналістичний характер. КНП надавала зв'язкам з Україною стратегічного значення, протиставляючи східноєвропейський регіон у геополітичному відношенні як Заходові (Західній Європі і Америці), так і Сходові. Восени 1989 р. група польських парламентарів брала участь у роботі Першого з'їзду Народного Руху України. Вони рішуче підтримали волелюбні устремління націонал-демократичних сил України. Саме тоді були закладені підвалини нової моделі польсько-українських відносин. Важливим продовженням польсько-українського діалогу була зустріч парламентарів у травні 1990 р. у Яблонні під Варшавою, наслідки якої у конструюванні польської політики щодо України відчутні й сьогодні. 13 жовтня 1990 р. у Києві міністр закордонних справ Республіки Польща К. Скубішевський підписав **Декларацію** про принципи та основні напрямки розвитку *польсько-українських відносин*.

Економічні реформи Л. Бальцеровича підтримав Міжнародний валютний фонд, а країни Заходу списали частину боргів взятих поляками ще у 1970-х рр. Події в Польщі значною мірою були зумовлені загальними процесами, що відбувалися у Європі та світі. Радянський Союз поглинутий власними економічними, політичними і міжнаціональними проблемами, відмовився від доктрини Л. Брежнєва, яка давала право СРСР безцеремонно втручатися у внутрішні справи країн-сателітів. У цей час розпад соціалістичного табору набув обвального характеру. Прийшли до влади демократичні сили в Угорщині. В листопаді 1989 р. після масових вуличних

протестів пішов у відставку Е. Хонекер і, на кінець, німці позбулися ненависної берлінської стіни. В Болгарії впала влада Т. Живкова. Відбулася «бархатна» революція в Чехословаччині. В грудні 1989 р. відбулися криваві сутички в Румунії, що закінчилися стратою диктатора Н. Чаушеску.

На початку 1990 р. ПОРП саморозпустилась. Замість неї утворилось ряд лівих робітничих партій, найвпливовішою з яких стала Соціал-Демократія Республіки Польща. Перебування В. Ярузельського на посту президента суперечило здоровому глузду і стало анахронізмом. Логіка політичного процесу привела до всенародних виборів президента, яким 22 грудня 1990 р. став Л. Валенса.

Таким чином, наприкінці ХХ ст. майже одночасно в Польщі та Україні розгорнулися національні та антикомуністичні рухи. 10 листопада 1980 р. було офіційно зареєстровано незалежну профспілку «Солідарність», десять років діяльності якої завершилися 25 листопада 1990 р. обранням першого посткомуністичного президента Польщі Л. Валенси та поворотом Польщі до європейської сім'ї народів. 1989 р. було засновано Народний рух України за перебудову. Його активна праця на ниві національно-державного відродження сприяла прийняттю Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. **Декларації** про економічний суверенітет України, а 24 серпня 1991 р. – проголошення **Акту** незалежності України.

Відновлення польської та української державності наприкінці ХХ ст. ознаменувалося докорінною зміною польсько-українських стосунків. 1990 р. польський сенат засудив операцію «Вісла». Першою державою, яка вже другого дня після проведення 1 грудня 1991 р. референдуму на підтримку Акту проголошення незалежності України та проведення перших в історії України всенародних виборів Президента визнала незалежність України, була Республіка Польща.

Питання для самоконтролю:

1. *За якими взірцями та гаслами відроджено повоєнну польську державність?*
2. *Коли і за яких обставин було переселено українських лемків із Польщі до УРСР?*
3. *Наслідки операції «Вісла» для українців Польщі.*
4. *Яким чином відбувалося освоєння новоприєднаних земель?*
5. *Яким чином сформувався східний кордон ПНР?*
6. *Як боролася влада з римо-католицьким та греко-католицьким костелом?*
7. *Які характерні прояви сталінізму були в Польщі?*
8. *Які зміни в Польщі відбулися після смерті Й. Сталіна?*
9. *Як склалися відносини Польщі і Радянського Союзу після 1956 року?*
10. *Як вплинули події у Чехословаччині 1968 року на ситуацію в Польщі?*
11. *Чому в епоху Е. Герека Польща потрапила в боргову залежність?*
12. *Яку роль у польській історії і на міжнародній арені відіграв колишній кардинал Кароль Войтила?*

13. З якої причини влітку 1980 року в Польщі дійшло до низки страйків?
14. За яких обставин виникла «Солідарність»?
15. Як керівництво СРСР зреагувало на виникнення «Солідарності»?
16. Коли і за яких обставин генерал В. Ярузельський запровадив військовий стан в Польщі?
17. Як зреагували західні демократії на запровадження військового стану?
18. Яке значення мала подорож Яна Павла II до ПНР у червні 1983 року?
19. Чи означало припинення військового стану врегулювання ситуації в Польщі?
20. Які події в Європі називають «осінню народів 1989» і як ця подія вплинула на ситуацію в УРСР?
21. Яким чином відбувався процес перетворення Польської Народної Республіки в Республіку Польща (третю Річ Посполиту)?
22. Яке значення для Польщі мали процеси пов'язані з розпадом Радянського Союзу і відмовою від доктрини Брежнєва?

Питання для самостійного опрацювання:

1. Доля греко-католицької церкви на теренах Польської Народної Республіки.
2. Зробіть аналіз нав'язаних дисертаційних досліджень і публікацій по проблемі переселення українських лемків до УРСР.
3. Вивчіть діяльність товариства «Меморіал» по встановленню долі польських військовослужбовців-в'язнів харківського табору військовополонених.

Література до розділу

Акція "Вісла": Документи / Впоряд. і ред. Є. Місила; Пер. з пол. І. Сварник; Наук. т-во ім. Шевченка у Львові та ін. – Львів ; Нью-Йорк, 1997. – 563 с., [6] л. фот. – (Українознавча б-ка НТШ; Ч. 8).

Антонюк С.М., Чистяков О.О. Общественно-политический кризис в Польше и католическая церковь (1980-1981 гг.) // Вопросы новой и новейшей истории. – К., 1989. – Вып. 5. – С. 40-47.

Борецкий Р. Дома и танки помогают? Военное положение в Польше в документах, воспоминаниях и оценках очевидцев // Новое время. – 1991. – № 16. – С. 22-24.

Буцко О.В. Украина – Польша: миграционные процессы 40-х годов / НАН Украины. Ин-т истории Украины. – Киев, 1997. – 149 с. – (Іст. зошити).

Грибков А.И. «Доктрина Брежнева» и польский кризис начала 80-х годов // Военно-исторический журнал. – 1992. – № 9. – С. 46-56.

Денчик В.А. Польская «Солидарность» – этапы развития // Полис. – 1991. – № 4. – С. 167-174.

Зашкільняк Л.О. Українсько-польські стосунки у ХХ ст.: Традиції та сучасність // Проблеми слов'язнознавства. – К., 1996. – Вип. 49. – С. 71-76.

Зашкільняк Л.О. Україна і українсько-польські відносини у післявоєнній польській історіографії // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 1993. – Вип. 4. – С. 148-156.

Кабачій Р.І. Морально-етичні проблеми акції переселення польських українців на Херсонщину в 1944-1946 рр. // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон, 2002. – Вип. 5. – С. 178-185.

Кабачій Р.І. Переселення українців з Польщі у Миколаївську область у 1944-1946 рр. // *Rocznik Europejskiego Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów*. – Lublin, 2003. – S. 135-143.

Кабачій Р.І. Проблеми адаптації депортованих з Польщі українців у Миколаївській області України // *Наукові записки Тернопільського педуніверситету «Польща-Україна: шлях до європейської співдружності»*. – Тернопіль, 2002. – С. 130-138.

Козловський І. Встановлення українсько-польського кордону, 1941-1951 рр. / *Наук. ред. В.В. Трофимович*. – Львів : Каменяр, 1998. – 222 с.: іл.

Кондрацький А. Терор і переслідування поляків на Україні в умовах радянської влади: Короткий нарис з історії. – К. : Основи, 1992. – 265 с.

Осадчук Б. Україна, Польща, світ. – Київ: «Смолоскип», 2001. – 355 с.

Павлова-Сильванская М.П. Феномен Валенсы // *Политические портреты*. – Москва, 1991. – С. 55-75.

Сергійчук В. Депортація поляків з України: Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944-1946 роках. – Київ, 1999. – 192 с.

Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. – Тернопіль : Кн.-журн. вид-во «Тернопіль», 1997. – 440 с.

Сергійчук В. Український здвиг: Закерзоння, 1939-1947 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; Центр українознавства. – Київ : Укр. Видав. Спілка, 2004. – 839 с.

Сінкевич Є., Покачалова А. Становище переселенців із Польщі на теренах Херсонської області УРСР у 1944-1946 роках (за архівними матеріалами) // *Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць*. – Херсон, 2002. – Вип. 9. – С. 74-77.

Стругинський В. 13 грудня 1981 р. в політичній історії Польщі: міфи та дійсність // *Науковий вісник Чернівецького університету*. – Чернівці : Рута, 2000. – Вип. 73-74. – С. 199-218.

Телегуз А.В. Підпільна діяльність незалежної самоврядної професійної спілки «Солідарність» в 1983-1988 рр. // *Вісник Акад. праці і соц. відносин Федер. профспілок України*. – К. – 2009. – № 2. – С. 152-157.

Ткачов С. Польсько-український трансфер населення, 1944-1946 рр.: Виселення поляків з Тернопілля. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1997. – 208 с., [7] с. іл.

Чужинце, іди скажи Україні: Увічнення трагедії Закерзоння в 1944-1947 роках: Фотоальбом / Б. Гук, М. Козак, М. Новосад, А. Яремко; За ред. Б. Гука. – Перемишль : Перемиський відділ ОУП, 2001. – 253 с.: фот.

Drozd R., Hałagida I. Ukraińcy w Polsce, 1944-1989: Walka o tożsamość: (Dok. i materiały). – Warszawa : Burchard Edition, 1999. – 303 s.

Jaruzelski W. Stan wojenny. Dla czego... – Warszawa, 1992. – 437 s.

Kabaczij R.I., Przesiedlenie Ukraińców z Chełmszczyzny na Chersońszczyznę w latach 1944-1946, [w:] *Rocznik Chełmski*. – T.VIII. – 2002. – S. 297-317.

Kowalski L. Komisarze stanu wojennego [w:] *Zeszyty Historyczne (zeszyt sto dwunasty)*. – Paryz : Instytut Literacki, 1995. – S. 109-141.

Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji “Wisła” 1947 roku / Pod red. W. Mokrego. – Kraków : Sz wajpolt Fiol, 1997. – 465 s.: il. – (Bibl. Fundacji Św. Włodzimierza; T. 1). – Ст. пол., укр.

Sinkevych Y. Lemkos and the Lemko Region During and After WWII in the Research of Ukrainian and Polish Scholars // *The Lemko Region, 1939-1947 War, Occupation and Deportation*. – Cracow – New Haven, 2002. – P. 253-256.

Wójcik W., Kozak Z. Akta dotyczące mniejszości ukraińskiej w Polsce i stosunków polsko-ukraińskich w zasobie Centralnego Archiwum Wojskowego [w:] *Ukraina a Polska partnerstwo strategiczne. Historia. Czas terażniejszy. Przyszłość*. – K., 2002. – Część druga. – С. 171-178.

Розділ 4.

СУЧАСНИЙ ЕТАП У ВІДНОСИНАХ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РЕСПУБЛІКОЮ ПОЛЬЩА.

4.1. Розпад соціалістичної системи та СРСР і формування нових взаємин між Україною та Республікою Польща

Формування українсько-польських відносини нового типу як незалежних держав стало можливим завдяки докорінним змінам у Європі наприкінці ХХ ст. Розпад Радянського Союзу, поява незалежної України на геополітичному просторі нової Європи, падіння комуністичної системи в Польщі, демократизація та розбудова незалежних держав на початку, геополітичне розташування, територіальна близькість, традиційні тісні економічні зв'язки та взаємний інтерес створили сприятливі передумови для формування нової моделі українсько-польських стосунків. Перед польськими керівниками, політичними партіями і рухами, загалом перед польським суспільством постала проблема вироблення не просто нової позиції у т.зв. «українському питанні», а довготермінової стратегії щодо новопосталої сусідньої держави.

Події кінця 1980-х – початку 1990-х років у Східній Європі радикально змінивши всю структуру міжнародних відносин в регіоні, створили своєрідний стратегічний вакуум на місці соціалістичного блоку. Ті зміни, які відбулися на європейському континенті, призвели до того, що більшість країн Центрально-Східної Європи, в тому числі Україна і Польща, зіткнулися з проблемою вироблення нової геополітичної стратегії та концепції національної безпеки, оскільки існуюча система безпеки була порушена. Після розпаду Організації Варшавського договору і Радянського Союзу, перед обома країнами постала проблема забезпечення своєї національної безпеки власними силами. Перед Україною і Польщею з огляду на інтереси національної безпеки, стратегічних цілей і суспільного розвитку існували такі можливості геополітичного вибору: або залишитися в рамках модернізованого Східного блоку, тобто в межах домінації Росії; або приєднатися до західних економічних та військово-політичних структур.

Для розв'язання проблеми вибору нових векторів геополітичного розвитку Україна та Польща обрали власні шляхи, які мали як спільні, так і відмінні риси. У випадку Польщі питання було розв'язане досить швидко. Результатом став вибір євроатлантичної моделі безпеки і співробітництва. Зовнішня політика Польщі стосовно своїх східних сусідів після розпаду СРСР була спрямована на створення доброзичливого, добросусідського середовища, а Україні в цьому контексті надається особливо вагоме значення. В нових умовах народам обох країн було зрозуміло, що до минулих чвар немає вороття. Високий рівень політичного взаєморозуміння та спільна воля політиків і народів обох країн до примирення сприяли прискоренню започаткованого у 1997 р. процесу зближення оцінок спільного історичного минулого, насамперед виробленню взаємоприйнятних

політичних підходів до оцінки і вшанування трагічних подій на Волині, спільного бачення трагедії українських лемків під час операції «Вісла», завдяки чому було визначено шляхи до опрацювання формули історичного примирення українського і польського народів. Марек Зюлковський – посол Республіки Польща в Україні зазначав: «Співпраця з Україною є перевіркою обох країн на спроможність сприйняття тези про те, що історія не може бути єдиним критерієм взаємин з іншою державою».

Після здобуття Україною незалежності Республіка Польща стала одним з основних стратегічних партнерів у її зовнішньополітичній та зовнішньоекономічній діяльності. По-перше, Польща належить до числа прикордонних, географічно близьких держав, а прикордонна держава – це найближче зовнішнє середовище, від взаємодії з яким залежить мир і стабільність в обох країнах та безперешкодне спілкування із зовнішнім світом. Крім того, встановлення добросусідських відносин вимагають спільні національні та регіональні інтереси, реально існуючі небезпеки, які необхідно усувати спільними зусиллями. По-друге, Польська Республіка є своєрідним мостом між Україною і Західною Європою, тому повноцінна українсько-польська співпраця розширить смугу стабільності й миру навколо обох держав, сприятиме їх утвердженню як впливових європейських гравців. Відносини з Республікою Польща набувають важливого значення в реалізації прагнення України до розширення політичних, економічних, культурних, наукових і гуманітарних стосунків із Центральною, Північно-Східною та Південно-Східною Європою. Розгалужені та стабільні стосунки України і Польщі є необхідною умовою повноцінного інтегрування у сім'ю європейських народів. По-третє, стратегічне партнерство України і Польщі здатне не тільки запобігти появі нової лінії поділу на українсько-польському кордоні після вступу Польщі до ЄС і НАТО, але й зцементувати відносини Заходу і Сходу, Півночі і Півдня Європи, де розташовані нові незалежні європейські держави та колишні країни так званого соціалістичного табору.

4.2. Формування договірно-правових основ двосторонньої співпраці між Україною та Польщею

Одночасно з активізацією процесу становлення України як суб'єкта міжнародних відносин розпочинається активне формування українсько-польських стосунків в правовому полі, про що свідчить встановлення контактів на державному рівні в другій половині 1990-1991 рр. і підписання перших українсько-польських міждержавних документів, які хоча були укладені ще в умовах неповного суверенітету України, але уже визначали основні принципи подальшої співпраці.

Основою будь-яких двосторонніх відносин є створення змістовної і широкої політично-правової бази відносин та організаційно-правових механізмів співпраці. Цей необхідний для обох сторін процес побудови інфраструктури взаємних стосунків включає підписання двосторонніх документів, що регламентують співпрацю у політичній, економічній, науково-технічній, військовій і гуманітарній

сферах та побудову інститутів українсько-польського співробітництва (консультативних комітетів, комісій, форумів, парламентських груп та ін.). На сьогоднішній день, між Україною та Республікою Польща підписано близько 200 двосторонніх документів, які створюють засади для інтенсивного розвитку усіх напрямків українсько-польського співробітництва.

Формування договірно-правової бази двосторонніх відносин відбувається протягом усього періоду розвитку і поглиблення відносин, але найбільш фундаментальними документами є перші міждержавні документи, які закладають основу відносин і розвитку їх в майбутньому. Особливістю підписання перших українсько-польських документів є те, що їх укладення відбувалось в умовах неповного суверенітету України, коли Україна ще не була повноцінним суб'єктом міжнародних відносин. Формування договірно-правової бази українсько-польських стосунків у політичній площині доцільно розпочати розглядати з 1990 р. Офіційні політичні контакти української керівної еліти цього часу ще не були в повній мірі проявом повноцінної зовнішньополітичної діяльності незалежної держави, проте українське керівництво поступово виводило Україну на рівень суб'єкта міжнародних відносин. Важливим кроком Української Радянської Соціалістичної Республіки на шляху до національної незалежності та загальновизнаної правосуб'єктності стали зовнішньополітичні акти 1990 р., насамперед «Декларація про державний суверенітет України», яку Верховна Рада УРСР прийняла 16 липня 1990 р. Десятий пункт Декларації визначав її міжнародні відносини: «Українська РСР, як суб'єкт міжнародного права, здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах». У другій половині 1990 р. Міністерство закордонних справ Польщі оголосило програму активної східної політики в стосунках із СРСР та радянськими республіками. Вона отримала назву «двотурової», «двовекторної» політики чи «політики двох шляхів» і була розроблена міністром закордонних справ Польщі К. Скубішевським. Першим елементом реалізації «двотурової» політики і сигналом про готовність польського уряду до діалогу на урядовому рівні був візит міністра закордонних справ Польщі К. Скубішевського в Київ, Мінськ та Москву. Зокрема, в ході візиту до Києва 13 жовтня 1990 р. міністри закордонних справ Польщі К. Скубішевський та УРСР А. Зленко підписали «Декларацію про основні принципи та напрямки розвитку українсько-польських відносин»

Із оголошенням суверенності України та інших радянських республік фактично розпочався інтенсивний розвиток відносин Польщі з східними сусідами, Україною зокрема. 6 вересня 1991 р. до Республіки Польща прибула офіційна делегація України на чолі з міністром закордонних справ А. Зленком. У складі делегації був голова комісії Верховної Ради у закордонних справах Д. Павличко та інші офіційні особи. Відбулася зустріч

української делегації з прем'єр-міністром Яном Белецьким, заступником міністра закордонних справ Іво Бичевським та іншими посадовими особами. 4-5 жовтня 1991 р. у Польщі з офіційним візитом перебував прем'єр-міністр України Вітольд Фокін, який мав зустріч із президентом Лехом Валенсою та міністром закордонних справ Кшиштофом Скубішевським. У ході цих візитів обговорено широкий спектр важливих питань, які мали б становити основу майбутніх двосторонніх відносин. Внаслідок взаємного обговорення основних проблем сторони підписали 7 вересня 1991 р. «Протокол про консультації між Міністерством закордонних справ України і Міністерством Закордонних справ Республіки Польща».

1 грудня 1991р. Л. Кравчук, за результатами виборів, які відбулися одночасно з Всеукраїнським референдумом, був обраний Президентом. 2 грудня 1991 р, після оголошення результатів референдуму, Польща визнала незалежність України. Незалежність України стала історично завершеним фактом. Це в свою чергу відобразилось на українсько-польських відносинах, у розвитку яких розпочався новий етап стосунків, як незалежних держав та повноцінних суб'єктів міжнародної політики.

Нормативними документами, що склали основу для формування українсько-польських взаємин є: “Декларація про основні принципи та напрямки розвитку українсько-польських відносин”, “Договір між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво”, “Угода між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про військове співробітництво”, “Спільна декларація Президента України і Президента Республіки Польща”, “Декларація Міністрів закордонних справ України та Республіки Польща про принципи формування українсько-польського партнерства”, “Угода між Україною та Республікою Польща у справі створення спільної військової частини для участі в міжнародних миротворчих і гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій” та ін.

Практичний інтерес становлять й інші, не менш важливі документи, укладені між урядами України та Республіка Польща в досліджуваний період, які підносять взаємні відносини на новий політичний рівень та декларують формування основних механізмів двосторонньої співпраці. Маються на увазі “Протокол про консультації між МЗС України і МЗС Республіки Польща”, в якому сторони домовились регулярно проводити консультації з міжнародних, загальноєвропейських, регіональних та проблем двосторонніх відносин на рівні Міністерств закордонних справ, “Консульська конвенція між Україною і Республікою Польща”, укладена з метою врегулювати консульські відносини між Україною та РП, “Взаємні ноти про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Республікою Польща”, “Протокол про створення Консультативного комітету президентів України та Республіки Польща”.

23 грудня 1991 р. у Польщі було сформовано новий уряд на чолі з Я. Ольшевським. Посаду міністра закордонних справ зберіг за собою К. Скубішевський. У Польщі в цей час тривали пошуки нової концепції відносин з Україною, оскільки існуюча раніше концепція «двотуровості» після розпаду Радянського Союзу стала неактуальною. Важливим етапом у формуванні нової системи двостороннього співробітництва став перший офіційний візит Президента України Л. Кравчука до Республіки Польща, який відбувся 18-19 травня 1992 р. Під час візиту президентами України Л. Кравчуком і Польщі Л. Валенсою було підписано основоположний міждержавний *«Договір про добросусідство, дружні відносин та співробітництво»*.

У грудні 1992 р. до України з офіційним візитом прибув міністр закордонних справ Республіки Польща К. Скубішевський. Відбувся обмін ратифікаційними грамотами «Договору між Україною та Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини та співробітництво». Для налагодження міжрегіональних відносин 18 грудня 1992 р. було підписано «Угоду про співробітництво прикордонних воєводств областей України та Польщі». 12-13 січня 1993 р. відбувся робочий візит до Києва Х. Сухоцької, яку прийняв Прем'єр-міністр України Л. Кучма. Сторони обговорили проект Консультаційного комітету президентів України і Польщі та підписали протокол про утворення цього комітету. 31 січня - 3 лютого 1993 р. відбувся візит міністра національної оборони Польщі Я. Онишкевича в Україну. Була підписана «Угода між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Польщі про військове співробітництво».

Візити польських високо посадовців підготували підґрунтя для візиту в Україну президента Республіки Польща Л. Валенси, що відбувся 24-26 травня 1993 р. У ході візиту було підписано низку українсько-польських документів, зокрема «Договір про правову допомогу з цивільних і кримінальних справ», «Угоду про міжрегіональне співробітництво», «Угоду про передачу осіб, які нелегально перетнули кордон», «Угоду про оперативне повідомлення про ядерні аварії, обмін інформацією про ядерні установки та наукове співробітництво у галузі ядерної безпеки і радіаційного захисту».

На сьогоднішній день українсько-польські відносини охоплюють практично усі площини двостороннього співробітництва і характеризуються як стратегічні.

4.3 Економічна та культурна співпраця України і Республіки Польща

Процес польсько-українських торговельно-економічних відносин 1991-2012 рр. складався з кількох етапів. З 1991 р. до середини 1994 р., створювалися основи договірно-правової бази, спільні координаційні органи, налагоджувалися контакти між урядами, міністерствами та відомствами, вивчалися можливості та напрямки співпраці. Проте практичних дій по реалізації підписаних документів було недостатньо. Більш інтенсивний

період відносин тривав до середини 1998 року. Завдяки розвитку прикордонної інфраструктури, збільшенню обізнаності українських підприємців у можливостях бізнесу сусідньої держави, розвитку правової бази відносин із Польщею та зовнішньоекономічної діяльності загалом, основні показники торговельно-економічного співробітництва протягом цього періоду щорічно зростали до середини 1998 року.

Розвиток двосторонніх українсько-польських відносин умовно можна поділити на кілька періодів. Зупинимося на їх сутнісній характеристиці з виокремленням основної проблематики у стосунках між державами-сусідами. I період – 1990–1992 рр. – підготовчий, коли були зроблені перші кроки на зближення: від “Декларації про засади основних напрямів розвитку українсько-польських відносин” (13 жовтня 1990 р.) до встановлення дипломатичних відносин 4 січня 1992 р. Саме в цей час Польща 2 грудня 1991 р. першою визнала державну незалежність України. II період – 1992–1995 рр. – встановлення контактів, “відкриття” України для широкого загалу польської політичної еліти, підписання перших двосторонніх документів, обопільне вивчення можливостей партнерів. Важливим етапом у формуванні нової системи двостороннього співробітництва став перший офіційний візит Президента України Л. Кравчука до Республіки Польща у травні 1992 р. Він започаткував традицію українсько-польських зустрічей на найвищому рівні. Під час візиту – 18 травня 1992 р. – був укладений базовий договір про добросусідство, дружні відносини та співробітництво між двома державами. Наступним кроком у поглибленні двосторонніх зв’язків став офіційний візит в Україну Президента Польщі Л. Валенси 24–25 травня 1993 р. Одним із головних результатів його було створення Консультативного комітету Президента України і Президента Республіки Польща, мета якого полягала у поліпшенні координації спільних дій у галузі транскордонного співробітництва. Перші засідання Консультативного комітету відбулися наприкінці травня (Київ) та в листопаді (Варшава) 1993 р. Хоча офіційно, як своєрідний механізм “гарячих ліній” між президентами, він почав діяти за обопільною згодою ще з квітня 1993 р. Позицію Польщі щодо України чітко сформулював під час візиту до Києва 9–11 лютого 1994 р. міністр закордонних справ Республіки Польща Б.Геремек: “Наш інтерес полягає в посиленні незалежності України і Білорусі, інакше Польща стане останньою фортецею, “полем битви” між Сходом і Заходом, що було б для нас не вигідно”. Тому в ході зустрічі було навіть висунуто ініціативу щодо включення України до франко-німецько-польської парламентської співпраці у межах “Веймарської групи”. Натомість, під час візиту відповіді міністра закордонних справ України А.Зленка до Варшави (березень 1994 р.) було прийнято Декларацію міністрів закордонних справ України та Республіки Польща про засади формування українсько-польського партнерства, де особливо наголошувалося на європейському контексті двосторонніх відносин. Україну також цікавила повноцінна робота в структурах Центральноевропейської ініціативи, асоційованим членом якої вона була з 1994 року. Польща, яка на той час головувала в ЦЄІ, підтримала це

прагнення України під час зустрічі міністрів закордонних справ країн – членів ЦЄІ у Кракові (квітень 1995 р.) і двосторонніх українсько-польських консультацій у Варшаві (липень 1995 р.). Тим самим, уже з 1994–1995 рр. Польща певною мірою стала виконувати “цивілізаційну місію” щодо України – представляла інтереси нашої держави на міжнародній арені. III період – 1995–1999 рр. – розвиток договірно-правової бази; виведення двосторонніх відносин на рівень стратегічного партнерства. Українсько-польські відносини вийшли на рівень стратегічного партнерства після підписання Президентом – Л.Кучмою і О.Квасневським – Спільної заяви “До порозуміння і єднання” (травень 1997 р.). Стратегічне партнерство означає, насамперед, збіг позицій з основних питань міжнародної безпеки та інтеграції з європейськими і євроатлантичними структурами. Як результат, активізувалися контакти на всіх рівнях – загальнодержавному, міжгалузевому, підприємницькому, науковому, культурному. Пожвавив свою роботу і Консультативний комітет. На нього було покладено функції координатора всього обсягу українсько-польського співробітництва. Водночас, наприкінці ХХ ст. відносини між Україною та Польщею стали дещо прохолоднішими. Серед причин, що викликали таку ситуацію, можна назвати активізацію українсько-російських взаємин. Зокрема, 26 травня 1997 р. був підписаний “Великий договір” між Києвом і Москвою, завдяки чому сформувалася думка про Україну як таку, що наближена до Росії. Польща, зі свого боку, також намагалася розвивати активні відносини з Російською Федерацією, оскільки є залежною від російських енергоносіїв. IV період – 1999–2004 рр. – зі вступом Польщі до НАТО та набуттям членства в ЄС остаточно формується роль Варшави як одного з найважливіших партнерів України на 130 Україна–Європа–Світ міжнародній арені, “провідника” євроатлантичних і європейських інтеграційних прагнень нашої держави. На цьому етапі неоціненними є досвід і підтримка Республіки Польщі на шляху України до європейської та євроатлантичної інтеграції. Польща фактично взяла на себе відповідальність за українське просування до членства в НАТО і ЄС. Саме вона підтримувала Україну в найскладніший період її політичної ізоляції на світовій арені. Тодішній президент Польської держави О.Квасневський проводив чітку лінію на підтримку України в очах Заходу і українська тема порушувалася ним під час доволі частих зустрічей із президентом США у 2002–2003 рр. На найвищому політичному рівні Польща діяла не тільки у власних інтересах, а й у інтересах польсько-українських. Наочним прикладом цього може слугувати висунута в січні 2003 р. ініціатива Польщі щодо розробки “східного виміру” політики Європейського Союзу, який містив би і концепцію особливих відносин з Україною. Пропозиції Польщі охоплювали необхідність чіткого визначення перспективи членства в ЄС для України, а також негайного надання Україні статусу країни з ринковою економікою. Крім того, Польща запропонувала створити в рамках ЄС Європейський фонд демократії для підтримки неурядових організацій в Україні, Білорусі, Молдові та Росії; Європейську програму стажувань для підтримки обміну випускниками вузів та молодими фахівцями; підтримувати

програми і кафедри європейської інтеграції в університетах України та створити Європейський інвестиційний фонд для Східної Європи з метою підтримки малого та середнього бізнесу. Польща та Україна сподівалися, що новий “східний вектор” стане невід’ємною складовою Європейського Союзу. Проте пропозиції Польщі так і не отримали належної підтримки та розвитку всередині загальноєвропейських інституцій. Намагання Польщі підтримати Україну негативно сприймали деякі країни Євросоюзу, що могло, як застерігали провідні європейські політики, уповільнити польське просування до ЄС. У геополітичному вимірі до цих проблем додавалося ще й насторожене ставлення Франції та Німеччини до Польщі як до “проамериканського троянського коня”. Треба також мати на увазі, що Польща не була задоволена реаліями тодішньої політики українських владних структур, які віддавали перевагу російському векторові та залученню російського капіталу. За такої ситуації спостерігалася переорієнтація Польщі на поглиблене вирішення внутрішньодержавних проблем і певне дистанціювання від зовнішніх проблемних партнерів, яким в очах Заходу була Україна. У період – початок 2004 – початок 2010 рр. 3 травня 2004 р. – узалежнення українсько-польських відносин від реалій вступу нашого західного сусіда до ЄС (1 травня 2004 р.) і входження до Шенгенської зони (21 грудня 2007 р.). Вступ Польщі до Європейського Союзу створив для України нову реальність: серед його членів уперше з’явилася країна, яка лобювала український курс на членство в ЄС, а також і НАТО. Водночас, в умовах післяпомаранчевого розвитку постала необхідність істотної модернізації структури та наповнення політичного діалогу між Україною та Польщею. Наприклад, принципової ваги набула співпраця, спрямована на досягнення відповідності України першому з Копенгагенських критеріїв членства в ЄС (“політичному” критерію): забезпечення стабільності демократичних інститутів, захист прав людини та верховенство права. 2005 рік був проголошений Роком України в Республіці Польща і урочисто відкритий у Варшаві в квітні 2005 р. за участі президента України В.Ющенка. Україна і Польща підписали угоди про академічне визнання документів про освіту і наукові ступені та про співробітництво у сфері інформатизації. Розширилися торговельно-економічні та науково-технічні зв’язки між Україною та Польщею. Республіка Польща стала найважливішим економічним партнером України у Центральній Європі. Україна – друга за величиною країна, куди спрямовувався польський експорт. Спільна українсько-польська програма співробітництва у галузі науки і технологій станом на 2008 рік налічувала понад 150 спільних науково-дослідних проектів. Збірник наукових праць 131 Розвивалося транскордонне співробітництво у рамках створених у середині 1990-х років єврорегіонів “Карпати” і “Буг”. Водночас практично на всі сфери двосторонніх відносин накладалися проблеми, пов’язані із входженням Польщі з кінця 2007 р. до Шенгенської зони, що зумовлювало нові процедури й правила перетину українсько-польського кордону й, відповідно, створювало додаткові труднощі для розвитку й оптимізації співпраці між

двома державами. Важливим акцентом розвитку двосторонніх відносин стало ініціювання Польщею активізації східного вектора в політиці ЄС. Ідея посилення східного вектора Європейської політики сусідства (ЄПС) стала на 2008 рік одним із пріоритетів зовнішньої політики Польщі, яка позиціонувала себе лідером у цьому напрямку. Міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський, представляючи 7 травня 2008 р. в сеймі напрями зовнішньої політики держави на 2008 рік, задекларував цю ідею: “Польща має продовжувати спеціалізуватися на виробленні спільної зовнішньої політики щодо Сходу”. Водночас Польща прагнула і прагне зміцнити свою позицію в ЄС, насамперед, за рахунок посилення ролі в Східній Європі. Міністр закордонних справ Польщі підкреслив, що його країна має намір реалізувати ЄПС на східному напрямку зі своїми партнерами – Чеською Республікою, Словаччиною, Угорщиною, Естонією, Литвою, Латвією, Румунією і Болгарією, а також із Швецією. Польща на засіданні Європейської Ради у березні 2008 р. підтримала пропозицію створити Союз для Середземномор’я і, таким чином, розраховувала на підтримку з боку ЄС для виокремлення східного напрямку ЄПС. Ці наміри Польщі тоді ж були реалізовані й знайшли своє відображення в спільній польсько-шведській пропозиції “Східне партнерство” від 23 травня 2008 р. Вона була представлена і схвалена на засіданні Ради ЄС із Загальної політики ЄС та Ради з питань Міжнародних відносин 26 травня 2008 р. в Брюсселі та стала флагманською ініціативою всього ЄС. 26 травня 2008 р. під час зустрічі міністрів закордонних справ Європейського Союзу в Брюсселі, Польща і Швеція представили загальну пропозицію в сфері поглиблення східного напрямку політики ЄС, котра отримала назву “Східне партнерство ЄС” (СП). Ініціатива СП адресована до шести країн: безпосередні адресати – Україна, Молдова, Грузія, Азербайджан і Вірменія, а також передбачалася технічна й експертна співпраця з Білоруссю. СП – це набір конкретного інструментарію, який не гарантує перспективу членства в ЄС. Водночас через цей інструментарій дає можливість відкривати канали ЄС для втілення інтеграційних проєктів на теренах визначених країн. Від часу входження Польщі до ЄС відбувалося наповнення відносин новим змістом, посилення її ролі як адвоката й лобіста євроінтеграційного та євроатлантичного курсу України. Це знайшло свій вияв, з одного боку, в підтримці ідей України, а з іншого, – у виробленні та реалізації конкретної програми співпраці ЄС з країнами Східної Європи. Насамперед, мова йде про програму сусідства і особливо про проєкт “Східне партнерство”. Саме польсько-шведська ініціатива спрямована на реальне прискорення процесу долучення України (поряд з іншими східноєвропейськими державами) до інтеграції з ЄС. VI період – упродовж першої половини 2010 р. і до 2020 р. Відбулися зміни керівництва в державах, що знайшло вияв у характері відносин України й Польщі. Перші місяці 2010 р. супроводжувалися змінами найвищого державного й політичного керівництва в Україні. У результаті чергових виборів президентом України став В.Янукович. Водночас призначення М.Азарова прем’єр-міністром означало зосередження Партією регіонів найвищої

державної й виконавчої влади в Україні. Трагедія під Смоленськом і загибель президента Л. Качинського призвели до дострокових виборів глави польської держави. Перемога Б. Коморовського супроводжувалася концентрацією влади по лінії президент-прем'єр у руках партії Громадянська Платформа. Попередні заяви і перші рішення нового керівництва України і Польщі дозволяють говорити про настання з середини 2010 р. нового етапу в українсько-польських відносинах. Народний депутат України, президент Українського союзу промисловців і підприємців, Співголова координаційного комітету Польсько-української господарчої палати, співголова Українсько-польського форуму партнерства Анатолій Кінах і депутат Європейського Парламенту від Громадянської Платформи, Член Європейської Народної партії, заступник голови комітету міжнародної торгівлі та голови комітету закордонних справ, член комісії з питань безпеки та оборони Європейського Парламенту Павел Залевскі в публікації в газеті “День” від 7 вересня 2010 р. “Скористаймося сприятливим моментом” окреслили нові підходи до польсько-українського співробітництва в умовах зміни політичного керівництва в Україні та Польщі, схарактеризувавши цей етап розвитку як “нову еру польсько-українських відносин”. Зауважимо, що ще в 1990-х рр. йшлося про початок “нової ери” в українсько-польських стосунках, відлік якої датували прикінцевим етапом горбачовської “перебудови” (коли представники Народного Руху України налагоджували контакти з діячами “Солідарності”). Ключовими напрямками для двох країн визначено реформування, розширення економічних контактів між Україною та Польщею, інвестиційна співпраця наших країн, підтримка й допомога Польщі у питаннях інтеграції України в європейську спільноту. Натомість, в інтересах Польщі – дотримання й захист прав польського бізнесу в Україні. Польща залишається для України одним із найбільших європейських економічних партнерів (поряд із РФ, Німеччиною, Голландією, Італією, Туреччиною). Водночас слід відзначити, що станом 2010 р. найбільші закордонні інвестиції Польща мала саме в Україні – 730 млн доларів. Українські інвестиції в Польщі також були найбільшими за кордоном і становили 1,2 млрд доларів. В Україні понад 1 тис. польських фірм з польським або змішаним капіталом. Серед важливих завдань майбутньої співпраці – потреба розбудови транскордонної інфраструктури. Зокрема, варто врахувати, що на українсько-польському кордоні (довжиною 542 км) діє 12 пунктів пропуску (з них 6 автомобільних). Водночас на польсько-німецькому кордоні, довжина якого становить 500 км, діє 38 пунктів пропуску, 19 з яких автомобільних. Для посилення позиції Польщі в Євросоюзі може бути важлива реалізація програми “Східне партнерство” та плідні відносини з сусідами, передусім економічні, які будуть прискорювати подальший розвиток. Запровадження Україною європейських стандартів, її добробут, демократія та державний лад зміцнять європейську безпеку, а це – ключовий інтерес Польщі. Водночас настання своєрідної “паузи” в розвитку відносин між Україною та Польщею. Після приходу до влади Б. Коморовського, на думку директора інформаційно-політичного центру

“Перспектива” Павла Рудякова, відбулися досить вагомі та помітні зміни в зовнішній політиці Польщі та у двосторонніх польсько-українських відносинах (пояснює це тим, що змінився загальний контекст, і “польське адвокатство та заступництво за Україну перед брюссельськими, євросоюзівськими та натовськими структурами втрачає предметність”). При аналізі двосторонньої співпраці варто враховувати й пріоритети зовнішньої політики держав. Із зміною політичного лідерства Польща визначила головними пріоритетами посилення впливу в Євросоюзі й НАТО, партнерські стосунки із сусідніми країнами. Усвідомлення масштабності (на сьогоднішній день Польща є найбільшою східноєвропейською державою в складі ЄС), дає підстави для прагнень Польщі зміцнювати свої позиції в Європейському Союзі, НАТО та у світі й намагатися грати амбітну зовнішньополітичну роль. Зараз ніхто вже не каже, що це якась там країна на Сході Європи, бідний родич і т.д. Головою Європарламенту був поляк, два комісари Європейської комісії були поляками і т.д. При домінуванні західного вектору зовнішньої політики Польщі, східний вектор особливих змін не зазнає, але “українсько-польські відносини проходять випробування прагматизмом”. Бачення України для поляків не зміниться, як не зміниться і надія на проведення українцями реформ у своїй державі. Великий український капітал використовує Польщу як плацдарм для просування на захід Європи.

Головними з факторів, які гальмували розвиток економічних відносин у 1991 – першій половині 2020 рр., були: несформованість правових та координаційних механізмів двосторонніх зв’язків; внутрішня політична та економічна ситуація в Україні, надто повільні темпи реформування економіки. Польських інвесторів відлякували не тільки недосконалість правового поля, але й висока ступінь криміналізації української економіки, корупція; польські підприємства здебільшого, були недостатньо міцними, щоб у цих умовах інвестувати в українську економіку. До середини 2020 р. проблема прикордонних переходів стала менш гострою: частково тому, що збільшилася кількість та пропускна спроможність пунктів пропуску на кордоні (зменшився пасажиропотік ізві КОВІД 2019). На провідні місця в міждержавних економічних відносинах вийшли: спільне польсько-українське виробництво різноманітних товарів.

Розвиток торговельно-економічних відносин гальмували зміни у системі тарифного регулювання в Україні; недостатня підтримка польським урядом своїх експортерів, порівняно малі можливості польських експортерів щодо лобювання своїх інтересів у органах законодавчої та виконавчої влади України; низький рівень конкурентоспроможності української та польської продукції; брак дійових механізмів розрахунків; відсутність ефективної інформаційної системи обміну комерційною інформацією.

У маргінальних виданнях на теренах Республіки Польща час від часу з’являються реваншистсько-ностальгійні публікації «кресувяків» або «шанувальників Львова» де висуваються навіть територіальні претензії до України. Але ці виступи і публікації не представляють ні офіційних кіл, ні

впливових політичних сил, ні авторитетних ЗМІ. Панєвропеїзм є головним напрямом зовнішньополітичної діяльності польської держави і авторитетних політичних угруповань. Водночас, Варшава зацікавлена у розвитку зв'язків на сході континенту, у запобіганні виникненню нових бар'єрів в Європі.

Зростають і поглиблюються культурні і гуманітарні контакти між країнами, чому сприяє успішне проведення у 2004 програм Року Польщі в Україні, а у 2005 – Року України в Польщі. Співробітництво у галузі культури та освіти набирає нового виміру: у жовтні 2001 р. у м. Любліні, за ініціативи Президентів України та Республіки Польща, відкрито Європейський колегіум польських та українських університетів, здійснюються спільні дослідження в галузі історії українсько-польських стосунків, україністики та полоністики. Новим важливим завданням двох країн є проведення чемпіонату з футболу – Євро 2012.

Польські зовнішньополітичні концепції щодо України зазнали істотних змін, еволюціонуючи разом із бурхливою добою. Реалії сучасної доби детермінують їхній якісно новий зміст. Взаємини двох держав, не зважаючи на складну історичну спадщину, невідворотно вступають у фазу конструктивного, прагматичного взаємовигідного розвитку. Об'єктивні національні інтереси у стратегічних питаннях збігаються.

Питання для самоконтролю:

- 1. Коли було укладено «Договір про добросусідство, дружні відносин та співробітництво» між Україною та Республікою Польща?*
- 2. Коли відбувся перший офіційний візит президента України до Республіки Польща?*
- 3. Коли відбувся перший офіційний візит президента Республіки Польща до України?*
- 4. Коли відбулася культурницька акція «Рік Республіки Польща в Україні»?*
- 5. Коли відбулася культурницька акція «Рік України в Республіці Польща»?*

Питання для самостійного опрацювання:

- 1. Встановіть які міста Республіки Польща є побратимами українських міст.*
- 2. Підготуйте інформацію про діяльність посольства та консульських установ України на теренах Республіки Польща.*
- 3. Підготуйте інформацію про діяльність посольства та консульських установ Республіки Польща на теренах України.*
- 4. Визначтеся в чому полягає співпраця України та Республіки Польща в підготовці до проведення Євро 2012.*

Література до розділу

Алексієвець М. Об'єктивна необхідність наукового вивчення історії України і Польщі та їх міждержавних відносин // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 5. – Тернопіль : ТДПУ, 2002. – С. 96-98.

Дашкевич Ярослав. Фальсифікація новітньої історії українського народу в сучасній Польщі. (Товариства кресов'яків та їх діяльність) // Український час.– Львів, 1991.– №1.– С.15-19.

Киридон А. Українсько-польські відносини: нова ера співпраці // Україна-Європа-Світ. Збірник наукових праць. Тернопіль, 2011. – Вип. 5 - С.128-135.

Козакевич Єжи. Рухаємось у доброму і бажаному напрямі. – Політика і час. – 1995. – №4.

Ошуркевич Я.М. Українсько-польські економічні відносини в процесі загальноєвропейської інтеграції: Автореф. дис... канд. екон. наук / Київ. нац. екон. ун-т. – Київ, 2002. – 20 с.

Павличко Д. Українсько-польські відносини на сучасному етапі // Голос України. – 1993. – 24 лютого. – С. 1, 3.

Рябчук Микола. «...Можуть бути вирішальними». Українсько-польські відносини: нові реалії, нові перспективи // Політика і час. – 1993. – №8.

Рябчук Микола. Україна і Польща: старі міфи, нові реалії. – Рада. – 1993. – 4 березня

Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття: Конф. під патронатом Прем'єр-міністрів України і Польщі (Київ, 25-27 черв. 1999 р.) / Ін-т Центрально-Східної Європи та ін.; Упоряд.: Т. Балабушевич, Н. Довженко. – Київ, 1999. – 159 с. – Укр., пол.

Dobroczyński M. Polska w nurcie przemian międzynarodowych [w:] Sprawy Międzynarodowe. – 1991. – № 1. – S. 26-32.

ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ

- 11.11.1918 поновлення польської державності. Ю. Пілсудський взяв під свій контроль всю Польщу.
- 14.11.1918 люблінський уряд передав владу Ю. Пілсудському і припинив своє існування.
- ** .03.1919 початок війни Польщі з Радянською Росією. Окупація Білорусії.
- 21.04.1919 Польща захопила Вільнюс. Країни Антанти залишили його Польщі, встановивши відповідний кордон.
- ** .07.1919 до Польщі прибула 70-тисячна польська армія, створена у Франції і сформована в значній мірі з американців польського походження.
- 9.08.1919 захоплення поляками Мінська.
- ** .12.1919 Антанта тимчасово передала Вільнюс Литві.
- 21.04.1920 Ю. Пілсудський уклав союз із С. Петлюрою.
- 25.04.1920 Польща разом із петлюрівськими збройними загонами розпочала збройну компанію проти Червоної армії, намагаючись включити до свого складу Україну та Литву.
- 7.05.1920 поляки увійшли до Києва.
- 11.07.1920 Червона армія звільнила Мінськ від поляків.
- 11.07.1920 плебісцит в Сілезії, проведений у відповідності до Версальського договору, закінчився поразкою Польщі.
- 12.07.1920 англійський уряд запропонував радянському уряду заключити перемир'я між РРФСР і Польщею на базі «Лінії Керзона».
- 14.07.1920 Червона армія відвоювала Вільнюс від поляків.
- 28.07.1920 конференція послів Антанти передала Польщі східні райони Цешина, включаючи місто Цешин.
- 30.07.1920 в Білостоці був створений Тимчасовий революційний комітет Польщі для боротьби з Червоною армією.
- 7.08.1920 польський уряд погодився без посередників розпочати перемовини з РРФСР про перемир'я та мир. Контрнаступ польського війська і початок переговорів у Мінську.
- 16.08.1920 польські війська прорвали фронт під Варшавою і розпочали наступ.
- 17.08.1920 в Мінську розпочались перемовини між Польщею і Радянською Росією: Радянські Росія і Україна визнають незалежність і самостійність Польської Республіки; відмовляються від будь-яких контрибуцій; остаточний кордон загалом проходить по лінії, наміченій в ноті Керзона, із відхиленням на користь Польщі на схід в районі Білостока і Хелма; Польська республіка зобов'язувалася обмежити свої збройні сили чисельністю не більше 50 тис. вояків тощо. Контрнаступ польських військ розвивався успішно. Поляки відмовились від запропонованого проекту договору.

- 5.09.1920 згідно із Польсько-Литовським перемир'ям Вільнюс відійшов до Литви.
- 7.09.1920 порушивши перемир'я Польща повторно зайняла Вільнюс і створила в ньому центральний литовський уряд.
- 25.09.1920 РРФСР підтвердила готовність підписати перемир'я з Польщею врахувавши її пропозиції.
- 7.10.1920 Ліга націй посприяла тимчасовому перемир'ю між Литвою і Польщею (польсько-литовський договір), було передано Вільнюс під контроль Литви.
- 9.10.1920 польський генерал Л. Желіговський зайняв Вільнюс. Литва розірвала дипломатичні відносини з Польщею. Між ними було оголошено стан війни.
- 12.10.1920 у Ризі був підписаний «Договір про перемир'я і прелиминарні умови миру між РРФСР і Україною з одного боку і Польщею» – з іншого.
- 19.02.1921 підписаний договір про військовий союз між Польщею і Францією.
- 3.03.1921 Румунія заключила військову конвенцію з Польщею – обидві сторони зобов'язались допомагати одне одному в боротьбі за недоторканість кордонів.
- 17.03.1921 прийнято Конституцію Польщі.
- 18.03.1921 Ризький мирний договір між РРФСР і УРСР, з одного боку, і Польщею, з іншого, що поклав кінець війні. До Польщі відійшли Західна Білорусія і Західна Україна.
- 20.03.1921 проведення плебісциту по Сілезії щодо приналежності до Німеччини чи Польщі.
- 20.10.1921 південно-східна частина Верхньої Сілезії передана Антантою Польщі. Нижня Сілезія залишилась у Німеччини.
- 13.01.1922 Ліга націй відмовилась від ролі посередника між Польщею і Литвою в конфлікті за Вільнюс.
- 17.03.1922 укладено Варшавський договір між Польщею, Фінляндією, Естонією і Латвією.
- 18.04.1922 уряди країн Антанти, Малої Антанти, а також Польщі та Португалії адресували Німеччині ноту, в котрій звинуватили її в нелояльності, у порушенні канських резолюцій, у таємному укладенні договору з Росією.
- 15.03.1923 конференція послів Англії, Франції, Японії та Італії установила польсько-литовський кордон, що закріпив за Польщею Віленську область.
- 5.04.1923 Радянський уряд в своїй ноті Польщі заявив про непризнання рішення конференції послів від 15.03.1923 стосовно Віленської області.
- 1.12.1925 договір (Локарно) між Німеччиною, Францією, Бельгією, Великобританією та Італією про взаємні гарантії миру в Західній Європі. Договір включав у себе: 1) угода про взаємну гарантію миру; 2) угода про арбітраж між Німеччиною і Бельгією та Німеччиною і Францією; 3) про санкції проти порушників угоди; 4) угода стосовно гарантії між Францією і Польщею та

- між Францією і Чехословаччиною.
- 12.05.1926 початок воєнного перевороту Ю. Пілсудського в Польщі.
- 9.02.1929 СРСР запропонував Польщі, Литві, Латвії, Естонії та Румунії підписати протокол про дострокове введення «пакту Келлога».
- 1.05.1930 французький меморандум про проект створення «Пан-Європи». В ньому декларувалося бажання до встановлення між європейськими народами «режиму постійної солідарності». Позитивну реакцію меморандум зустрів тільки в урядів Польщі та Чехословаччини.
- 25.07.1932 3-х річний договір Польщі з Москвою. Сторони зобов'язались утримуватися від агресивних дій один проти одного.
- 13.02.1933 французький уряд відкинув план військового союзу між Францією, Німеччиною і Польщею та повідомив про такий план Геринга радянському уряду.
- ** .03.1933 польський маршал Ю. Пілсудський запропонував прийняти термінові заходи проти небезпеки посиленого озброєння Німеччини.
- 15.04.1933 «Газета Польська» заявила, що стосовно Помор'я Польща може розмовляти тільки гарматами.
- ** .04.1933 польський посол в Парижі передав французькому уряду новий меморандум про озброєння Німеччини, запропонувавши обговорити питання про превентивну війну, аби перешкодити озброєнню Німеччини і силою зброї укріпити Версальську систему.
- 3.05.1933 польський посол у Берліні Висоцький заявив А. Гітлеру офіційний протест стосовно збройних демонстрацій штурмовиків на польсько-німецькому кордоні та виступи проти поляків у Данцигу. Гітлер заявив, що не визнає особливих прав Польщі на Данциг.
- ** .05.1933 (початок місяця) під час перебування в Лондоні Розенберг, запропонував «великий план» А. Гітлера, де було запропоновано європейським державам задовольнити Польщу (потребу виходу до моря) за рахунок СРСР.
- 3.07.1933 Радянським Союзом були підписані конвенції про визначення нападаючої сторони з Естонією, Латвією, Польщею, Туреччиною, Іраном, Афганістаном.
- 28.12.1933 Наркомат іноземних справ СРСР виступив із пропозиціями, у яких передбачалося, що СРСР не заперечує щодо укладання в рамках Ліги націй регіональної угоди про взаємний захист від агресії з боку Німеччини за участю Бельгії, Франції, Чехословаччини, Польщі, Литви, Латвії, Естонії і Фінляндії.
- 26.01.1934 10-річний договір А. Гітлера з Польщею. Його підписанню передувало загострення німецько-польських стосунків, викликане нацистською кампанією під лозунгом повернення Німеччині так званого Польського коридору.
- 28.03.1934 Польща відмовилася прийняти на себе зобов'язання стосовно Литви у випадку нападу на неї третих держав.

- 21.04.1934 міністр іноземних справ Франції Луї Барту провів у Варшаві переговори стосовно пакту направленого на стримування Німеччини. Його зустріч із Ю. Пілсудським не дала позитивних результатів. Ю. Пілсудський був налаштований підтримувати добрі відносини з А. Гітлером у відповідності до недавно підписаного договору.
- 5.05.1934 термін дії договору між СРСР і Польщею продовжений підписаним протоколом до 31.12.1945.
- 27.06.1934 проект Східного пакту переданий французьким урядом англійському. Ним передбачалося укладання двох угод про взаємодопомогу між СРСР, Німеччиною, Польщею, Чехословаччиною, Естонією, Фінляндією, Латвією, Литвою, і франко-радянського пакту про взаємодопомогу.
- 13.09.1934 міністр іноземних справ Польщі Ю. Бек різко критикував на засіданні Ліги націй її діяльність по захисту прав національних меншин і заявив, що Польща відмовляється від співпраці з міжнародними органами, що контролювали дотримання Польщею положень по захисту прав меншин.
- 14.09.1934 уряд Польщі заявив про свою відмову взяти участь у Східному пакті.
- 5.12.1934 Радянський і французький уряди висловили свою рішучість добитися укладання «Східного пакту» восьми держав – СРСР, Німеччини, Польщі, Чехословаччини, Литви, Латвії, Естонії і Фінляндії.
- 1.04.1935 англійський дипломат А. Іден прибув до Варшави, де мав зустріч із президентом І. Мосьцицьким, маршалом Ю. Пілсудським і міністром іноземних справ Ю. Беком. А. Ідену пояснили, що польське керівництво налаштоване провадити самостійну зовнішню політику. «Східний пакт» неприйнятний для Польщі.
- 24.06.1937 директива Вермахту про заходи по підготовці захоплення Австрії, війни проти Франції і Польщі.
- 5.11.1937 опублікований німецько-польський договір про національні меншини.
- 19.11.1937 таємні перемовини А. Гітлера з міністром іноземних справ Галіфаксом, під час яких він заявив про готовність Англії і Франції приєднатися до «вісі Берлін-Рим» і дав зрозуміти англійський уряд не заперечує щодо захоплення Німеччиною Австрії, Чехословаччини і Данцига.
- ** .11.1937 після довгих і не однократно проігнорованих Польщею переговорів вдалося досягнути спільної німецько-польської заяви стосовно договору про захист меншин.
- 17.03.1938 Польща пред'явила Лізі націй ультиматум з вимогою укладання конвенції, що гарантувати права польської меншини в Литві.
- 9.04.1938 в Польщі прийнятий закон про загальну військову повинність.
- 21.05.1938 польський посол в Парижі Лукасевич завірив американського посла у Франції Буллїта, що Польща негайно оголосить війну Радянському Союзу, якщо він буде намагатися направити війська через польські терени на допомогу Чехословаччині.
- 27.05.1938 переговори міністра іноземних справ Франції і польського посла в Парижі.

- **05.1938 уряд Польщі зосередив у районі Цешина декілька підрозділів (три дивізії і одну бригаду прикордонних військ).
- 20.09.1938 на перемовинах А. Гітлера і польського посла в Берліні було обіцяно, що у випадку конфлікту Польщі і Чехословаччини за Цешинську область рейх стане на бік Польщі.
- 22.09.1938 польський уряд екстрено повідомив про денонсацію польсько-чехословацького договору про національні меншини, а через декілька годин оголосив Чехословаччині ультиматум про приєднання до Польщі земель з польським населенням.
- 23.09.1938 радянський уряд попередив польський, що у випадку, коли польські війська, зосереджені на кордоні з Чехословаччиною, вторгнуться в її межі, то СРСР денонсує пакт про ненапад із Польщею.
- 1.10.1938 Польща в ультимативній формі висунула вимогу до Чехословаччини про передачу їй Цешинської області.
- 2.10.1938 Польща окупувала Цешинську Сілезію (район Цешин-Фріштат-Богумін) і деякі населені пункти на території сучасної Словаччини.
- 4.10.1939 польський посол в Японії граф Ян Едвард Ромер першим повідомив японському уряду, що Польща не буде застосовувати санкції, прийняті на Лізі націй.
- 24.10.1938 в Берхтесгадені відбувся перший обмін думками між Й. Ріббентропом і польським послом Ліпським про Данциг і по всьому комплексу коридору.
- 31.10.1938 нарком іноземних справ СРСР у розмові з польським послом підтвердив, що пакт про ненапад між СРСР і Польщею залишається в силі.
- 17.11.1938 відбулася друга розмова Й. Ріббентропа та польського посла Ліпського, під час якої сторони до компромісу прийти не змогли, але домовились, що уряд Польщі ще раз розгляне пропозицію Німеччини по Данцигу і коридору. Польський міністр іноземних справ відмітив, що політика Польщі сприяла поверненню Німеччині Судетської області.
- 27.11.1938 опубліковано повідомлення ТАРС про те, що в основі відносин між СРСР і Польщею залишаються "всі існуючі договори".
- 5.01.1939 переговори польського міністра іноземних справ Ю. Бека з А. Гітлером у Берхтесгадені по проблемі Данцига. Зустріч закінчилася безрезультатно.
- 6.01.1939 польський міністр іноземних справ Ю. Бек мав у Мюнхені зустріч із Й. Ріббентропом. Не дала ніяких результатів.
- 25.01.1939 переговори у Варшаві між міністрами іноземних справ Німеччини і Польщі по проблемі Данцига. Й. Ріббентроп вказав на нестерпне далі становище німецької меншини в Польщі та на принизливе для Німеччини становище коридору.
- 20.03.1939 Гітлер висунув Польщі пропозицію погодитися на включення до складу Німеччини міста Данцига та створення екстериторіального коридору, який би об'єднав Німеччину із Східною Пруссією.
- 21.03.1939 Й. Ріббентроп в розмові з польським послом знову пред'явив вимоги

- стосовно Данцига (Гданська), а також права на будівництво екстериторіальної залізної дороги і автостради, які зв'язали би Німеччину з Східною Пруссією.
- 24.03.1939 польський уряд передав британському керівництву пропозицію про англо-польський пакт.
- 26.03.1939 меморандум польського уряду, в якому, відхилялися німецькі пропозиції стосовно повернення Данцига та екстериторіальних транспортних шляхів через коридор.
- 31.03.1939 прем'єр-міністр Великобританії Н. Чемберлен заявив про англо-французькі воєнні гарантії для Польщі у зв'язку із загрозою агресії з боку Німеччини.
- 23.08.1939 в Кремлі в присутності Й. Сталіна підписано пакт Молотова-Ріббентропа
- 01.09.1939 о 4:45 ранку німці атакували польський пост. Військовий корабель «Schleswig-Holstein» відкрив вогонь із своїх гармат по Вестерплатте.
- 17.09.1939 заступник наркома іноземних справ СРСР В. Потьомкін зачитав польському послу в Москві В. Гжибовському ноту про припинення дії договорів, укладених між СРСР і Польщею.
- 25.09.1939 під час чергової робочої зустрічі Й. Сталіна і В. Молотова з Шуленбургом радянська сторона відкинула ідею «залишкової держави».
- 28.09.1939 в Москві Німеччина та СРСР підписали договір про спільний кордон.
- 30.09.1939 в Парижі створено польський уряд у вигнанні.
- вересень 1939 в Польщі виникла таємна організація – Служба перемози Польщі.
- січень 1940 укладено угоду з французьким урядом про створення польської армії у Франції, що підпорядковувалася французькому командуванню.
- 24.08.1940 польський еміграційний уряд в Лондоні оприлюднив Головні тези закордонної політики.
- 11.11.1940 підписана польсько-чехословацька декларація про об'єднання в майбутньому двох країн у федерацію.
- серпень-жовтень 1941 окрема бригада карпатських стрільців брала участь у битві за Тобрук.
- 30.07.1941 в Лондоні посол СРСР у Великобританії І. Майський та польський прем'єр В. Сікорський підписали угоду про відновлення дипломатичних відносин.
- 14.08.1941 прем'єр-міністр Великобританії Уїнстон Черчіль та президент США Франклін Рузвельт підписали спільну декларацію, яка увійшла в історію під назвою Атлантичної Хартії.
- 01.01.1942 у Вашингтоні 26 держав-союзниць (у тому числі Польща і СРСР) підписали Декларацію Об'єднаних Націй, що зобов'язувала її учасниць вести боротьбу з агресорами.
- лютий 1942 Спілку збройної боротьби було перетворено на Армію крайову.

28.11-01.12 1943	на конференції великої трійки, що відбулася в Тегерані, поряд з іншими питаннями було узгоджено кордони Польщі.
21.07.1944	у Москві виник Польський комітет національного визволення, який наступного дня оприлюднив Маніфест.
останні дні липня 1944	Польський комітет національного визволення закликав населення Варшави до збройної боротьби, обіцяючи організувати допомогу Червоної армії.
початок 1944	в складі союзницького війська, що висадилося в Італії знаходився другий польський корпус.
19.01.1945	було розпущено Армію крайову, і залишилась тільки глибоко законспірована організація «Ні».
4-11.02.1945	в Ялті, засідала велика трійка. На конференції було полагоджено низку питань стосовно майбутнього Польщі.
28.06.1945	сформовано Тимчасовий уряд національної єдності. Прем'єром став Осубка-Моравський, а віце-прем'єрами Владислав Гомулка (генеральний секретар ПРП) і С. Миколайчик (ПНП)
3.05.1945	в Лондоні створено Інститут історії ім. генерала Владислава Сікорського
05.07.1945	західні союзники скасували визнання уряду Польської республіки в Лондоні та визнали Тимчасовий уряд національної єдності
28.07.1945	створено Тимчасовий уряд національної єдності
17.07-02.08. 1945	конференція Великої трійки в Потсдамі
16.08.1945	підписано польсько-радянський договір стосовно кордонів, який акцептував погоджені раніше домовленості
листопад 1945	в Римі за ініціативою ксьондза Валеріана Мейштовича та Кароліни Ланцкоронської розпочав діяльність Польський історичний інститут
1946	ініційовано створення в Парижі Літературного інституту. Інститут у 1947 році розпочав видання часопису «Культура», засновником і редактором якого був видатний польський політичний та громадський діяч Єжи Гедройц
1946	врегульовано лінію кордону Польщі з Чехословаччиною; в березні 1947 році обидві сторони підписали договір про визнання і взаємодопомогу
грудень 1948	після смерті, кардинала А. Гльонда, архієпископом Гнєзненським і Варшавським та примасом Польщі став Стефан Вишинський
01.06.1949.	у США виник Комітет у справах вільної Європи, що репрезентував Радіо Вільна Європа
15.03.1950	ПНР вийшла з Міжнародного валютного фонду та Міжнародного банку відбудови та розвитку
березень 1950	на першій сесії Світового конгресу захисників миру в Стокгольмі польська делегація запропонувала прийняти резолюцію про заборону виробництва ядерної зброї

1951	було остаточно завершено обмін прикордонними теренами з УРСР. Від ПНР відійшли Белз і Сокаль з околицями. ПНР отримала терени в Бещадах
1955	у Варшаві відбувся Міжнародний фестиваль молоді і студентів
14.05.1955	підписано договір про створення Організації Варшавського договору
28.06.1956	в Познані на фабриці ім. Г. Цегельського розпочався страйк («чорний четвер»)
17.12.1956	юридично оформлено умови перебування радянського війська на теренах Польщі
1958	погоджено морський кордон на Балтиці між ПНР та СРСР
1959	ПНР стала тимчасовим членом Ради Безпеки ООН
серпень 1959	із візитом до Польщі прибув віцепрезидент США Річард Ніксон
листопад 1967	Польща стала другою після СФРЮ країною, що стала повноправним членом Загального митного і торгівельного союзу
1959-1961	повернення з Канади до Кракова вавельських скарбів
в ніч із 20 на 21.08.1968	кількасот тисячне угруповання військ ОВД, що складалося із підрозділів направлених СРСР, ПНР, УНР, НДР, НРБ вступило до ЧССР
7.12.1970	у Варшаві було підписано договір ПНР із ФРН
16.10.1978	обрання архієпископа Краківського кардинала Кароля Войтили Папою
1988	зовнішня заборгованість ПНР становила 40 мільярдів доларів
24.08.1989	створено уряд національної довіри на чолі з Т. Мазовецьким
18.05.1992	під час візиту до Польщі президента України Л. Кравчука підписано «Договір про добросусідство, дружні відносин та співробітництво».
грудень 1992	до України з офіційним візитом прибув міністр закордонних справ Республіки Польща К. Скубішевський
18.12.1992	підписано «Угоду про співробітництво прикордонних воєводств областей України та Польщі»
12-13.01.1993	відбувся робочий візит до Києва Х. Сухоцької. Сторони підписали протокол про утворення Консультаційного комітету президентів України і Польщі
31.01.-03.02.1993	відбувся візит міністра національної оборони Польщі Я. Онишкевича і підписана «Угода між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Польщі про військове співробітництво».
24-26.05.1993	відбувся візит до України президента Польської Республіки Л. Валенси.
у жовтні 2001	у м. Любліні, за ініціативи Президентів України та Республіки Польща, відкрито Європейський колегіум польських та українських університетів

ЗАГАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

Бжезінський З. Велика шахівниця: Монографія. – Львів – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2000. – 236 с.

Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. – Тбилиси: Ганатлеба, 1990. – 640 с.

Гудзеляк І.І. Прикордонні соціально-економічні зв'язки України з Польщею (географічний аналіз на матеріалах Львівської області): Автореф. дис... канд. геогр. наук / Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1997. – 17 с.

Дашкевич Я.Р. Шляхи подолання упереджень (Перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків) // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – К., 1993. – С. 26-27.

Дыбковская А., Жарын М., Жарын Я. История Польши с древнейших времен до наших дней. – Варшава : Изд. ПВН, 1995. – 380 с.

Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990. – К.: Києво-Могилянська академія, 2007. – 239 с.

Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка; Ін-т іст. досліджень; Центр іст. полоністики. – Львів, 2002. – 752 с., 8 мап: іл. – Бібліогр.: с. 701-727.

Історія Польщі. Навчально-методичний посібник / За ред. професора П.С. Федорчака. – Івано-Франківськ, 1995. – 71 с.

Кирилич В.П. Українці в Польщі: проблема збереження етнопольської ідентичності як чинник українсько-польських відносин: Автореф. дис... канд. іст. наук / Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка. – Київ, 2001. – 20 с.

Краткая история Польши: С древнейших времен до наших дней / Л.Е. Горизонтов, В.А. Дьяков, Ф.Г. Зуев и др.; РАН. Ин-т славяноведения и балканистики. – Москва : Наука, 1993. – 528 с.: ил. – (История стран Центр. и Юго-Восточ. Европы / Ред. кол.: В.К. Волков (председатель) и др.).

Литвин В.В. Тисяча років сусідства і взаємодії / НАН України. Ін-т історії України; Відп. ред. В.А. Смолій. – Київ, 2002. – 133 с.

Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин: Зб. наук. праць / МОН України. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Краків. пед. акад. ім. Комісії Едукації Народової; Ред. кол.: П.М. Чернега (відп. ред.) та ін. – Київ ; Краків, 2002. – 311 с.

Україна і Польща: між минулим і майбутнім: [Зб. статей] / Ред., упоряд. А. Павлишин. – Львів : Фенікс, 1991. – 247 с. – (Україна в серці).

Шпорлюк Р. Імперія та нації. З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Пер. з англ, передм., упоряд. Г. Касьянов. – Київ: Дух і Літера, 2000. – 354 с.

Юсупов Р.Р. Власть и интеллигенция: Из истории Польши XX столетия (1918-1980 гг.). – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1996. – 312 с.

Baluk W. Stosunki ukraińsko-polskie w kontekście geopolityki [w:] Ukraina a Polska – partnerstwo strategiczne. Historia. Czas teraźniejszy. Przyszłość. – K., 2002. Część druga. – S. 20-29.

Historia dyplomacji polskiej, X – XX w. / PAN. Inst. Studiów Politycznych etc; Pod red.: G. Labudy, W. Michowicza. – Warszawa: Wyd-wo Sejmowe, 2002. – 758 s., [32] l. il., fot.

Kallas M. Historia ustroju Polski X – XX w. – Warszawa : PWN, 1996. – 492 s., [30] l. il. – Bibliogr.: s. 479-485.

Nowakowski J.M. Polska pomiędzy Wschodem a Zachodem. Szansa pomostu czy historyczne fatum [w:] Polska w Europie (OSM Kancelaria Senatu RP). – 1993. – z 11. – S. 112-117.

Onyszkiewicz J. Polska polityka wschodnia [w:] Biuletyn Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyślu. – 1996. – № 2. – S. 67-69.

- Pronobis W. Polska i świat w XX wieku. – Wyd. popr. i uzupeł. – Warszawa: Editions Spotkania, S. a. – 479 s.: il.
- Serednicki A. Z dziedziny stosunków polsko-ukraińskich. – Warszawa, 2001. – 97 s.
- Tomaszewski J. Kresy Wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX w. // Między Polska etniczna a historyczna. Polska myśl polityczna XIX i XX wieku. – T. 6. – Warszawa, 1988.
- Wizimirska B. Polska polityka zagraniczna // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1991. – S. 8-12.

РЕКОМЕНДОВАНА ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

- Афанасьєв І.Ю. Польсько-українські відносини 1991-2000 рр.: політична та економічна взаємодія: Дис... канд. іст. наук. – Київ, 2004. – 202 с.
- Бабак О.І. Політика Польщі щодо України (кінець 1980-х – 1990-і роки): Автореф. дис... канд. іст. наук / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – Київ, 2002. – 19 с.
- Басараб М.Б. Досвід європейської інтеграції Польщі: перспективи для України: Автореф. дис... канд. політ. наук / Нац. ін-т стратег. досліджень; Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки. – Київ, 2004. – 15 с.
- Бершеда Є. Українсько-польські стосунки та європейська безпека // "І": Незалежний культурологічний часопис. – Вип. 14. – Львів : Жовква, 1998. – С. 50-56.
- Бжезінський З. Україна й Польща в контексті європейської інтеграції // Стратегічна панорама. – 1998. – № 3-4. – С. 26-29.
- Бобржинский М. Очерк истории Польши / Пер. с 3-го пол. изд.; Под ред. Н.И. Кареева. – Санкт-Петербург: Изд. Л.Ф. Пантелеева. – Т. 1. – 1888. – 291 с., 3 табл., 1 карта. Т. 2. – 1891. – 340 с., 1 карта.
- Бовуа Д. Битва за землю в Україні, 1863-1914: Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Пер. з фр. З. Борисюк; НАН України. Ін-т східноєвроп. досліджень. – Київ : Критика, 1998. – 334 с.
- Бокало Н., Трохимчук С. Проблеми і перспективи демократизації в країнах центрально-східної Європи (на прикладі Вишеградської четвірки) / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Фак. міжнар. відносин, Ін-т Польщі. – Львів, 2000. – 68 с. – (Міжнар. відносини; 4.10).
- Гевко В.Р. Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991-2004 рр.) / Дис... канд. іст. наук. – Тернопіль, 2005. – 209 с.
- Геремек Б. Основні напрямки зовнішньої політики Польщі // Політична думка. – 1998. – № 1. – С. 62-75.
- Дашкевич Я.Р. Фальсифікація новітньої історії українського народу в сучасній Польщі (Товариства кресов'яків та їх діяльність) // Український час. – Львів, 1991. – № 1.
- Договір між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво // Світ відкриває Україну. – К. : Київська правда, 2000. – С. 141-149.
- Жовква І.І. Виклики українсько-польському стратегічному партнерству // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2003. – № 42. – Ч. II. – С. 130-138.
- Зюльковські М. Польсько-українські взаємини як складова архітектура сучасної Європи // Віче. – 2003. – № 6. – С. 72-74.
- Кареев Н. "Падение Польши" в исторической литературе. – Санкт-Петербург, 1888. – 407 с. – Бібліогр.: С. 405-407.
- Квасневский А. Место Польши в новой Европе: Выступление президента РП на международной конференции во Французском институте международных отношений (IFRI) в Париже // Новая Польша. – Варшава, 2000. – № 1. – С. 6-11.

Кіндрат К., Трохимчук С. Українсько-польські стосунки на зламі тисячоліть / Наук. ред. М.З. Мальський; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Фак. міжнар. відносин. – Львів, 2002. – 112 с. – Бібліогр.: с. 109-112.

Костомаров Н. Последние годы Речи Посполитой : Ист. монография. – 3-е изд., испр. и доп. – Санкт-Петербург : Тип. М.М. Стасюлевича, 1886. – Т. 1. – XVIII, 560 с. – (Исторические монографии и исследования / Н. Костомаров; Т. 17).

Крамаревський О.С., Пирожков С.І. Польсько-українські відносини: Погляд з України. – Warszawa, 1995. – 51 с. – Укр., пол.

Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши / Пер. с пол. под ред. и со вступ. ст. Н.В. Ястребова. – Санкт-Петербург: Изд. А.С. Суворина, 1907. – 231 с.

Лишко В.В. Українсько-польські зв'язки в галузі культури, 1991-1999 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2002. – 16 с.

Лыкошина Л.С. Александр Квасъневский: Политический портрет / РАН. Ин-т науч. информ. по обществ. наукам. – Москва, 2000. – 71 с.

Мировий договір між Україною і Росією з одної сторони й Польщею з другої. – Б. м., [1921]. – 33 с.

Моцок В.І. Сучасні українсько-польські міждержавні відносини: політичний аспект: Автореф. дис... канд. політ. наук / Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2002. – 20 с.

Мякотин В. Крестьянский вопрос в Польше в эпоху ее разделов. – Санкт-Петербург, 1889. – 229, II с. – (Очерки из истории европ. народов; 4).

Несломленная Польша на страницах «Русской мысли» (декабрь 1981 – декабрь 1982 гг.). – Париж : Русская мысль, 1984. – 277 с.

Сінкевич Є., Коник О. Формування історичної свідомості в польській професійній школі // Проблеми вдосконалення викладання гуманітарних дисциплін у вищому технічному навчальному закладі: Зб. наук.-метод. статей. – Херсон, 1998. – С. 112-114.

Смоленский В. История польского народа / Пер. с пол. Г.Ф. Львович. – Санкт-Петербург : Изд. журн. «Вестник Всемирной Истории», 1899. – 362 с. – (Б-ка избр. соч. по истории народов).

Соловьев С. История падения Польши. – Москва : Тип. Грачева и К^о., 1863. – 369 с.

Стратегія українсько-польського соціально-економічного партнерства = Strategia Ukraińsko-Polskiego Partnerstwa Społeczno-Gospodarczego: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 7-8 груд. 2000 р.). – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І.Франка, 2000. – 164 с.

Телегуз А.В. Політична і економічна ситуація в перші роки III Речі Посполитої (1989-1990 рр.) // Університет. – К., 2009. – № 2. – С. 51-57.

Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє. Роль паризької «Культури» в становленні українсько-польського взаєморозуміння = Ukraina a Polska – partnerstwo strategiczne. Historia. Czas terażniejszy. Przyszłość. Rola «Kultury» paryskiej w kształtowaniu ukraińsko-polskiego zrozumienia wzajemnego: Зб. наук. праць міжнар. кругл. столу (Київ, 25-26 трав. 2000 р.) / Центр укр.-пол. студій; Під заг. ред. Т.Зарецької. – Київ : Укр. фітосоціол. центр, 2002. – 111 с. – Бібліогр.: в кінці ст.

Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє = Ukraina a Polska – Partnerstwo Strategiczne. Historia. Czas Teraźniejszy. Przyszłość: Зб. наук. праць / Центр укр.-пол. студій; Під заг. ред. Т. Зарецької. – Київ, 2002. – Ч. 2. – 238 с.

Україна і Польща в період феодалізму: Зб. наук. праць / АН УРСР. Ін-т історії України; Ред. кол.: В.А. Смолій (відп. ред.) та ін. – Київ : Наук. думка, 1991. – 137 с.

Форина А.Я. Обстановка в Польше // Военно-исторический журнал. – 1996. – № 6. – С. 50-57.

Чеботар С. Польська економіка на межі тисячоліть: труднощі, успіхи, перспективи. – Київ, 2002. – 260 с.

- Шмитт Г. История польского народа / Пер. с пол. и дополнит. примеч. Ю. Шрейер. – Санкт-Петербург: Изд. В.А. Роговского, 1864. – Т. 1. – 330 с.
- Bielowski A. Wstęp krytyczny do dziejów Polski. – Lwów: Nakł. W.H. Dzieduszyckiego, 1850. – IV, 542 s., il. dod.
- Czubek J., Kosiewski P. Polska – Ukraina. Współpraca organizacji pozarządowych. – Warszawa, 2003. – 107 s.
- Helenarski S., Stankiewicz J. Kształtowanie się nowej polskiej polityki wschodniej // Polityczno-wojskowe aspekty polskiej polityki wschodniej / Pod red. J. Stefanowicza. – Warszawa, 1991. – S. 34-39.
- Kalinka W. Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta. Dokumenta do historii drugiego i trzeciego podziału wydał Waleryan Kalinka. – Poznań : Nakł. Księg. Jana Konstantego Żupacskiego, 1868. – XVI, CCLXXXIV s. – (Pamiętniki z ośmnastego wieku; T. 10, cz. 1).
- Leleweł J. Wybór pism historycznych / Oprac. H. Wieckowska. – Wrocław : Zakł. Narodowy im. Ossolińskich, 1950. – LIX, 305 s. – (Bibl. Narodowa; Nr. 133).
- Najder Z. Polska polityka zagraniczna 1989-1993. Bilans zaniedbań [w:] Arka. – 1994. – № 51.– S. 35-42.
- Naruszewicz A. Historia narodu polskiego. – Warszawa : Druk. N. Głücksberga, 1824. – T. 1, cz. 1. – XXVI, 294, [14] s., 4 l. map.
- Polska w Europie na przełomie wieków / PAN. Inst. Studiów Politycznych; Red. J. Stefanowicz. – Warszawa, 1997. – 440 s.
- Serednicki A. Polsko-ukraiński dialog pojednawczy. – Warszawa, 2000. – 43 s.
- Sinkewycz E. Rozpad Związku Radzieckiego i uwarunkowania procesów migracyjnych na terytorium postsowieckim // Migracje i społeczeństwo / Instytut historii Polskiej Akademii Nauk; Mazowiecka Wyższa Szkoła humanistyczno-pedagogiczna w Łowiczu. – Warszawa, 2003. – T. 8: Upadek imperiów i rozwój migracji / Pod redakcją E. Zamojskiego. – S. 108-112.
- Surmacz B. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. – Lublin, 2002. – 266 s.

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

АК	– Армія Крайова
БРР	– Бойківська Радянська Республіка
ББСУ	– Безпартійний блок співпраці з урядом
ВНР	– Вища Народна Рада
Галревком	– Галицький революційний комітет
ГУЛАГ	– Головне управління таборів
ЄС	– Європейський Союз
ЗОМО	– загони міліції спеціального призначення
ЗУНР	– Західноукраїнська Народна Республіка
КВК	– Комітет визволення Кавказу
КНР	– Китайська Народна Республіка
КНР	– Крайова народна Рада
КПСГ	– Комуністична партія Східної Галичини
МДБ	– Міністерство державної безпеки
НАТО	– Північноатлантичний Союз
НДР	– Німецька Демократична Республіка
НКВС	– Народний Комісаріат Внутрішніх Справ
НРБ	– Народна Республіка Болгарія
ОВД	– Організація Варшавського договору
ООН	– Організація об'єднаних націй
ОУН	– Організація українських націоналістів
ПКНВ	– Польський комітет національного визволення
ПНП	– Польське незалежницьке порозуміння
ПНР	– Польська Народна Республіка
ПНС	– Польський народний союз
ПОРП	– Польська об'єднана робітничка партія
ППС	– Польська партія соціалістична
ПРП	– Польська робітничка партія
РЕВ	– Рада економічної взаємодопомоги
СПП	– Спілка польських патріотів
СРР	– Соціалістична Республіка Румунія
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
СФРЮ	– Соціалістична Федеративна Республіка Югославія
ТУНС	– Тимчасовий уряд національної єдності
УГА	– Українська Галицька Армія
УНДО	– Українське національно-демократичне об'єднання
УНР	– Угорська Народна Республіка
УНР	– Українська Народна Республіка
УПА	– Українська повстанська армія
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСДП	– Українська соціал-демократична партія
УСРП	– Українська соціалістично-радикальна партія
УСРР	– Українська Соціалістична Радянська Республіка
ФРН	– Федеративна Республіка Німеччина
ЦК ВКП(б)	– Центральний Комітет Всеросійської Комуністичної партії (більшовиків)
ЧССР	– Чехо-Словацька Соціалістична Республіка